

УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

М.М.Вегеш

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

T.VI

*Історія в
портретах*

Ужгород – 2001

УДК 902.9 (47) Укр.

ББК 63.3.02 (4 Укр) 6

Рецензенти: завідувач кафедри філософії Ужгородського національного університету, доктор філософських наук, професор М.І.Блецкан; кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Ужгородського національного університету І.З.Корнійчук.

Рекомендовано до друку на засіданні НДІ Карпатознавства Ужгородського національного університету 29 березня 2001 року, протокол № 6.

До шостого тому «Історичних досліджень» професора Миколи Вегеша увійшла книга «Історія в портретах», яка включає в себе монографічне дослідження «Митрополит Андрей Шептицький: сторінки життя і діяльності», а також збірники нарисів «Карпатська Україна в портретах» (А.Волошин, Ю.Ревай, Ф.Ревай, М.Браццайко, С.Клочурак та ін.) і «Громадсько-політична і культурно-освітня діяльність Василя Гренджі-Донського (1897-1974)».

Видання розраховане на широкий загальний читачів.

ISBN 966-7781-07-0

©М.М.Вегеш, Історичні дослідження. Т. VI. Історія в портретах, 2001.

**МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ
ШЕПТИЦЬКИЙ: СТОРІНКИ
ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ**

ВСТУП

У 1643 р. папа Урбан VII звернувся до холмського владика Методія Терлецького з такими словами: “Через Вас, мої українці, сподіваюся повернути Схід”. Ця ідея в наступному буде активно піднесена провідниками русько-католицького духовенства на теренах західноукраїнських спархій. Ідея об'єднання двох церков стане альфою і омегою п'ятдесятирічної діяльності Андрія Шептицького.

Серед видатних людей нашого століття важко знайти особу, яка би ще при житті досягла такої величі її любові народу до себе, як митрополит Галицький Андрій Шептицький. Видатний теолог, науковець, просвітник, педагог, політичний діяч, меценат... Але, необхідно погодитись, що водночас не легко також знайти людину, на яку було вилито стільки бруду, як на нього. Не хотілося б давати огляд тої величезної кількості “історичних праць”, в яких розвінчувався “український буржуазний націоналіст” і “запроданець”, як часто його називали радянські вчені мужі, бо серед них не знайдеться жодної об'єктивної книги чи статті. Правдиві роботи, на жаль, видавалися тільки за кордоном. Проголошення незалежності України, якої так добивався митрополит Андрій, дозволило нам подивитися на цю неординарну і дійсно могутню постать зовсім іншими очима. Різнобічна діяльність Андрія Шептицького не втратила своєї актуальності по сьогоднішній день.

Витримали випробування часом його наукові, освітянські, просвітницькі ідеї. Їх вивчення і аналіз необхідні в умовах розбудови незалежної України.

Головна мета цього скромного дослідження полягає в тому, щоб по можливості в комплексі висвітлити церковну, наукову, освітню, культурну і громадсько-політичну діяльність А.Шептицького на фоні його епохи. Поряд з головною метою автори намагалися вирішити також цілий ряд конкретних завдань:

- простежити життєвий шлях митрополита Андрія Шептицького на фоні загальної характеристики епохи, в якій він творив;
- висвітлити головні віхи церковної діяльності Шептицького, акцентуючи увагу на його екуменічних поглядах;
- зробити ґрунтовний аналіз основних теологічних праць А.Шептицького, прослідкувавши еволюцію його релігійних поглядів;
- дати оцінку діяльності А.Шептицького в галузі освіти і культури;
- зробити спробу об'єктивно і без упереджень проаналізувати політичну орієнтацію А.Шептицького, з'ясувавши мотиви його відношення до різноманітних режимів (польського, німецького, радянського);
- висвітлити релігійну ситуацію в Закарпатті в 20-30-х роках ХХ ст. і позицію щодо неї А.Шептицького.

Джерельну базу дослідження складають, перш за все, праці самого митрополита. Зокрема, нами опрацьовані його послання і листи “Про єдність”, “До науки і просвіти”, “До української молоді”, “До української інтелігенції”, “Християнська праведність”, “Про ліберальну совість”, “Про виховання”, “Культ Христової любови”, “Про милосердя”, “До вірних”, “Не убій” та ряд інших. У цих релігійного змісту творах піднімалися актуальні проблеми освіти та виховання. Важливий фактичний матеріал міститься в збірниках документів і матеріалів “Культурне життя в Україні. Західні землі. 1939-1953” (Львів, 1995) і “Літопис Нескореної України” (Львів, 1993). Нами також використано періодичну пресу 20-30-х років нашого століття, зокрема газети “Свобода” і “Нова свобода”, в яких йдеться про ставлення А.Шенгитцького до Закарпаття, простежуються особисті відносини між Галицьким митрополитом і Августином Волошином. Цікаві й маловідомі факти із релігійного життя Закарпаття містяться на сторінках “Творів Августина Волошина” (Ужгород, 1996).

РОЗДІЛ I
МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ
(ІСТОРИОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ)

За кордоном про митрополита Андрея Шептицького вийшла велика кількість праць, в яких їх автори намагалися прослідкувати головні віхи в його житті, показати роль Шептицького у піднесенні національного і культурного рівня українців, передусім тих, що проживали у Західній Україні, проаналізувати його погляди, різнобічну освітню, культурну, екуменічну та політичну діяльність. Зарубіжні історики мали можливість вільно висловлювати свої думки, чого не можна було сказати про дослідників, які видавали праці в межах Радянського Союзу. Враховуючи той факт, що про життя і діяльність Шептицького опубліковано кілька сотень праць, ми зупинимося тільки на окремих.

Серед спеціальних робіт, в яких аналізувалися життя і діяльність Андрея Шептицького, необхідно назвати працю о. Василя Лаби, перше видання якої побачило світ у 1965 р.¹ Окремі розділи його монографії носять назви: “Боярський рід Шептицьких”, “Хлоп’ячий і шкільний вік майбутнього Митрополита Андрея”, Важливе рішення д-ра Романа Олександра Графа Шептицького”, “Роман Шептицький василіанським ченцем”, “Андрей Шептицький Станіславським єпископом”, “Єпископ Андрей Шептицький Галицьким Митрополитом”, “Митрополит Андрей – Князь української Церкви”, “Той.

хто молиться за своїх братів". Цей перелік розділів праці В.Лаби свідчить про всебічність висвітлення життєвого шляху митрополита. Однак сам автор вважав своє дослідження скромною працею. У передмові до книги В.Лаба писав: "Повний життєпис Митрополита можна буде зладити не швидше, як щойно тоді, коли наголовок того життєпису буде звучати "Життя св. Андрія, Великого Галицького Митрополита". Все, що про нього буде писане до того часу, це тільки причинки, які майбутній гагіограф збере в одну цілість. Я обмежуся до того, щоб за порядком записати найголовніші події з життя Митрополита, і так немов ткаю канву, на якій будуть мережати чесноти, ідеали і діла Великого Митрополита та увічнювати його у вдячній пам'яті українського народу. Мій скромний нарис життя митрополита Андрія є тільки висловом моєї скромної особливийшої вдячності для нього: мого Виховника, Святителя і довголітнього Ісрарха".²

Ще раніше вийшли з друку праці С.Барана³ і В.Дорошенка.⁴ Обидва ці нариси є подібними до праці В.Лаби. В них аналізуються в загальних рисах основні етапи життя і діяльності митрополита. Професор університету в Торонто О.Баран – автор ряду статей про скульптурні ідеї Андрія Шептицького.⁵ Роль Шептицького в житті митрополита Йосифа Сліпого дослідив І.Хома.⁶

Велику увагу особі Андрія Шептицького приділив у своїх працях відомий зарубіжний історик і політолог І.Лисяк-Рудницький. У статті "Україні Галичини під

Австрійським пануванням” він писав, що Шептицький “Загально визнаний як один із виданих слов'янських церковних діячів нашого століття... Досить згадати, що він заснував нові чернечі ордени, провів літургійні реформи і сприяв теологічним дослідженням. Тримуючись оддалік від поточної політики, Шептицький зробив великі послуги українській справі, тактовно використовуючи свої зв'язки у Відні, а також як щедрий покровитель мистецтва... Інтелектуально поворотний і свідомий потреб часу, він заохочував участь духовенства у громадському житті. Той факт, що греко-католицьку церкву тепер очолювала важлива персона й водночас виразна, яскрава особистість, дав українському національному рухові певності у своїх силах. Проте Шептицький був не вузьколюбим націоналістом, а людиною наднаціонального бачення: ідея, якій він присвятив своє життя, - це поєднання західного та східного християнства. Це передбачило повагу до всіх рис східної релігійної традиції, сумісних із католицькою догмою”⁷. В багатьох питаннях, вирішення яких були життєво необхідними для українців Східної Галичини, Андрей Шептицький займав компромісну позицію.⁸ У праці “Український національний рух” І.Лисняк-Рудницький в черговий раз повертається до постаті Андрея Шептицького. На його думку, “під керівництвом визначної особистості – Андрея Шептицького, галицького митрополита від 1900 р., греко-католицька церква стала тісно пов'язана з боротьбою

України за незалежність”.⁹ З такими міркуваннями необхідно погодитися.

Великі надії на підтримку Андрія Шептицького ставили діячі Української Народної Республіки Логгин Цегельський і Володимир Винниченко. І.Лисяк-Рудницький наводить цікавий епізод на сторінках своєї серйозної праці “Суспільно-політичний світогляд Володимира Винниченка”: “Коли Цегельський зауважив, що такий крок (зробити митрополита головою всеукраїнської церкви – Авт.) означав би розрив з православ'ям, Винниченко зразу ж відповів: “Православ'я скасуємо! Це ж воно завело нас під паря східного, то воно проводило обмоскалення України. Православ'я завжди буде гравітувати до Москви. Вана (галицька) унія добра для відрізнєння від Польщі, і від Москви. Уніят із природи стає (національно-свідомим) українцем. Скличемо синод єпископів, архімандритів та представників мирян з України і порадимо їх прийняти унію (церков) а Шептицького поставимо на чоло. Це її порозуміємося з Римом, щоб його зробив патріархом України... Ви думаете, я жартую?”.¹⁰

Досліджуючи життя і діяльність В'ячеслава Липинського, І.Лисяк-Рудницький теж не обходить увагою галицького митрополита. Справедливо відносячи Шептицького до яскравих представників польсько-української аристократії, вчений писав: “Розглядаючи незліченні послуги, що їх надала українській справі тільки ця особистість, можна запитати себе, чи участь більшої

кількості таких людей, як Шептицький, не змінила б вислід української боротьби за самостійність із поразки на перемогу”.¹¹

На відміну від тверджень радянських істориків, І.Лисяк-Рудницький справедливо відмічав, що “Шептицький у питаннях загальнонаціонального значення ладнав з існуючими партіями її не вважав за доцільне творення окремої католицької політичної організації, що було метою Хоминища”.¹² Він був “настроний, говорячи термінологією пізнішого часу, більше екуменічно та хотів зберегти у Греко-Католицькій Церкві корені східної, візантійської традиції”.¹³ Таким чином, хоча І.Лисяк-Рудницький і не написав спеціальної праці про Андрея Шептицького, але проаналізував різноманітні моменти його діяльності, дав об’єктивну оцінку галицькому митрополиту.

Спробу написати коротку біографію Андрея Шептицького зробив Роман Головин. Проаналізувавши основні моменти в житті і діяльності галицького митрополита, автор відмітив: “І.Франко був захоплений бурхливою діяльністю і культурною роботою Шептицького. Він з М.Павликом часто навідували митрополита у наукових справах. Вони були здивовані способом життя графа-митрополита. Жив як аскет: мала кімната, сам у вовняній чорній рясі монаха-студита, звичайним чорним ремнем підперезаний, чотки за поясом або в руках, найскромніша страва...”.¹⁴ На глибоке переконання автора, Шептицького “завжди турбувало майбутнє українського народу. В міру

своїх можливостей владика намагався якось перешкодити денационалізації нашої інтелігенції”.¹⁵

Вагоме місце посідає постать Андрія Шептицького на сторінках узагальноючої праці про історію церкви І.Ортинського. На думку автора, “митрополит Андрій Шептицький стає найбільшою особистістю, яку рід Шептицьких дає Україні. Адже був він не тільки безумовним та безперечним провідником Української Церкви через пів століття, але й найвищим авторитетом серед українського народу у такі важкі часи української історії. Його можна б назвати прещедрим даром Божого Провидіння багатостраждальному українському народові”.¹⁶ Дослідник чітко підмітив, що “його погляд не затримується тільки на Україні, хоч вона залишається його першою ціллю. Через відповідь вірності українському народу Митрополит Шептицький хоче повести до єдності всіх східних християн. Він має намір завершити те, що розпочала Потієва Унія, а зокрема те, про що мріяли великі митрополити з XVII століття, Йосип Вельямин Рутський та Петро Могила: український патріархат із осідком у Києві в пов’язанні з усією вселенською Церквою під зверхністю Пани”.¹⁷

Окремі штрихи до портрету Шептицького – політика зробили у своїх працях відомі зарубіжні вчені Володимир Косик¹⁸ і Павло Роберт Магочій.¹⁹ Останній, зокрема, відзначив, що “в сусідній Галичині (1938-1939 рр.- Авт.) українці під проводом впливового греко-католицького митрополита Львівського Андрія Шептицького з великою

надією поглядали на Підкарпатську Русь”.²⁰ Андрій Шенгицький привітав закарпатців з наданням їм Прагою автономних прав, відслужив молебень у Храмі Святого Юра, вів переписку з Августином Волошином.

Важливою і цікавою у всіх відношеннях є праця Риншарда Тожецького “Митрополит Андрій Шенгицький”, яка вперше побачила світ у 1988 р. Піднявши цілий ряд складних проблем, автор детально зупинився на неоднозначному ставленні до митрополита різних політичних сил: “Досі нам залишається відкритим питання про те, чому митрополит не знаходив належного послуху серед верств українського суспільства. Діяло націоналістичне підпілля, виховане після першої світової війни в дусі боротьби. Процес його переорієнтації розвивався дуже повільно, і воно не мало наміру, зокрема, внаслідок нереалістичної оцінки міжнародних умов, тієї боротьби зректися. Заполонити серця і запальні уми було надзвичайно важко, навіть якщо йшлося про вплив на духовних осіб. Вони походили переважно із селянства і становили опору національного руху, а нерідко – націоналізму, що виріс на соціальній і національній кривді, завданій українцям. Такі люди з-поміж духівництва були впевнені: якщо українці матимуть збройну силу, то Третій Рейх рано чи пізно прислухається до їхніх вимог, вірили у спільність інтересів, у припинення хижачької політики стосовно України. Деякою мірою ці причини призвели до фактів схвалення дії тих священиків, які були капеланами при різних військових одиницях, що співпрацювали з

вермахтом або були у нього на службі (тут іде мова про батальйони “Нахтігаль”, “Роланд” чи дивізію “Галичина”).²¹ Як би там не було, але “консолідаційні зусилля митрополита добре знані всім українцям”.²²

Велика заслуга зарубіжних дослідників полягає ще в тому, що ними опубліковано цілий ряд збірників документів, вибраних праць Шептицького, його пастирських послань.²³ Опубліковані спогади Софії Шептицької.²⁴ У 1982 р. в Філадельфії побачила світ повість Григора Меріам-Лужницького “Двадцять листів о.Андрея Шептицького до матері”, яку на сьогоднішній день вважають однією з найбільших сенсацій в українській літературі.²⁵ У передмові до книги Л.Рудницький писав, що “Двадцять листів” не можна беззастережно віднести до того жанру епістолярної повісті, що їй деякі твори (мається на увазі “Памела”, “Кляриса” та деякі інші – Авт.), оскільки це любовні романи... Повість Меріама-Лужницького теж про любов – сина до матері, про найприроднішу, ідеалістичну, несротичну, можна сказати, священну любов. Отже, “Двадцять листів”, не так тематично, як радше своєю формою входять у світову епістолярну традицію.²⁶ Окремі історики ставлять під сумнів автентичність листів митрополита Шептицького до матері.²⁷ Однак, якби там не було, Меріам-Лужницький правдиво, хоча і в художній формі, виклав біографічні сторінки і переживання молодого Шептицького.

Серед праць вітчизняних дослідників заслуговують на увагу, перш за все, праці вченого з Івано-Франківська

професора Я.Ю.Заборовського. У 1955 р. побачила світ його книга “Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння церкві та народові (1865-1944 рр.)”. Автор у стислій формі описав основні періоди життя і діяльності Андрея Шептицького, проаналізував його погляди. Не можна не погодитися з твердженням автора, що “славетні особистості – немов високі гори, сніжно-білі вершини яких видно за багатьох десятків кілометрів, бо не можуть закрити їхні височінь дерев, ні складки поверхні землі. Митрополит Андрей Шептицький, безумовно, заслужив бути названим славетним, бо немає практично жодної ділянки суспільно-політичного життя Галичини в ХХ ст., де ми не зустрічалися з ділами чи, як мінімум, значним впливом його особи. Рівних йому церковних або світських діячів можемо знайти хіба що в ХVІІІ ст., для прикладу, Вініамін Рутський – київський митрополит; а то ще в Х-ХІІІ ст. Серед князів – Володимир Великий, Данило Галицький. Тому не дивно, що давно вже Митрополита Шептицького називають не зовсім вдалим з філософського боку, але цілком влучним історичним терміном “Князь Церкви”.²⁸

Високо оцінив сподвижницьку діяльність митрополита Андрея Шептицького історик-теолог К.Панас. На його глибоке переконання, Шептицький – одна з найяскравіших постатей нашої історії, ім'я якого ввійде в число святих отців-ісповідників Української Католицької Церкви. Дослідник виділяє дві важливі справи, які здійснив галицький митрополит: “Все своє життя і весь свій геній митрополит

присвятив змаганню за Українську Церкву – духовну твердиню української нації, якої не змогли б знищити всі сили світу і пекла. Другою справою, якій цей геній нашої історії присвятив своє життя, було відновлення української Київської митрополії в межах її існування за часів київської княжої доби і проголошення Українського Патріархату. На жаль, несприятливі політичні події в Європі перешкодили здійсненню цього великого діла”.²⁹

Микола Береславський, описуючи різноманітну діяльність Шептицького, виділив ставлення митрополита до розвитку української культури – збирання пам'яток давнини, допомога українським митцям, створення гімназій тощо. “Владика Андрей, - на глибоке переконання дослідника, - був великим гуманістом, людолюбцем, він виступав за соціальну справедливість, допомагав бідним, пужденим. Це засвідчують його слова і діла”.³⁰ Митрополит Андрей Шептицький уважно слідкував за процесами, що мали місце в Закарпатті. Цій проблемі присвятили свої праці ужгородські історики.³¹ Нарис і спогади про Андрея Шептицького опублікував відомий український вчений з Івано-Франківська, професор Володимир Грабовецький.³²

Таким чином, у працях зарубіжних і вітчизняних істориків дається висока оцінка подвижницької діяльності галицького митрополита Андрея Шептицького. Історики підкреслюють його великий внесок у розвиток греко-католицької церкви і культури в Галичині, піднесення рівня національної свідомості всього українського народу.

Дослідження сучасних істориків розвінчують писання радянських вчених про "буржуазно-націоналістичну і фашистську діяльність" галицького митрополита.

1. Лаба В. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги. – Люблин: Свічадо, 1990.
2. Там само.- С.5.
3. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. – Мюнхен, 1947.
4. Дорошенко В. Великий Митрополит. – Йорктон, 1958.
5. Баран О. Митрополит Андрей Шептицький і його екуменічні ідеї (у 50-у річницю смерті Великого Митрополита) // Український Історик. – 1994.- № 1-4. – С.182-188.
6. Хома І. Шляхами каторги Блаженного Йосифа Сліпого // Альманах "Гомону України". – Торонто, 1995. –С.49-75.
7. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під Австрійським пануванням // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. –Т.І.-Київ: Основи, 1994. – С.436-437.
8. Там само. – С.422.
9. Лисяк-Рудницький І. Український національний рух // Там само. – С.476-477.
10. Лисяк-Рудницький І. Суспільно-політичний світогляд Володимира Винниченка // Там само. – Т.2. – Київ: Основи, 1994. – С.102-103.

11. Лисяк-Рудницький І. Політичні ідеї Липинського з перспективи нашого часу // Там само. – С.163.
12. Лисяк-Рудницький І. Назарук і Липинський // Там само. – С. 215.
13. Там само.
14. Головин Р. Владика Андрей // Альманах “Гомону України”. – Торонто, 1994. – С. 45-46.
15. Там само. – С.109.
16. Ортінський І. Хрещення, хрест та харизма України. – Дрогобич, 1993. – С. 108.
17. Там само. – С.109.
18. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. – Париж– Нью-Йорк-Львів, 1993.
19. Магочій П.Р. Формування національної свідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). – Ужгород, 1994.
20. Там само. – С.145.
21. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький // Ковчег. – 1993. – ч.1.- С.108.
22. Там само. – С.109.
23. Митрополит Андрей Шептицький. Твори (аскетично-моральні). – Рим, 1978; Твори Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. – Т.І (Пастирські листи). –Торонто,1965.
24. Шептицька С. Молодість і покликання о.Р.Шептицького. – Рим, 1987.

25. Двадцять листів о.Андрея Шептицького до матері (упорядкував і примітками доповнив Григор Меріам-Лужницький).- Львів: Світ, 1994.
26. Там само. – С.3.
27. Заборовський Я.Ю. Митрополит Андрій Шептицький. Нарис про життя і служіння церкві і народові (1865-1944). – Івано-Франківськ, 1995. –С. 5.
28. Там само. – С.4.
29. Кость П. Історія Української Церкви. – Львів, 1992. – С.132.
30. Береславський М. З Історії Української Греко-Католицької Церкви. – Книга 2. – Львів, 1992. – С.31.
31. Фенч В. Митрополит Андрій Шептицький (1865-1944) // Молодь – Україні. Наукові записки молодих вчених Ужгородського державного університету. – Т.4. – Ужгород, 1994. – С.73-80; Вегеш М.М. Андрій Шептицький (1865-1944) // Вчені, письменники і політичні діячі про Україну (Збірник наукових праць). – Ужгород, 1996. – С.59-85.
32. Грабовецький В.Андрій Шептицький // Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. – Т.ХІІІ. – Івано-Франківськ, 1995. – С.190-191.

РОЗДІЛ II

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Як вважає один із дослідників життя і діяльності митрополита Андрея Шептицького Василь Лаба, рід Шептицьких був одним із найстаровинніших на Україні і брав свій початок (про що свідчать старовинні грамоти) ще в XIII ст¹. Деяко іншої точки зору притримується сучасний історик Я. Заборовський, який вважає, що рід графів Шептицьких виводив себе з галицьких бояр XIV ст. і мав велику церковну традицію. Вчений довів, що тільки з XVIII ст. він дав українській Церкві кількох ігуменів, єпископів і двох митрополитів: Львівського єпископа Варлаама (1710-1715), Атанасія - єпископа Львівського та митрополита Київського (1715-1746), Атанасія - єпископа Перемишльського (1762-1779), Льва - єпископа Львівського і митрополита Київського (1778-1779). В середині XIX ст. цей рід спіткала досить типова для української шляхти доля: перехід на римокатолицький обряд і як результат – полонізація².

29 липня 1865 р. в сім'ї графа Яна (Івана) Шептицького і Софії народився син, якому щасливі батьки дали при хрещенні потрібне ім'я Роман Марія Олександр. Сім'я Шептицьких мешкала в селі Прилібич, що поблизу Яворова. Батьки були не тільки високоосвіченими, але й високоавторитетними людьми свого часу. Іван Шептицький (1836-1912) був депутатом австрійського парламенту, а мати -

Софія (1837-1904) - дочкою відомого польського письменника Фредра. Значною мірою великій своїй ерудитії майбутній митрополит завдячував саме їм. Він вільно володів багатьма іноземними мовами, зокрема латинською, єврейською, грецькою. Під час однієї зі своїх численних поїздок за кордон, у Франції він провів службу французькою мовою. До речі, Софія Шептицька теж вільно володіла англійською, німецькою і французькою мовами.

Роман Марія Олександр, як вважають дослідники його життя і діяльності, вже з самого початку відзначався великою побожністю, що теж було наслідком сімейного виховання. Освіту з 1875 р. почав здобувати спершу вдома приватно, щопісля складалачи відповідні іспити в польській гімназії у Львові. Восени 1879 р. продовжив її у Кракові в гімназії св. Анни, де був прийнятий відразу до п'ятого класу³. 11 червня 1883 р. Шептицький одержав атестат зрілості, який свідчив про його відмінні знання предметів. Близько одного року він віддав службі в австрійській армії, але 22 червня 1884 р. залишив її. Існують різні версії з приводу залишення Шептицьким військової служби. На нашу думку, необхідно погодитися з думкою Я.Заборовського, що причина такого кроку полягала в захворюванні на скарлатину, яка перейшла на суглоби рук і ніг.⁴ Хвороба буде прогресувати, що згодом приведе до паралічу.

Ще перебуваючи на військовій службі, Шептицький паралельно навчався на юридичному факультеті Краківського університету. Після відставки продовжує

навчання спочатку в Краківському, а потім у Бреславському (Вроцлавському) університетах (1883-1887). Закінчивши їх, 10 травня 1887 р. майбутній митрополит одержує наукову ступінь доктора права. Таким чином, на перших порах Роман Шептицький - виключно світська особа.

Як трапилось, що Шептицький вирішив повністю присвятити себе релігії? Можливо, на цей вибір вплинула подорож у 1886 р. до Ватикану, де він мав розмову з Папою Римським. Немаловажний вплив на це зробили відомий російський філософ Володимир Соловйов та український історик Володимир Антонович⁵. Відомо тільки те, що того ж року Шептицький остаточно вирішив вступити до Василіанського чину. В монастирі він прийняв ім'я Андрей. "Дванадцять листів о. Андрія Шептицького" Григора Меріама-Лужинського так відповідають на причину цього вибору майбутнього митрополита: "Завдяки моїм дядькам і Тобі, Дорога Мамо, я зрозумів, чим я є та чим повинен бути: як чернець, я прошу помочі у дядька Варлаама, як архисреї прошу помочі у дядька Атанаса, а перед авдієнціями на цісарському дворі чи в Апостольській Столиці в Римі звертаюсь про номіч до дядька Лева. Коли ж приходять хвилини безсилля і я стаю дитиною, тоді я звертаюся до Тебе, Мамо, й зразу почуваюсь дужчим і сильним...".⁶

Вже у 1896 р. Шептицького призначають ігуменом монастиря святого Онуфрія у Львові. Фактично, починаючи з цього року, Андрей не обмежується тільки монастирською діяльністю, а йде "в народ", що з часом принесло йому

велику славу і авторитет. 17 червня 1899 р. Шептицький призначається Станіславівським єпископом і на цей час йому йшов 34-й рік. Однак і на цій посаді він пробув недовго, бо вже 21 жовтня 1900 р. Пана Лев XII іменував Андрія Шептицького Львівським архієпископом і Галицьким митрополитом.

Все своє життя митрополит Андрій повторював своїм вірним, що вимагає від них виконання трьох речей: 1) щоб знали добре свою віру, 2) щоб пізнали віру православних братів, 3) щоб молилися за об'єднання. Крім того він очікував, щоб вони чесно і сердечно відносилися до православних. Але такого самого відношення він вимагав від православних українців до Української Греко-Католицької Церкви⁷. У підтвердження цих слів О.Баран наводить послання А.Шептицького "До Духовенства": "Єрархи на українських землях поставлені сьогодні в те саме положення, в якому були під кінець XVI століття (тобто Берестейської Унії). Коли хочуть розв'язати по Божому і для добра українського народу проблеми, які їм накладає положення, повинні так мудро стати нашої Церкви досліджувати, щоб всесторонньо здати собі справу з того, які наслідки принесло нашій Церкві рішення єрархів XVI-го століття".

Дуже багато зробив митрополит Андрій за період своєї діяльності. Насамперед доводилося дбати про те, щоби виховувати інтелігентних і освічених священників. Саме з цією метою він вислав на навчання до різних країн світу обдарованих юнаків. Всього Андрій Шептицький дав дорогу

в життя близько 200 релігійним діячам. Коли канадські українці звернулися до нього з проханням покращити справу богослужіння, митрополит Андрій 1902 р. направив до Канади трьох постійних українських священників з ордену василіян, яких розмістив поблизу Едмонтона. Щоби переконатися в тому, що такий акт призвів до певних якісних змін, він у 1910 р. особисто здійснив поїздку до Канади, під час якої відвідав значну територію від Монреалю до Ванкувера.

У своїх проповідях митрополит Андрій велику увагу приділяв вихованню українського народу в дусі християнської моралі. Часто свої ідеї він викладав у письмових зверненнях до народу. Таких було більше сотні. Він був автором кількох десятків популярних книг. Все те, що митрополит зробив як жертводавець, меценат та ініціатор добродійних акцій, важко навіть перерахувати. Майже всі свої прибутки він віддавав на народні цілі. Як вважають сучасні українські дослідники З.Суханова і Н.Сулима-Матлашенко, "у Львові й нині живе чимало людей, які в життєво скрутні моменти скористалися матеріальною допомогою митрополита"⁹.

З приходом до Львова 6 вересня 1914 р. царської армії митрополита було заарештовано і вивезено вглиб Росії. Немаловажну роль в його арешті відіграв і той факт, що одночасно з приходом російських військ пролунав заклик Шептицького до народу залишатися в своїй вірі. Деякі історики арешт Шептицького пов'язують з тим, що він

активно працював на німецьку розвідку, хоча приводять при цьому непереконливі докази¹⁰.

Лютнева революція 1917 р. застала його в Ярославлі. Одним із перших наказів голови Тимчасового уряду О.Керенського (тоді ще міністра) був наказ про звільнення Шептицького. Хоча, все було не так просто. В березні 1917 р. О.Керенський повідомив Шептицького, що той може сам вибрати місце свого перебування в Росії. Митрополит вирішив їхати в Петроград. Там з допомогою своїх знайомих йому вдалося добитися прохання про повернення особистого архіву, якого раніше skonфіскували.¹¹ Тимчасовий уряд при наполяганні Шептицького дозволив легалізувати діяльність греко-католицької церкви в Росії, а митрополитом призначив ексарха Леоніда Федорова.¹² Але у зв'язку з складною воєнною обстановкою, добратися до Галичини було не так легко. Шептицькому довелося їхати через нейтральні країни. "тому подальша дорога Митрополита на Батьківщину пролягла через Стокгольм. При переході російського кордону у Фінляндії в нього та його супутників забрали все, включаючи навіть дорожні харчі. Після Стокгольма – Гамбург..., далі - Швейцарія, Австрія з наміром потрапити до Рима на зустріч з Папою Бенедиктом XV, однак поїздка до Риму тоді не відбулася, бо, будучи громадянином Австро-Угорської імперії, не мав доступу Митрополит до Італії, яка воювала на боці Антант, тому 10 вересня 1917 р. після трьох років відсутності А.Шептицький прибуває до Львова.¹³

Можна собі уявити, як зустрічали львів'яни свого Мойсея. На його честь відслужено служби в цілому ряді країн світу.

1 листопада 1918 р. митрополит Андрей прийняв групу січовиків-старшин і благословив утворення Західно-Української Народної Республіки. Однак уже 3 листопада ситуація змінилася і Шенгінського було піддано домашньому арешту. Це було чи не найбільшою мукою для нього, людини, яка звикла щоденно спілкуватися з народом.

Після приєднання Галичини до Польщі внаслідок Сен-Жерменського мирного договору митрополит Андрей продовжував здійснювати подорожі в різні країни світу. Мета їх була єдиною - добиватись єдності між українцями, яких доля розкидала по всьому світу. У цей час Галичина перебувала під важким соціальним, національним і культурним гнітом, коли польський уряд душив все, що було українським. Історичні документи свідчать про це велеречно. Відомий польський письменник і публіцист Збігнєв Залуський писав, що в колишній Східній Галичині крок за кроком ліквідовувалися культурні й економічні організації, закривалися школи. Знову ж таки на Волині - в селі, 80% населення становили українські селяни - із 2000 початкових шкіл було тільки 8 українських.¹⁴ Однак, як зазначає З.Залуський, "... не дивлячись на це, не увінчалися успіхи сироти колонізації "місцевих елементів". Під впливом тиснення на них поширювався процес національної самосвідомості, особливо на селі. Військо "приборкувало" неспокійні українські села в Тернопольському воєводстві,

розстрілювало селянські демонстрації на Волині. В тюрмах, в Березі Картузькій, поліція знущалася над арештованими українцями, у відповідь гинули від куль терористів і міністр санаційного уряду, і шкільний куратор, і невинні прості люди. Зростали напруження і ворожість. Презирство правлячих породжує ненависть пригноблених".¹⁵

Українські депутати до польського Сейму С.Баран, С.Білак, Д.Веліканович, С.Вітвицький та інші неодноразово протестували проти закриття українських шкіл і заборони службового листування на українській мові, але їхні депутатські запити залишалися невирішеними. Відповіді на них директора бюро Сейму А.Рутковського були надзвичайно туманними і занадто загальними.¹⁶ Польські власті систематично займалися перевіркою лояльності українського населення. Так, 6 листопада 1923 р. шкільний інспектор під час перевірки приватної школи ім. Шашкевича в Станіславові прийшов до висновку, що в цьому навчальному закладі неблагонадійною є Адольфіна Макогон. На його думку, вона була "організатором кружков українських педагогічних товариств у Станіславові" і "склонна до антипанства".¹⁷

Поляки ще 20 січня 1920 р. скасували автономії права і самоврядування Галичини, порушивши цим свої зобов'язання перед державами Антанти про надання краю української національної автономії. Фактично українське шкільництво було підпорядковане польському міністерству освіти. У Львівському університеті були закриті українські

кафедри, на що українці зреагували створенням Львівського (таємного) Українського Університету (1921-1925), в якому було понад 50 кафедр і близько 1500 студентів.¹⁸

Політика денационалізації приводила до опору з боку українців Галичини. Так, повітовий комендант Коломиї скаржився місцевому старості, що Петро Павлюк, Микола Зайковський, Михайло Овзарук, Микола Гузол, Микола Будзяк (всього 54 чоловіка) ведуть антипольську агітацію в справі шкільництва.¹⁹ У жалюгідному фінансовому становищі знаходилися українські педагогічні товариства Галичини. В одному з документів говориться, що для того, щоб коломійське товариство повноцінно діяло, необхідно щомісяця збирати грошові податки в розмірі 700 злотих.²⁰

Власті переслідували священників, які вписували шлюбні свідчення українською мовою. Так, стрийський староста Стефан Новак 22 грудня 1924 р. писав до Станіславівського воєводства, що священник І.Каратницький "видавав метрики на українській мові". Парох Анатоль Барилевич теж зробив аналогічні "злочини", коли вписав подібні свідчення П.Костіву і М.Бриджей, був змушений протягом 14 днів їх перенесати.²¹

У 30-х роках становище українців Галичини ще більше погіршилось. Одним із перших, хто піднявся на захист свого народу був митрополит Андрей Шептицький. Він звернувся із своїм пастирським листом до всього цивілізованого світу. Лист був надрукований у закарпатській газеті "Нова свобода" і став, в деякій мірі, постійною темою для

обговорення. В ньому говорилося: "Коло сто церков розібрано і розвалено. Деякі спалено рукою незнамих злочинців. У замкнених церквах і каплицях заборонено Богослужіння, і в них і поза ними. Між знищеними церквами є дорогоцінні старинні пам'ятки церковної архітектури. Часто знищені і знаряддя релігійного культу. Людей змушували, іноді насильством, приймати католицьку віру у латинському обряді... Неповинних людей не раз бито та видавлено з їхніх осель. Навіть не вільно там учити катехізму й проповідати у матерній мові людей".²²

Говорячи про міжвоєнний період, необхідно погодитися з твердженням сучасних істориків, що "в цих умовах керована Митрополитом УГКЦ була чи не єдиною цегментуючою силою суспільства, а її курс на самостійність принаймні у культурному та релігійному відношенні не лише був успішний, але й єдино доцільний. Шкода, що не завжди зусилля Митрополита і Церкви знаходили відповідне розуміння у всьому суспільстві".²³

Нерідко виникали суперечності між лінією, яку вів Шептицький, і методами боротьби проти поляків з боку ОУН. Митрополит, дійсно, протягом тривалого часу підтримував тісні стосунки з такими організаціями, як УНДО, ОУН тощо. І цей факт радянські історики постійно використовували для цькування митрополита. Однак більшість із них забували, або не хотіли помічати того, що саме Шептицький засудив терористичний акт членів ОУН стосовно польського міністра Броніслава Перацького.

Митрополит розумів, що це викличе нові репресії по відношенню до українського населення Галичини.

У вересні 1939 р. у Львові з'явилися радянські війська, які згідно з пактом Молотова-Ріббентрона окупували Західну Україну. Доктор медичної стоматології із американського міста Рочестера, українець за походженням, Іван Кіндрат пригадував: "У цій ситуації небезпека, щонайменше депортація, загрожувала доктору Панчиншину - депутату тодішнього парламенту і нашому духовному провіднику Митрополиту Андрею Шептицькому. Отож оунівськими зверхниками було створено і озброєно гвинтівками і гранатами студентський курінь (біля 40 осіб), щоб боронити їх. Я опинився в групі 28 оборонців Митрополита і його резиденції при соборі св. Юра. Забарикадувавшись у церкві і резиденції, ми чекали... Правдоподібно, що НКВД не стало часу або відваги нас атакувати і так обійшлося без конфронтації між нами".²⁴

17 вересня 1939 р. митрополит Галицький і архієпископ Львівський Андрей Шептицький нелегально скликає єкзархів церкви для проведення унійної акції на території СРСР, повідомивши Ватикан про свої наміри постфактум. На землі Волині, Полісся, Холмищини та Підляшшя було призначено єпископом М.Чарнецького. Брат митрополита Казимир Шептицький повинен був діяти в Росії та Сибіру. Майбутній наступник владики Андрея отець Йосиф Сліпий отримав вказівки своєї місіїної діяльності на теренах Наддніпрянської України, а А.Неманцевич мав відправитися

до Білорусії. Окупаційна політика Третього Рейху на Сході не давала змоги здійснювати унійну акцію легітимним шляхом. В ході цих процесів було арештовано і згодом розстріляно А.Неманцевича. Така ж доля спіткала і брата митрополита.

Більшовики на західноукраїнських землях поводити себе вкрай зухвало. У доповідній записці представників ЦК КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У М.О.Бурмистенку 25 жовтня 1939 р. вказувалось, що до музею художньої промисловості у Львові, який вони націоналізували, необхідно "негайно звести цінності з приватних колекцій графа Дзедуніцького, Голуховського, Борковського і Шентницького (хазяї втекли, колекції без догляду), націоналізувавши їх".²⁵

У грудні 1939 р. митрополит Андрій висвячує на єпископа і призначає своїм наступником Йосифа Сліпого. У заповіті митрополита від 26 липня 1940 р. говорилося: "Превосв. Йосиф Сліпий є від літ добре знаний цілому духовенству Львівської єпархії, бо через 15 літ повиний уряд ректора львівського духовного семінаря і яко ректор положив великі заслуги для цілої Аєпархії, а передовсім для духовенства і для всіх тих з Вас Вс. Отці, які під його проводом виховувалися в літах від... Діло над яким з замилуванням жертвенно працював через усі ті літа з Божого допущу лежить в руїні, гранат в часі війни знищив цілком церков св. Духа, при ній заховувана цінна бібліотека богословського товариства знищена, переважний і прецінний семінарський музей і бібліотеки Семінаря і Богословської Академії сконфісковані та перенесені; музей до

Національного музею, бібліотеки до університетської бібліотеки. Те цілковите майже знищені діла, над яким працював, було для Превосв. Йосифа тяжким хрестом, якій з підданцям волі Всевишн. прийняв і без сумніву освятив і підніс його душу...".²⁶

Йосиф Сліпий став надійним наступником Андрея Шептицького. Палкий поборник соборності, він неодноразово заявляв: "...Український народ, стань уже раз собою. Позбудься своєї вікової недуги сварів і чварів, вислугування чужим, підлецування і пониження, бо на встид і сором не бракує їх і нині в наших національних церковних провідних кругах. Отрясися зі своїх вікових недочетів, стань на свої ноги в Україні і на поселеннях!

...Народе, піднеси свою голову, випростуй свої руки!..."²⁷

Прокламацією від 1 липня 1941 р. Галицький митрополит вітає вермахт, сподіваючись, що саме німецька армія розгромить більшовизм. 5 липня 1941 р. Андрей Шептицький закликає вірних і все духовенство прихильно зустріти гітлерівську армію: "Побідоносну німецьку армію, що зайняла вже майже цілий край, вітаємо з радістю і вдячністю за звільнення від ворога... кожній душпастир... внесе многолітєвтя побідоносній німецькій армії".²⁸ У грудні 1941р. він переконується, що фашизм нічим не відрізняється від більшовизму і засудить фашистську ідеологію, яка суперечить християнській моралі. Як бачимо, Андрей Шептицький досить обережний у своїх висновках,

оскільки засуджує її лише як слугитель віри Христової. А вже на початку 1942 р. він засудить фашизм не тільки з точки зору релігії, але й політики. Не викликає жодного сумніву, що саме ліквідація фашистами відновлення української державності 30 червня 1941 р. найбільше вплинула на це.

Виступивши проти окупаційного фашистського режиму, А.Шептицький сильно ризикував своїм особистим життям. Він кілька разів звертався до вищестоящих нацистських чинів з протестами проти переслідування місцевого населення, зокрема представників польської і єврейської національностей. Відомо чимало фактів, коли він переховував переслідуваних фашистами людей. Не заарештовано його не тільки за те, що він мав велику популярність як серед свого народу, духовенства, так і в церковних колах світу, але через те, що такий акт міг призвести до зворотньої реакції українських національних сил, зокрема ОУН і УПА.

Що стосується захисту Андреем Шептицьким єврейського населення Східної Галичини, то дозволимо собі навести досить велику за обсягом, але необхідну у нашому випадку, цитату з книги відомого українського дослідника з діаспори д-ра Петра Мірчука "Зустрічі й розмови в Ізраїлю" (Нью-Йорк - Торонто - Лондон, 1982):

"... український Митрополит одинокий в тодішній Європі окремим листом до Гітлера й Гімлера запротестував проти жорстокого переслідування й винищування жидів, а вслід за тим у своїй резиденції у Львові, в підземеллях

катедри св. Юра, врятував життя кільканадцять рабінам з їхніми родинами і доручив усім українським священикам, монахам і монахиням помагати жидам і рятувати їх від смерті.

Геройська постава Митрополита Шептицького і його гуманітарна дія в користь жидів широко відома серед самих жидів. Жидівський вчений Леон Гайман... наводить свідчення про це рабіна др. Давида Кагана: "Я присягаю на Біблію, що граф Шептицький був одним із найбільших в історії всего людства гуманітарних чоловіколюбців і найкращим приятелем жидів. Оце я свідчу не тільки тому, що він врятував життя мені самому, моїй дружині і моїй дитині і не тільки тому, що він поміг врятувати від певної смерті з рук нацистів безлічі інших жидів. Прону мати на увазі не тільки те, що він зробив, але й мотиви його дії. В тому часі граф Шептицький був уже старшою людиною, немічний тілесно, але велет духом. Віком понад 80 років, спараліжований і напередодні смерті, він зовсім певно не шукав якихось політичних користей чи респекту до себе. Усе це було вже за ним. Якщо б німецькі нацисти були знайшли в підземеллях катедри св. Юра, або в монастирях жидів, вони б на місці постріляли чи повішали священиків, монахів чи монахинь і спалили б церкву чи монастир, або здемолювали б і перемінили б у стайню для своїх коней. І якщо Митрополит готов був ризикувати життям власним, своїх священиків, монахів і монахинь, то робив це виключно з мотивів

правдивого, щирого християнства, приязні до жидівського народу і з почуття національної гідності".²⁹

Аналогічні думки висловив д-р. Курт Левін: "Ізраїль знаходив мало приятелів у критичних моментах своєї історії. Місцеве населення було звичайно байдуже до долі жидів. Мало хто виявляв співчуття, а ще менше відважувалися помагати. І в тій годині жаху жиди знайшли правдивого приятеля в особі Його Екселенції, Митрополита Андрея Шентницького... Резиденція Митрополита це була мала палата барокового стилю поруч катедри св. Юра... Двері митрополичої резиденції були завжди відкриті для кожного, хто бажав зайти до Митрополита. Бувало не раз, що її жидівська делегація з котрогось містечка коло дібр Шентницького заходила сюди з проханням, щоб великий Митрополит дав пожертву на жидівські харитативні чи релігійні потреби. Фактично, не одна синагога у тих місцевостях була збудована подарованим деревом з лісів Митрополита Шентницького...

Жиди віддячувалися за те виявом найвищої пошани і вдячності. Як Митрополит візитував якесь місто, чи село, його вітала численна українська громада, на чолі якої йшли українські священники і обов'язково рабін... В час німецької окупації Митрополит помагав жидам і переховував їх, та в ім'я Христа закликав до такої постави суяроти жидів всіх вірних Української Католицької Церкви. Він видав спеціальний Пастирський Лист у справі жидів під дуже промовистим заголовком: "Не вбивай!". Він пішов так

далеко, що вислав протестного листа проти переслідування жидів до "Ката Європи" Гімлера...".³⁰

Після заборони уряду Ярослава Стецька, що виник внаслідок Акту 30 червня 1941 р., у Львові в лютому 1942 р. виникла Рада Сеньйорів, яку очолив колишній член парламенту Кость Левницький, а моральним правителем якої став Андрей Шептицький. Однак, Рада Сеньйорів проіснувала тільки до кінця місяця.³¹

Голова Українського Допомогового Комітету (УДК) Володимир Кубійович та капітан дивізії "Галичина" Й.Побігущий в газеті "Львівські вісті" за 9 листопада 1943 р. подали інформацію про прихильність митрополита А.Шептицького до формування українських військових одиниць, зокрема згадуваної дивізії у складі німецького вермахту. Засвідчує про це й участь трьох єпархій галицької провінції в німецько-українських святкуваннях. Мирослав Малецький пригадував: "Мою долю вирішив митрополит Андрей Шептицький, хоч як зухвало і дивно з мого боку це звучить. Річ у тім, що підпілля ОУН неоднозначно ставилося до формування дивізії. Одні вважали, що молодь мусить іти в УПА, інші, навпаки, що необстріляні і невипічені вояки повинні з УПА піти на науку до дивізії. Були й інші думки.

Митрополит Андрей Шептицький - людина колосальної популярності і величезного авторитету - підтримав ідею створення української дивізії і сказав віщі слова: "Майже немає ціни, яку не треба б дати за створення української армії". Це остаточно вирішило мою долю, і я пішов до

дивізії".³² Однак, питання про долю участі галицького митрополита і його настви у цих справах залишається поки що відкритим. Але є фактом, що перед смертю митрополит Андрей закликав УПА до припинення боротьби. У розмові з завідуючим кафедрою історії України Львівського державного університету, якій, одночасно, являвся агентом НКВС, про що, звичайно, Шептицький не знав, митрополит говорив, що він "два роки веде боротьбу з УПА, і в своїх посланнях різко засуджував її".³³

У 1944 р. більшовики знову з'явилися у Львові. "Більшовицька кіннота,- писав очевидець, - що рухалася нам назустріч, була брудна, пошарпана і нагадувала орду".³⁴ Прихід радянського війська в 1944-му мало чим відрізнявся від їх приходу в 1939-му. А.Шептицький змушений був вести помірковану політику, добиваючись поступок з боку нового окупанта. Так, 29 серпня 1944 р. він написав листа секретарю львівського обкому КП(б)У І.Грушецькому, в якому просив дозволити відправляти службу Божу в лікарнях: "прохаю у всіх шпиталях Львівської області і всіх міських шпиталях у Львові і в парохії медичного інституту у Львові лишити церкві їх з відправленням Служб Божих".³⁵ Відповідь Грушецького була стандартною:

1. За радянською конституцією церква відділена від держави.

2. В усіх радянських установах - діють радянські закони.

3. Лікарня є радянська установа, в якій застосовуються відповідно

радянські закони.

4. Радянська медицина проводить лікування всіх громадян незалежно від

їх релігійних переконань, хворий повинен одержати допомогу від

наших лікарів.

5. Релігія особиста справа кожного громадянина нашої країни, яку він

може виконувати у себе дома або в відповідних релігійних установах.

6. Монашки або сестри милосердя, коли вони влаштовуються на роботу в

госпіталях - медичних установах - повинні підкоритись внутрішньому

розпорядку лікарнянських установ"³⁶.

Окрім цього, Андрей Шептицький вимагав, щоб до Червоної Армії не брали "студентів-слухачів духовної семінарії", а також, щоб радянська влада залишила в духовній консисторії друкарню.³⁷ Грушецький у листі до Голови Раднаркому УРСР М.Хрущова писав: "Ми вважаємо, що в радянській лікарні має бути радянський порядок, а тому слід каплиці закрити... В частині призову до армії студентів-слухачів духовної семінарії - дали вказівки Військкомату поки що утриматись від призову, але вважаємо, що до них слід застосовувати такі ж правила як і до радянських

студентів. Друкарня залишилася до цього часу в монастирі, просимо Вашого дозволу забрати її для потреб Виконкому Обласної Ради депутатів трудящих та Бюро Обкому КП(б)У".³⁸ Грушецький просив відкрити у Львівській області спеціальний комітет, а на постійну роботу прислати "висококваліфікованого робітника в справах церкви при Виконкомі Облради депутатів трудящих",³⁹ що невдовзі й було зроблено.

Більшовики проводили масові арешти проти місцевого населення. У Храмі святого Юра вони провели обшуки і арешти серед учнів Духовної семінарії, де були знайдені бандерівці і зброя.⁴⁰ НКВС через своїх агентів "Галицького" і "Вишнякова" "встановила пильний нагляд за митрополитом". Народний комісар Держбезпеки УРСР Савченко доповідав М.Хрущову, що "на думку Шенгицького, арешти духовенства греко-католицької церкви є результатом проїсків православного патріарха в Москві".⁴¹ 17 вересня 1944 р. начальник Управління НКГБ Львівської області полковник Волощенко і підполковник Алексєєв доповідали наркомові Держбезпеки Савченку: "...Германофіл Шенгицький пережив глибоке розчарування в німцях... 29 липня 1944 року митрополиту винувилось 79 років, з цього приводу у нього був великий прийом духовенства. Митрополит, за його власними словами, висказав у своєму виступі такий крайній оптимізм, що здивував духовенство: "Все в руках Бога, - сказав митрополит, - і все закінчиться без сумніву дуже добре".⁴² Проте, в багатьох донесеннях органів НКВС

панувала думка, що така різка зміна ставлення Шептицького до нової влади є тільки прихованою незадоволеністю більшовиками.

Слідкували не тільки за Шептицьким, але й за його прихильниками, яких пізніше заарештовували й засуджували. У прихильному ставленні до Шептицького звинувачувалися академіки АН УРСР Колесса, Щурат, Возняк, які в оперативних донесеннях НКВС фігурували як "українські буржуазні націоналісти". Д.Мануїльський звинувачував композитора Василя Барвінського: "Ви піднімали на щит Шептицького, цього польського магната, який натягнувши рясу, підтримуваній Ватіканом з одного боку і націоналістичними колами, з другого боку, проводив свою реакційну ворожу народові політику, а ви його підтримували, ви його піднімали на щит, і у вас не знайшлося мужності тепер, щоб виступити перед молоддю, просто стати перед нею на коліна і сказати: "Судіть нас, ми обдурювали, ми вас зраджували, ми винні, але ми просимо нас простити, ми визнаємо свої помилки. Цього всі не заявили".⁴⁴

Вже після смерті Андрея Шептицького органи влади примушували українських письменників наплюжати світлий образ галицького митрополита. Так, в листі до поета Петра Карманського заступник головного редактора Держполітвидаву УРСР Г.Зацепілін писав: "Ваш рукопис ми вважали за потрібне трохи доповнити матеріалами про Шептицького, про його зв'язки з націоналістами, про зрадницьку роль греко-католицької церкви в період

Вітчизняної війни... Ви вважатимете за потрібне щось додати, то це можна і треба зробити... Якщо ці факти змальовують якісь нові сторони "діяльності" Ватикану та його агентури в особі Шентницького її уніатської церкви, то такі доповнення треба зробити неодмінно".⁴⁵

Однак, все це вже буде діятися після смерті галицького митрополита. "В середу 11-го квітня 1945 р. біля 8-ї години вечора НКВД в силі коло 600 чоловік з трьома танками обложили святоюрську гору, впали до середини і почали сильно "бунувати". З митрополичої каплиці забрали понад 100 тисяч карбованців, призначених на потреби митрополичого ординаріату, духовного семінаря і інші. З митрополичої канцелярії забрали весь старинний, як і теперішній архів, всі акти і т.п. Забрали рівнож і все інше, що належало до неї. З перенісних вивезли два авто молитвенників та інших духовних книжок, а решту книжок і молитвенників розкинули, потоптали та зничили".⁴⁶ На цьому їхні аморальні вчинки не припинилися: "З церкви св. Юра забрали всі золоті речі, не лишили жодних цінностей. Ревізію проводили надзвичайно стисло і докладно. В північці під вівторок розбили гробівець покійного Екс. Митрополита Шентницького. Звідти забрали весь запас вина, призначеного на обслуговування Служб Божих в цілій галицькій дієцезії. Кількість вина перевищувала 1600 літрів. Забрали рівнож понад двісті кг свічок. З митрополичої палати протягом двох тижнів вивозили всяке добро: перські килими, меблі, винакувані валізи, паки... Всі кімнати, як також митрополича

капличка, заплъомбовані та поставлено напис: "Невільно відчпняти, за зрвання пльомби, кара смерти". Дотепер (25 червня 1945 р. - Авт.) енкаведисти дальше господарюють, а в митрополічій спальні спігть енкаведист "старшина" з нешлюбною жінкою".⁴⁷ Та всього цього митрополит вже не бачив. Андрєя Шептицького не стало 1 листопада 1944 р.

Тісно переплетена поміж собою церковна і політична діяльність Андрєя Шептицького, створює можливим оцінити його задуми, ідеали та його діяння універсального значення, їх не можна обмежити одним історичним явищем або ж окремим народом. В його особі містяться найцінніші вартості християнства-політика і християнина Церкви Божої.

1. Лаба В. Названа праця.-С.13.
2. Заборовський Я.Ю. Названа праця.-С.6.
3. Там само.- С.8.
4. Там само.
5. Див.: Заборовський Я.Ю. В.Соловійов і А.Шептицький // Добрий Пастир.- 1990.-С.12-16.
6. Дванадцять листів о. Андрєя Шептицького до матері.- С.18.
7. Баран О. Названа праця.- С. 187.
8. Там само.
9. Суханова З., Сулима-Матлашенко Н. Андрей Шептицький: реалії хресного шляху // Сторінки історії України ХХ століття. - К.: Освіта, 1992.-С.325.
10. Тополь М.Л. Виза на убійство // Военно-исторический журнал.- 1990.- № 11. – С. 48-62.

11. Там само.- С.54.
12. Там само.- С.55.
13. Заборовський Я.Ю. Названа праця. - С.29.
14. Задуський З. Пути и достоверности // Дарья і Томаш Наленч. Юзеф Пилсудський. Легенды і факты.-М.,1990.- С.269.
15. Там само.
16. Івано-Франківський Обласний Державний Архів (далі – ІФОДА), ф.2, оп.14, спр.2, арк.5.
17. Там само, арк.5,16.
18. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України.- Львів, 1991. - С.107. Див. також: Історія України (під загальною редакцією академіка В.А.Смоляка).-К.: Видавничий дім "Альтернативи",1997.
19. ІФОДА, ф.8, оп.1, спр.123, арк.12.
20. Там само, арк.15.
21. Там само, ф.2, оп.1, спр.34, арк.1,4,13.
22. Цит. за: Вегеш М., Феніч В. У Храмі Святого Юра (Андрей Шенгіцький - церковний діяч) // Верховина.- 1994. - 26 квіт.
23. Заборовський Я.Ю. Названа праця. – С.92.
24. Вегеш М., Феніч В. Названа праця.
25. Культурне життя в Україні. Західні землі. - Т.І (1939-1953).- С.61.
26. Там само.- С.99.
27. Із слів нагріярха Йосифа Сліпого // Альманах "Гомону України".-Торонто, 1995.-С.77.

28. Цит. за: Заборовський Я.Ю. Названа праця. – С.45.
29. Мірчук П. Зустрічі її розмови в Ізраїлю (Чи українці "традиційні антисеміти").- Нью Йорк-Торонто-Львів: Союз українських політ'язнів, 1982.-С.7-8.
30. Там само. - С.8.
31. Косик В. Названа праця. – С.177.
32. Малецький М. "У моїй долі вирішальну роль відіграв мітрополит Андрей Шентницький" // Українська дивізія "Галичина": історико-публіцистичний збірник. - Київ-Торонто, 1994.- С.155.
33. Культурне життя в Україні. Західні землі.-Т.І (1939-1953).-С.217.
34. Літопис Нескореної України.-Т.І.- С.250.
35. Культурне життя в Україні. Західні землі.-Т.І (1939-1953).-С. 200.
36. Там само.
37. Там само.- С.237.
38. Там само.- С.238.
39. Там само.
40. Там само.- С. 265.
41. Там само.- С. 266.
42. Там само.- С. 217.
43. Там само.- С. 272-273.
44. Там само.- С. 415.
45. Там само. - С. 675-676.
46. Літопис Нескореної України. - Т.І.- С.251.
47. Там само.- С. 254.

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ, ВИХОВНА ТА НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО*

В контексті української національної культури християнська церква займає особливе місце. Вона завжди виконувала і виконує роль морального регулятора суспільних відносин, інтегратора всіх духовних чинників національного життя в єдине ціле, що становить ядро національного характеру, роль хранителя народних звичаїв і обрядів, захисника національних інтересів українського народу у найважливіші часи його історії.

В різні періоди XIX-XX ст. українська культура зазнавала великого впливу цілого комплексу ідей, вироблених прогресивними діячами як православної, так і греко-католицької церков, які сприяли формуванню своєрідної і самобутньої ідеології українського народу, зорієнтованої на визрівання його національної самосвідомості.

Роль греко-католицької церкви в цьому процесі важко переоцінити. Адже саме унія створила передумови для появи національної інтелігенції. Формальне зрівняння з католицьким духовенством відкривало для українського духовенства можливість здобувати середню і вищу освіту європейського рівня. Польські, римські, а пізніше австрійські

* Розділ написаний у співавторстві з О.В.Хоменком

та власні духовні заклади готували не лише священиків: з них виходила церковна і світська інтелігенція, яка започаткувала і успішно здійснювала українське національне відродження.

Греко-католицьке духовенство також не лишалося осторонь національних змагань. Деякі дослідники саме його вважають піонером українського відродження¹. Автори перших українських граматик, які вимостили дорогу "Руській Трійці", були священики. Із 43 книг, виданих українською мовою в "Галичині за 1837-1850 рр.", 40 написали священики. Вплив греко-католицького духовенства у 1848 р. був настільки сильний, що деякі польські діячі, зокрема К.Ценглевич, Ф.Земляковський та ін., навіть звинувачували його у намаганні встановити теократію².

Унія, виникнувши як єдиний засіб порятунку нації, втворила українську національну церкву, бо тільки національне надає їй самобутності в католицькому і в православному світі, а тому здійснюване нею національне виховання віруючих є запорукою існування самої церкви, як продовжувача традицій "київського християнства".

Саме тому весь тягар національного відродження впав на плечі греко-католицького духовенства, і воно виявилось на рівні вимог часу. Це визнавали навіть ті, хто ліквідував унію: "В 19 ст. наша уніатська церква повільно скинула з себе польське духовне поневолення і саме вона відродила наш народ національно"³.

Цей релігійно-національний рух, як уже відмічалося, досяг свого піку під час "весни народів". Але після 1848 року греко-католицька церква в західноукраїнських землях опинилася в складній ситуації. З одного боку, все відчутнішим став вплив римського католицизму, а з іншого - посилюється контратака польського шовінізму, який сягає державного рівня і пов'язаний із спробами полонізувати українців через їхнє покатоличення. Остання була настільки ефективною, що здобутки українського національного відродження, здавалось, зведуться на ніщо. Головним об'єктом репресії стала греко-католицька церква. Духовні заклади, школи, гімназії, товариство "Просвіта", науково-літературне товариство "Галицько-Русская Матица", товариство ім. Т.Г.Шевченка - усе це, народжене багаторічними зусиллями греко-католицького духовенства, опинилося під ударом.

Ситуація ускладнювалась і ще однією обставиною. Вкладаючи стільки енергії у національний рух, церква кінцем кінцем опинилася у небезпечному становищі: вона стала діяти і її стали розглядати як інструмент світського руху. Церква почала втрачати самобутність, зусилля духовенства, спрямовані на розвиток національного руху, стали брати гору над виконанням суто духовних обов'язків. Часто священники вважали себе більше громадськими діячами, ніж служителями Бога. Престиж релігії серед світської інтелігенції та селянства почав помітно підупадати.

Наприкінці XIX ст., за митрополита Сембратовича, церква переживає справжню кризу.

Здолати цю кризу, вивести церкву на рівень нових завдань, зробити її фактом вже не тільки національного відродження, а й національного державотворення, витворити з неї цілком національне, українське релігійне об'єднання - судилося митрополиту Андрею Шептицькому.

Своє життєве кредо А.Шептицький чітко виклав в пастирському листі "До української інтелігенції" (27.1-9.V.1909 р.): "В кожній праці і в кожному слові... я шукаю лише добра народу, щодо якого я почувуюся до важких і святих для мене обов'язків. Ті обов'язки накладалася на мене не лише мого становище митрополита, але і торжественна присяга, зложена в день вступлення в монастир, що буду відповідно до моїх сил працювати для української суспільності, на найбільше саме переконання, що ставляє мене в ряді громадян-патріотів, із яких хотів я бути найліпшим"⁴.

Вірність присязі та покликанню митрополит проніс крізь роки і ніколи не відступав від своїх засад, хоча і нелегким був його життєвий шлях. Тому, маючи на увазі і власну подвижницьку діяльність, він з повним правом зазначав у широму "Слові до української молоді": "І легше часами кров проліяти в одній хвилині ентузіазму, чим довгі літа з трудом сповновати обов'язки і двигати спекоту дня, і жар сонця, і злобу людей, і ненависть ворогів, і брак довір'я своїх, і нестачу помочі від найближчих, і серед такої праці аж

до кінця виконувати своє завдання, не чекаючи лаврів перед побідою, ані винагороди перед заслугою!"⁵

Вже сама поява А.Шептицького в лоні греко-католицької церкви була сенсаційною, а жертвність його кроку - безсумнівною (титул, становище, кар'єру, масток - гнаній "хлюпській церкві"). Особливо вражаючим було не стільки те, що з римо-католика він став греко-католиком, скільки те, що з поляка він став українцем. Це стало важливим фактором піднесення національної свідомості галичан і причиною незмінно-ворожого ставлення до нього з боку польської влади і спільноти.

Слід, однак, зауважити, що й українські політичні діячі та національна преса зустріли його, м'яко кажучи, зовсім не оплесками. Блискучі здібності і освіта, нивідке просування у греко-католицькій церковній ієрархії стали причиною того, що в ньому спочатку вбачали польського агента. Виступи і дії Шептицького на захист українського руху немов би розвіяли сумніви щодо щирості його релігійного і національного поступування. Та, коли він, відчуваючи моральну необхідність, ставав на якусь непопулярну позицію, критики не барилися сказати, що в нього проявляються його справжні польські аристократичні барви, і порівнювали його з Валєнродом А.Міцкевича.

Іншою причиною такого ворожого ставлення було порівняно толерантне трактування А.Шептицьким москвофільства. Перед приходом на митрополічний престол він був один рік станіславським єпископом. Тоді він ще не

зорієнтувався в громадському житті і співпрацював з москвофілами, які становили більшість серед духовенства станіславської єпархії. Разом з тим, він розумів, що москвофільські тенденції пов'язані із серйозними і реальними проблемами релігійної та національної ідентифікації. Як зазначає І.-П.Химка, "греко-католики мали православне обличчя, римо-католицьке громадянство і ... просвічену австрійську душу. Всі ці елементи не відтворили нового релігійного синтезу"⁶. Обрати в таких умовах свій власний вірний шлях було дуже нелегко. Саме тому А.Шентницький закликав при вирішенні будь-яких національних чи релігійних питань керуватись не лише почуттями, а, насамперед, розумом. Однак, навіть значно пізніше, у 1943 році, він з гіркотою змушений констатувати: "Такі грізні з багатьох оглядів прояви, як москвофільство, є майже тайною для нас самих. Я не мав ніколи нагоди перерахувати не то поважної розпави про цю національну язву, але й не пам'ятаю, чи взагалі є в цілій нашій літературі хоч би тільки короткі, а глибоко обдумані спостереження над тією язвою. Коли боротьба між цими двома партіями [москвофілами і "народівцями" –М.В.,О.Х.] в нашому краю була найбільше заогнена, ні з одної ні з другої сторони майже не чулося поважнішого суду про взаємні відносини чи наміри двох партій. Взаємно лаялися, закидали собі взаємно зраду, а нікому й на гадку не прийшло опитати, які причини заставляють противників так думати як думають"⁷.

Така поміркована позиція А.Шентицького викликала незадоволення певних кіл української інтелігенції не лише на початку його діяльності, а й під час його перебування на митрополитичному престолі. Показовим в цьому плані є відкритий конфлікт А.Шентицького з редактором газети "Діло" Л.Цегельським у 1908 році⁸.

З певною пересторогою зустріли появу нового митрополита і церковні кола. Причиною цього була його несхожість на попередників. Визначні українські письменники І.Франко та М.Павлик, що часто навідували А.Шентицького у наукових справах, були здивовані способом життя графа-митрополита. Жив як аскет: мала кімната, сам у вовняній чорній рясі монаха-студита, звичайним чорним ремнем підперезаний, чотки за поясом або в руках, найскромніша страва, двері його палат на святоюрській горі завжди відкриті і для близького оточення, і для всіх бажаючих, навіть для недругів.

Однак, навіть не так надзвичайна особиста скромність А.Шентицького викликали загальне здивування і увагу до його особи, як інша, на той час надзвичайна обставина. Ще у станіславській період свого життя він звертається з пасторським посланням до вірних Косівського деканату "До любих моїх гуцулів". За своїм змістом це послання не є чимось винятковим: до порушених тут моральних проблем А.Шентицький повертається пізніше неодноразово. Але за формою послання є своєрідним маніфестом - написано воно на гуцульському діалекті. Щоб зрозуміти значення цього

вчинку, слід згадати, що на той час навіть загальноприйнятої орфографії не існувало і вживали надзвичайно складну мішанину церковнослов'янської мови з українською. І хоча діалекту А.Шептицький більше ніколи не вживав, всі його подальші послання написані на доступній народу мові, чітко і зрозуміло по-українськи. На цю сторону його діяльності звернув особливу увагу І.Франко: "... А.Шептицький від самого свого вступу на єпископство почав призвичаювати нас до іншого тону, інших форм... Почати з того, що замість заплісної псевдо церковщини, якою промовляли його попередники, тобто дивоглядної мішанини церковнослов'янської лексики з сучасною морфологією, він пише листи чисто галицько-руською народною мовою, а подекуди, приміром, у голоснім посланні до гуцулів, не цурається промовляти навіть діалектом - річ досі нечувана у наших церковних достойників...

Він не промовляє так, як його попередники, високо, авторитетно, напускним, ніби масштатичним тоном, не ходить на ходильницях і не "возвіщає", а говорить попросту, як рівний до рівних, як чоловік до людей, радить, уявляє, іноді і полас, не лякаючись ужити енергійного слова, де річ того вимагає"⁹.

Понри таке упереджене ставлення, діяльність митрополита Андрія у соціальній, політичній і культурних сферах, його відвага в ім'я нації і віри завоювали йому визнання в українському суспільстві, пошану і прихильність недавніх противників.

Культурно-просвітницька діяльність Шептицького була скерована на піднесення моралі і духовності народу до того рівня, на якому з'являється свідомо і масова готовність до практичної роботи у справі національного державного будівництва. А.Шептицький займався широкою меценатською діяльністю, надавав матеріальну допомогу окремим митцям, здібній молоді, провадив виховну роботу серед школи, спортивні та просвітні товариства ("Просвіта", "Рідна школа", "Пласт"), газети, часописи, масові заходи з обов'язковим посланням двох початків - національного та релігійного.

Митрополит дивився на галицький народ очима політика. Він розумів: щоб піднятися до державності, галичанам необхідні знання, різноманітні професії, друковані видання. Шептицький щедро фінансував друкарні, "Бібльос" та інші, у Жовкві у монастирі Василіян заснував українське видавництво, започаткував часописи "Місіонер", "Наш приятель". У 1930 р. владика заснував Український католицький Союз, що видавав тижневик "Мета" та літературно-науковий журнал "Дзвони".

Дбаючи про економічний розвиток Галичини, митрополит закупив кілька панських маєтків, які були розпарцельовані серед селян. Він був ініціатором і співзасновником "Земельного банку гіпотечного" у Львові (1910 р.), який позичав селянам гроші на придбання землі. Спираючись на парцеляції великих земельних володінь, А.Шептицький мав на меті не лише вирішення суто

економічних проблем краю, але й розвиток сільськогосподарської науки, розновсюдження її досягнень серед різних, особливо найбільш вихідних верств населення. У розпальцьованому фільварку села Корнів, біля Коломиї, товариство "Сільський господар" стало власником землі, на якій заснувало хліборобську школу. У Миловані, біля Товмача, двір і кількадесят моргів поля одержала "Просвіта" на заснування першої української садівничо-городницької школи, там же влітку працював табір відпочинку дітей з бідних родин. В Сквилові двір і великий сад зайняли монахи-студіти, щоб відкрити майстерні ремесла, механіки тощо. У Зарваниці 300 моргів було віддано студітам для господарства, а 250 моргів - на сиротинець.

Наведений перелік яскраво характеризує один з найголовніших напрямків багатогранної діяльності А.Шептицького - його постійне піклування про майбутнє нації - дітей, особливо дітей-сиріт. Він допомагав дитячим садкам і сиротам у сиротинях. На його кошти була споруджена перша українська жіноча гімназія "Рідної Школи", де сестри Василіянки давали дівчаткам-сиротам середню освіту. Не уряд Польщі, а Шептицький після Першої світової війни зібрав сиріт, щоб дати їм опіку. Для них він влаштував кілька сиротинців, у яких набували освіти та засвоювали різні ремесла, затративши на це мільйон доларів.

Митрополит щороку проводив оздоровчу кампанію убогих дітей. У Підвотому Долинського району, серед карпатських лісів, збудував низку будиночків для дітей. Тут у

чудових кліматичних умовах та у виховній оніці добрих педагогів кілька тисяч дітей у віці від 4 до 14 років набирали сил і розуму. Тут їх учили молитви, історії, українознавства, української мови, поведінки.

Взагалі, проблеми охорони здоров'я також займали чільне місце в колі інтересів А.Шептицького. У вересні 1903 року він заснував народну лічницю, яка згодом перетворюється у надзвичайно розбудовану лікарню. Поштовхом до її створення стала діяльність лікаря Євг.Озаркевича, який, стурбований тим, що до польських шпиталів українців не приїмали, мріяв про необхідність відкриття українського шпиталю, де б наші лікарі набували і вдосконалювали складні медичні професії. З цією метою він заснував в 1903 році добровільне лікарське товариство. Митрополит підтримав ініціативу, надав значну матеріальну допомогу, сформулював напрям і обсяг її діяльності: "для шкочого і страждаючого людства без різниці народності". Лікування і ліки були безкоштовними. При духовній семінарії було відкрито курси медсестер, їх закінчило 228 дівчат, внаслідок чого лічниця була забезпечена своїм допоміжним медичним персоналом.¹⁰

Проте дана лічниця була не єдиною, яка функціонувала на кошти А.Шептицького. У 1925 р. він передав у Янівському передмісті Львова будинок для філіалу Львівської лічниці - Товариству оніки над молодцю, де розмістилась ще й "Порадня матерів". У селі Підлюте на угіддях, які належали митрополиту, був організований курорт на базі сірчано-

їодових джерел. У районі Сокаля, в горах при співпраці з Учительською громадою на його кошти діяв постійний табір "Пласту", а в 1911-1912 рр. студентська медична громада при його сприянні створила санаторії для студентів.

Визнаючи цілком значення природи, А.Шентицький дбав про її збереження. 1925 року його обрали членом Наукового Товариства імені Шевченка. За клопотанням Комісії охорони природи при НТШ митрополит дав розпорядження утворити на землях Львівської метрополії заповідник кедрових лісів на горі Яйце біля Підлютого та стенової рослинності біля Чортової гори (в Рогатинській парафії). Це були перші природні заповідники, утворені в Україні.

Однак понад усе митрополит Андрей цікавився культурним розвитком українського народу, його освітою та вихованням. Він допомагав митцям, хоровому мистецтву, церковному і народному та іншим товариствам і громадам. Митрополитом були засновані десятки іменних стипендій, які дали можливість не одній сотні юнаків здобути освіту медика, юриста, педагога у вузах Західної Європи. На його кошти закінчили мистецьку освіту Г.Крушельницька, Ф.Лопатинська, А.Гаск. Для львівських художників А.Шентицький придбав окреме приміщення (вілла польського художника Я.Стика), де розмістились художня школа О.Новаківського та майстерні М.Сосенка і О.Курпласа. Вершиною культурно-освітньої діяльності Митрополита А.Шентицького стало заснування та

матеріальне забезпечення "Національного музею" у Львові. В 1905 році він заснує у Львові церковний музей, якій кураторія перейменувала на Національний музей ім. Митр. А.Шептицького. Для цього музею А.Шептицький придбав 15 тис. експонатів, сплативши два мільйони крон. Шептицькому вдалося купити за 34 тисячі доларів чудовий палац під музей, хоч власник-півнієст довго не погоджувався продавати його українцям. 13 грудня 1913 року Шептицький передає в музей унікальну збірку українського мистецтва XI-XX ст. Мистецтвознавець Іларіон Свенцицький упорядкував музейні експонати, внаслідок чого Національний музей став найбільшою музейною скарбницею України: до 1939 року він нараховував понад 80 тис. експонатів у 10 відділах, видав 16 томів наукових записок, організував біля 70 виставок. При музеї діяла унікальна бібліотека: понад 30 тис. томів альбомів з різних ділянок українознавства та історії мистецтва.

Важливо зазначити, що А.Шептицький розглядав мистецтво не лише як визначний засіб формування загальнокультурного рівня народу, але й як один з головних чинників виховання національно і релігійно-свідомого суспільства. Про це яскраво свідчать його писемно-послання "Про церковний спів" від 25 квітня 1941 р.¹¹ і лист до проф. Кубійовича відносно проєкту мистецької школи для вчителів рисунків від 8 серпня 1942 р. "Без сумніву, - пише він у листі, - поважним чинником у вихованні є пробудження естетичного змісту і культурний напрям, якій тому зміслові надає виховання. Але вчителі рисунків, українці, мають і

друге переважне значення: вони повинні надавати патріотизмові благородний і піднесений напрям... Наша молодь, яка довго мусила ходити до польських середніх шкіл, часто не має поняття про найважливіші постаті українського народу. Ми ще не маємо так ілюстрованої історії України, але маємо знаменитих і великих митців, про яких в пересічній, навіть українській гімназії, молодь ніколи нічого не чула. Ми маємо такого Мурашка, Нарбута, Новаківського, навіть Рєпіна, а з давніх в 19 столітті, такого Левіцького. Тільки учитель рисунків може з ними познакомити українську молодь, і тільки мудрі і добре виховані учителі рисунку можуть розбудити в українській молоді таланти та митців, які нам показали би, яким був Хмельницький чи Мазепа. А може, ліпше сказати, не тільки яким був, але яким повинен бути в наших думках, серцях, поняттях"¹².

Великі зусилля митрополит Андрей Шенгницький прикладав до розбудови системи національної та релігійної освіти, якій надавав надзвичайного значення. Уже в своєму найпершому пастирському листі до вірних Станіславської єпархії від 2 серпня 1899 року "Перше слово Пастиря" майбутній митрополит зазначає, що освіта є ціннішою від багатства¹³. Як зазначалось вище, Шенгницький постійно опікувався середньою освітою, інститутським навчанням українців і не лише на теренах Галичини. Зокрема, завдяки його особистому втручанню була врятована від ліквідації чеською владою Українська господарська академія у

Подбородах на порозі кризи в добу політичних ускладнень полокаменського періоду.

Природньо, що головну увагу митрополит приділяв розвитку духовної освіти. Його стараннями були розбудовані духовні семінарії у Перемишлі і Станіславові. Останній під час відкриття в 1906 р. Шептицької передав чи не найцінніший подарунок - 4000 книг з особистої бібліотеки, серед них чимало рідкісних і старовинних видань та рукописів. Вже 1 вересня 1901 р. був виданий пастирський лист з планом повної реконструкції львівської Великої Семінарії, яка була центральною на всю Галичину: був оновлений майже на третину викладацький склад і управа, спрощені семінарські правила.

Однак, "відчуваючи, що результати цієї реорганізації будуть нескорі, Митрополит часто за свої родинні гроші кращих семінаристів направляв на богослівські студії до Рима, Інсбрука та Августінеума (в Австрії), Фрібурга (Швейцарія). Незабаром ці зусилля дали свій результат і найважливіші церковні посади займали за нього люди європейської освіти (не нижче), а часто значно вищої, ніж в інших католицьких спархіях Західної Європи чи Америки"¹⁴.

При цьому важливо зауважити, що А.Шептицький ніколи не поділяв освіту на "суто релігійну" і "суто світську", навпаки, постійно підкреслював їх взаємообумовленість і взаємозв'язок. Митрополит прагнув озброїти духовенство і віруючих не лише теологічними знаннями, але й "достатніми знаннями філософії, соціології і політології, загальної світової

науки"¹⁵, надати поштовх розвитку правової освіти, бо справедливо вважав, що "в нашому народі є загальний брак ясного і твердого поняття закону, ... брак поміж нашими людьми талантів-законодавців, бо навіть її знаменитий правник може бути слабим лєгіслатором"¹⁶.

Ідеї митрополита А.Шептицького в значній мірі були реалізовані в діяльності заснованої ним Богословської Академії, що відкрилась 6 жовтня 1929 р. у Львові. На той час це була перша і єдина вища богословська українська школа, яка повинна була продовжувати традиції Києво-Могилянської Академії, з одного боку, а з другого - орієнтуватись на зразки закордонних богослівських високих шкіл. Через кілька років Академія стала поважним осередком не лише богослівських наук, але й науково-дослідницьким центром вивчення історії і літератури.

А.Шептицький був не лише засновником Академії, але й постійно опікувався нею, приймав безпосередню участь в її діяльності. Починаючи з 1933 р. він викладав аскетичу Західної та Східної Церков. Ректором Академії він поіменував такого видатного релігійного і культурно-освітнього діяча, як майбутній кардинал Й.Сліпий. Митрополит залучив до наукової діяльності і викладання в Богословській Академії найбільш відомих вчених, що на той час перебували в Галичині: юристів Л.Глинку, Р.Ковчєвича, О.Надрагу; істориків мистецтва В.Сас-Залозецького, І.Свенцицького; істориків І.Крин'якевича, М.Чубатого, В.Струтеня; філологів В.Сопєвського, К.Чєховича; археолога Я.Пастєрнака;

геолога Ю.Полянського; філософа М.Конрада; медика З.Гордицького; антрополога І.Раковського; соціолога Б.Казимира. Цей перелік далеко не повний, але й він дає змогу оцінити той широкій спектр навчальних курсів, які читались в Академії.

Тому не дивно, що розвиток Академії сприймався сучасниками як загальнонаціональна справа, як важливий крок у створенні нового українського національного університету. Академія виправдовувала ці сподівання. "Національні завдання академії, - писав часопис "Наш клич" з 16 квітня 1933 року, - у ділянці підготовки до суспільної праці... до деякої міри здійснені. Абсольвенти академії добре зорієнтовані у всіх головних течіях філософичної думки та у найважливіших проблемах соціології, можуть добре сповнити свою роль провідників і організаторів різних ділянок нашого національного життя. Деяке знання сучасного права стане для них доброю зброєю у злгоденній боротьбі за індивідуальні і національні інтереси тих українців, серед яких їм доведеться працювати. Знання українського церковного мистецтва і археології серед молодшої генерації українського духовенства може спричинитися до збереження від знищення не одної цінної пам'ятки нашої давньої культури і до розбудови нашого музейництва"¹⁷.

Однак, перетворитися на національний університет, як цього хотів А.Шенгицький, Богословській Академії не судилося. Польська шовіністична влада наклала вето на цей план митрополита, проголосивши, що не визнаватиме

дипломи з такого навчального закладу. Принагідно зазначимо, що це була не перша і, на жаль, в черговий раз не вдала спроба митрополита створити у Львові український національний університет. Ще у 1908 році на скликаному у Празі панслов'янському конгресі за його ініціативою була запропонована резолюція про сприяння відкриттю університету у Львові. Вона була провалена за пропозицією глави російської делегації гр. Вол.Бобринського, який тоді був членом Державної думи, лідером Національної партії, а пізніше, під час Першої світової війни, як губернатор Галичини і Буковини "уславився" своєю русифікаторською політикою і, зокрема, депортацією митрополита А.Шептицького до Росії.

Великого розголосу не лише в Галичині, але й усій Західній Європі набула промова А.Шептицького 28 червня 1910 р. на 11-му засіданні 22-ї сесії Палати Панів у Відні, де він підніс справу утворення українського університету у Львові. Глибока аргументація, наведена А.Шептицьким, справила вплив і, незважаючи на протидію польських правлячих кіл в 1913р., а також офіційну ноту російського посла у Відні, де відкриття українського університету називалось "ворожим актом" по відношенню до Росії, цар видав декрет про відкриття такого університету 1 вересня 1916 р. На жаль, цим планам А.Шептицького не вдалося здійснитись, бо все перекреслила Перша світова війна.

Митрополит Андрей Шептицький не обмежувався лише меценатством та організаційною діяльністю на ниві

культури, освіти і науки. Тричі доктор - богослів'я, філософії і права, - він був науковцем європейського масштабу, мав значний особистий науковий доробок¹⁸.

Приділяючи виключну увагу проблемам освіти і вихованню, А.Шептицький був свідомий того, що підґрунтям будь-якої системи національної освіти є духовні і філософсько-методологічні засади. Вони покликані визначити сенс і ціннісні орієнтації педагогічної діяльності, а також співвідношення між загальнолюдеьким, національним і особистим в системі людина-світ.

В екзистенціальному плані освіта як пізнавальний аспект людського буття, як поняття є набагато ширшим за змістом, ніж інституцізована діяльність в межах її конкретних історичних форм, складає один з аспектів виховання людини. Саме таке розуміння освіти та детальну розробку філософських основ і моральних принципів освітянської діяльності знаходимо в творах А.Шептицького.

Звертаючись до української молоді, митрополит писав: "Горнетесь до всякого роду шкіл... добре робите, що дбаєте про освіту і знання. Бо після християнської праведності та божої благодаті знання є найбільшою силою, якою людина може розпоряджати"¹⁹.

При цьому важливо підкреслити, що високо цінуючи освіту і науку як вияв пізнавальної активності людського розуму, А.Шептицький постійно вказував на взаємозв'язок мети і шляхів освіти з християнськими принципами, самою суттю християнства. Вже на початку своєї митрополічної

діяльності, у 1901 році, стурбованій поширенням релігійної байдужості, агностицизму і атеїзму сфер освічених українців, він пише спеціальне пастирське листя до української світської інтелігенції, пояснюючи, чому в вік раціоналізму все ж важливо дотримуватися християнської віри.²⁰ "Ісус Христос та його св. Церква, - зазначено в іншому його пастирському посланні, - зовсім не противляється науці і просвіті. Навпаки, поширюють та поширюють її".²¹ На підтвердження цього А.Шептицький наводив численні висловлювання Ісуса Христа, в яких той називав себе "світлом світу", "Правдою", "дорогою", а метою свого приходу в цей світ вважав свободу для людей, якої вони можуть досягти через просвітлення, якщо зрозуміють свідомство правди. Тому "в освіті йде про одне: щоб знання було правдивим знанням, щоб відносилося лише до правди, а не було неправдою, брехнею. Бо як правдиве знання є силою людини, так і фальшиве знання, оперте на неправду, є для чоловіка правдивою недугою, каліцтвом та нещастям на ціле життя"²².

Пов'язуючи поступ європейської культури з християнством, яке звільнило людей від пітьми поганства, А.Шептицький зазначав, що справжня культура і освіта в Україні мають християнські корені. "В цілій нашій історії, - писав він, - не знайдете епохи такого великого і такого наглого поступу в культурі та просвіті, як саме за часів св. Володимира Великого, коли то Русь-Україна прийняла християнство"²³.

Маючи за головну мету домогтися органічного сполучення національного відродження з духовним, митрополит справедливо вважав, що "нема сьогодні для нашого народу більшої прикмети, як єдність її нема для нашого Духовенства важнішої праці, як праця над національною і християнською єдністю народу".²⁴ Умовою такої єдності є усвідомлення всіми верствами спільності своїх інтересів незалежно від партійної чи кофесійної належності. Для досягнення такого стану, на його думку, українцям, насамперед, слід відмовитися від властивого їм провінціалізму і піднятися до рівня світової культури та шукати вирішення своїх проблем на підставі загальнолюдських цінностей і християнської моралі. В становленні національної самосвідомості має сказати своє вагомє слово і наука, освіта. Поки ж, з прикрістю констатус А.Шептицькнй, питання "звідки все те, що ділає українськнй нарід людською організацією, такою безконечно далекою від природнього організму, що наша спільність видається більше подібною до купи піску, поодинокі зеренця якої нічим не пов'язані з всіма іншими, ніж до могутнього дерева, в якому розвивається життя, повне сили і здоров'я", багато в чому залишається відкритим, адже "або надзвичайно мало, або її зовсім не маємо філософів, або моралістів, які б досліджували національну нашу психіку"²⁵.

Подібний стан є характерним і для інших сфер національно-суспільного життя, зокрема, для політики. "У многих напрямках ми ще люди примітивні, для яких

демонстрація, фраза і шум часто видаються чимсь важливішим ніж спокійна зимна розвага та витривала праця. В нашій суспільності надто часто срічається людей, що себе вважають фаховими політиками, хоч не мають ніякого фаху і ніякого спеціального знання. Само положення змушує заступати поважнішу фахову працю реторикою"²⁶.

На яких же засадах має будуватися система національної освіти, яка дозволила б подолати наш "загумінковий патріотизм"? У загальному плані відповідь на це питання А.Шептицький намагається дати у великому богословському творі "Християнська праведність", де розмірковує про природу та співвідношення знання, мудрості й віри, теорії і практики, виявляє зв'язок цих гносеологічних понять з категорією блага.

Під природним людським знанням він розумів правильні міркування про речі, що здобуваються досвідом і розмірковуванням над цим досвідом. Мудрість - це знання про найвищу причину всього, про Бога, найвище і найдосконаліше знання, що не походить з людського досвіду, а є відблиском Божого знання. Віра ж стосується і мудрості, і людського знання. Джерелом віри є найперша правда, Бог. Людське знання так безпосередньо з Богом не пов'язане. Проте в іншому сенсі віра, як правда об'явлена, пов'язана зі знанням, адже людина в процесі пізнання сама вільно обирає у що вірити, - а в що - ні.²⁷

Поняття віри розглядається також у взаємозв'язку з категоріями "теоретичне-практичне". Віру як таку, як

відблиск Божої правди віднесено до теорії, адже через неї людський розум поснується з Богом. Водночас ця правда Божа є і вища мета пізнавальної діяльності, своєрідний теоретичний ідеал, задля якого відбувається практична діяльність. Віра постає як поняття, що охоплює і теорію, і практику. Теоретичне, або вище знання, яке здобувалось через віру, є найпершим і найголовнішим, бо воно стосується правди Божої. Проте її відповідна практика, що цією правдою зумовлена і якої потребує, - дуже важливий момент життя людей, оскільки пов'язана з людським поступом.

Гносеологічні категорії знання, мудрості, віри, теорії і практики, що перебувають, таким чином, у деякому рухомому взаємозв'язку, виявляються системою, структуруючим елементом якої є категорія благодаті. В цій системі істинне знання не може бути в душі, позбавленій благодаті. Так само і з вірою. Лише освячена благодаттю людина може знати, у що вірити (теорія) і як за цією вірою діяти (практика). Отже, пізнавальна діяльність людини може бути праведною і успішною як за своїми найближчими, так і подальшими наслідками лише в разі злучення їх з благодаттю.

Таким чином, філософія освіти, викладена А.Шентицьким у творі "Християнська праведність", логічно струнко і світоглядно зрозуміло доводить, що між знанням і мудрістю, знанням і благом, теорією і практикою не повинно бути антагоністичних суперечностей.

Навпаки, знання лише тоді стають справжніми знаннями, коли з логіко-гносеологічним (теоретичним) та праксеологічним (практичним) аспектами органічно поєднуються аксіологічний (ціннісний) і коли вони інтерпретуються розумінням блага (благодаті). Справді, відірваність знань людини від її духовно-моральних засад, втрата блага (благодаті) як головного орієнтира веде до "гордині розуму", що є прямим шляхом до "горя від розуму", прикладом чого є сучасний екологічний стан.

А.Шентницький переконував, що знання не повинно бути зброєю, воно не є силою у позитивістському розумінні цього терміну, воно є підґрунтям для сходження до вищої мудрості - Божественного одкровення через духовне самовдосконалення. "Божа мудрість - це найкраща, найвища і найцінніша прикмета людського ума. Вона є причиною, що її дитина мудра вище стоїть, ніж не один чоловік, що береться інших учити. Така дитина може не має всіх відомостей, які він посідає, але якщо він Божої Мудрості не має, то дитина перевищує його усю світлою, ясною та могутньою прикметою ума, яка ставляє її вище його інтелектуальним умовам життям. Сила ума і його світло не в тому, щоб знати багато подробиць, але щоб добре, глибоко знати те, що знається, бути якнайбільше віддаленій від помилок і обманів та мати якнайправильніші поняття про загальні питання, обминаючи може і мільйони подробиць, в якій умові не можна, або її не варто входити. Так більше знає про нашу землю той, хто знає, що вона є кулею і обертається довкола сонця, ніж той,

хто того не знає, але зате хоч би на цілому моргові порухував усі травинки і їх корінчики"²⁸.

Ця дещо задовга цитата прекрасно показує, наскільки в своєму розумінні процесу пізнання А.Шептицький випередив свій час. Адже жив і творив він у той період, коли у європейській і не лише європейській філософії, науці, освіті майже неподільно панували різні течії позитивізму, в якому пізнання зводиться до досвіду. Для Шептицького пізнання - активний процес діяльності свідомості для виробництва знання. Знати - це не просто отримати певну інформацію про об'єкт, що вивчається, а її розуміти її смисл. Інформаційна діяльність, до якої нерідко зводять пізнання, є лише технічна робота розуму. Ось чому пізнання треба брати у єдності інформаційної і розумової (герменевтичної) діяльності. Однак, і цього ще замало. Наприкінці ХХ ст. людство нарешті усвідомило, що пізнання має дати відповідь не лише на питання "як?" і "чому?", але й на питання "для чого?", тобто нести в собі самооцінку з позиції добра і зла. Саме на цій цілісності процесу пізнання і загострює увагу А.Шептицький.

До цих проблем А.Шептицький неодноразово повертається і пізніше. Зокрема, у написаному митрополитом Декреті АЕп. Собору 1942 р. "Про ліберальну совість" він піддає ґрунтовному аналізу співвідношення таких понять, як сенсіка, свідомість, совість і мораль. Він звертає увагу на те, що в деяких мовах, зокрема грецькій і латинській, поняття совісті і свідомості позначаються одним і тим словом. В

українській мові ці два поняття теж злучені, хоча і позначаються різними словами: со-вість, со-відомість. З тих самих двох коренів складається слово "сумління" - сумління. Тому совість слід розглядати як особливий вид свідомості - моральну свідомість. Поняття ж "свідомість" у власному розумінні вживається тільки для означення психологічної свідомості. Остання "являється сумою тих спостережень, які робить чоловік, звертаючи увагу на свою психу, своє внутрішнє життя. Є це спостереження внутрішніх феноменів, себто вражень, переданих зміслами, почувань і виявів хотіння та проявів думання і розумування"²⁹.

Таке внутрішнє спостереження, з одного боку, є самосвідомістю, тобто таким станом свідомості, коли людська особистість є одночасно і об'єктом, і суб'єктом пізнання. З другого боку, свідомість не можна звести до самоспостереження: людина "тільки в діланні спостерігає вияви діяння, мисли, хотіння, почувань, вражіннь, зміслів, але не має ніякої свідомості, ні самої волі, розуму чи власні зміслами відібрати вражіння від зовнішнього світу"³⁰. Тому шлях до осягнення потуг душі, свого духовного інтелекту лежить через дослідження і осмислення зовнішніх проявів цих потуг.

Однак, підкреслює А.Шептицький, навіть пройшовши довгою і важкою дорогою пізнання, відкривши наявність у собі духовного сства, дійшовши до понять духовності, незложеності, інтелектуальності, безсмертя тощо, людина все одно лишається для себе незнаною безоднею, нерозв'язаною

загадкою, бо природа духовності залишається за межами усвідомленого, в сфері несвідомого.

До несвідомого в людині належить також і світ надприродний. Божа благодать як стан, чесноти, дари святого Духа, як потуги душі пізнаються не в самих собі, а стають предметом пізнання лише в діяннях, в виявах і відкриваються через досліди і міркування у певному, неясному, неповному вигляді.

Нарешті, до сфери несвідомого відносяться прояви органічної природи людини, а також діяння волі або розуму, що відбуваються у підсвідомості.

Таким чином, психологічна свідомість не тотожна психіці взагалі, а тим більше людській духовності, вона має певні межі існування. Однак, кордони між свідомим і несвідомим не є непорушними, вони залежать від здібностей, досвіду, загальної освіти людини.

На думку А.Шентицького, психологічні спостереження групуються довкола двох предметів знання: з одного боку - незмінного буття, Бога як Абсолюта-Єства та причини всього існуючого; з другого - зовнішнього світу, насамперед, людського суспільства. Разом з тим, психологічна свідомість не зводиться до простої більш або менш чіткої констатації наявності феноменів та їх ознак. В ній предметом пізнання стає також наше відношення до Бога і до зовнішнього світу, до інших людей. "В цих спостереженнях переходить свідомість у совість, т.зн. у відносинах до Бога і до людей спостерігача також і наші обов'язки. Совість - це свідомість

моральної сторони наших відносин до Бога, себе самих і людей. Так, як психологічна свідомість досліджує, розумує, шукає пізнання внутрішніх феноменів, так совість досліджує ті прикмети, чи браки, які роблять наші діяння морально добрими або злими. Вона наші діяння з пізнаваними розумом правилами того діяння, з природним законом"³¹. Законодавцем природнього порядку-закопу є Бог.

Як уже зазначалось, психологічна свідомість залежить від швидкості розуму, дару спостереження, освіти, особистого досвіду. На совість, крім того, впливають ще її пристрасті, звички людини, вплив оточення, виховання, моральна атмосфера. Тому совість охоплює вужче порівняно із свідомістю коло феноменів внутрішнього життя.

Моральні принципи, а особливо правила застосування їх до життя не лежать на поверхні, їх усвідомлення, тобто перетворення у совість вимагає роботи розуму, яка не завжди є достатньою. Це приводить до появи хибних форм совісті. Однією з таких форм помилкової совісті є, за А.Шептицьким, ліберальна совість, яка заперечує або зменшує значення моральних законів, ґрунтуючись на індивідуалістичному принципі вседозволеності. До чого призводить така позиція прекрасно показав в своїх романах Ф.М.Достоевський. Однак ліберальна совість мала й своїх апологетів, найвідомішим серед яких є Ф.Ніцше. Його зверхлюдина, "білокура бестія" є втіленням саме такого розуміння совісті: Бог вмер, отже вона сама собі є Бог, тобто творець моралі.

Звертаючи увагу на небезпеку таких збочень совісті, А.Шептицький закликає душпастирів, всіх вірних до боротьби з ними. Носії ліберальної совісті "перевертає моральний порядок: замість судити про свої бажання по приписам совісті, судить про обов'язки совісті по приписам своїх бажань. Гріх стається другою природою, елементом, в якому чоловік живе, а коли в ньому є ще сліди віри, то її правди віри поволі примінює він до свого способу життя, пересаджуючи милосердя і доброту Божу та приписуючи Всевишньому давання такої свободи, на яку дозволяє тільки власна ліберальна совість"³². Тому така совість веде до стану глибокого морального занепаду і є тяжкою недугою душі, яка важко піддається лікуванню.

Разом з тим, підкреслює А.Шептицький, ліберальну совість слід відрізнити від широкої совісті. "Широкою совістю називають богослови розумний і супокійний суд, що в деяких обставинах, або з деяких поважних причин, якійсь людській закон не обов'язує"³³. Іншими словами, мова йде про совість, яка опирається на так звані принципи пробабілізму, сутність якого полягає у твердженні, що не всі моральні норми мають значення природнього, тобто божественного закону і є вічними, деякі з них створені людьми, а тому можуть бути раціонально переосмисленими, спростованими і зміненіми в процесі історичного розвитку людства. Однак широка совість ніколи не веде до заперечення моралі як такої, що і відрізняє її від совісті ліберальної.

Ще однією дуже важливою помилкою в науці про совість А.Шептицький називає те, що "совістю заступається моральний закон і совість уважається за одиноке правило морального поступування зі запереченням об'єктивного правила, яким є закон"³⁴. Така помилка характерна для атеїзму, який, заперечуючи Божі закони, не може не визнати наявності і необхідності моральних норм у людському суспільстві. Але моральні норми повинні мати характер закону, тобто, бути загальновизнаними і загальнообов'язковими. Такого статусу, на думку атеїстів, їм надає суспільна воля, публічна думка. Така суспільна мораль, зауважує А.Шептицький, неминуче набуває характеру імперативу, абсолюту, тобто не дозволяє не лише непослуху, але й критики, а все, що їй не відповідає, оголошує злочином. По відношенню до індивідуальної свідомості вона буде мати характер примусу, а не добровільного обов'язку, без якого, власне, і не існує моралі.

Однак, публічна думка на має абсолютно-позачасового характеру, вона змінюється, а її декларована загальність аж ніяк не є гарантією від помилок. "Історія також учить, як загальна думка гнулася перед тиранами і, може, цілком інакше виглядала назовні, а інакше в укрітті"³⁵. Крім того, суспільство, де всі соціальні групи та індивіди, що їх складають, були б цілком згодні щодо всіх моральних принципів взагалі не існує.

Отже, беручи за основу моралі суспільну думку, атеїсти, по-перше, неодмінно приходять до заперечення існування

незмінних і сталих моральних норм, а, по-друге, "розчиняють" індивіда у суспільстві, роблять його гвинтиком соціальної системи.

Аналізуючи це питання, А.Шептицький піднімає проблему, надзвичайно актуальну і для сучасного суспільства. З часів Гегеля у філософії моралі прийнято розрізняти мораль і моральність. Особливе значення такому розрізненню надавав видатний російський філософ Вол. Соловйов, з яким А.Шептицький був особисто знайомий в молоді роки і який вплинув як на формування світогляду, так і на вибір життєвого шляху майбутнього митрополита, про що йтиметься далі. На думку Соловйова, моральність (правственність) завжди корпоративна - це принципи поведінки тієї чи іншої спільноти (класу, нації і т.п.), які опираються на певні уподобання. Мораль є загальнолюдською - це постулати поведінки індивіда як частки людського роду. Мораль - це абсолютна моральність, єдина в усі часи для всіх народів, для всього людства. Соловйов називав її Богом. Тому безпідставними є розмови про класову, або національну мораль.

Корпоративна моральність знає такі поняття, як "свій", "чужий", "друг" і "ворог". А звідси - якщо ворог не здасться, його знищують, якщо здасться - теж знищують, разом знищують і потенційного ворога і взагалі - підозрілих. Мораль визнає безумовну значимість кожної людини незалежно від її предикатів і корпоративної приналежності.

Вбивство дикуна, говорить Соловійов, такий же злочин, як вбивство генія і святого.

Таку позицію цілком поділяє і А.Шептицький. На його думку, ні індивідуальна, ані суспільна совість не можуть бути основою моральних санкцій. Ці санкції належать лише совісті, заснованій на прийнятті природного і Божого права.

Синтез психологічної і моральної свідомості досягається, згідно з А.Шептицьким, єдністю освіти і виховання. Тому проблеми виховання завжди знаходилися в центрі уваги митрополита, до них він постійно звертається в пастирських посланнях. Своярідним узагальненням його поглядів стала промова "Про виховання", проголошена на АЕп. Соборі 1942 року. На підставі цієї доповіді Собор 10 грудня 1942 р. прийняв Правила "Про виховання молоді"³⁶, які були розроблені митрополитом і, за його виразом, складають малий кодекс християнського виховання. Принагідно зауважимо, що сам А.Шептицький вважав цю роботу далеко не завершеною і планував повернутися до неї через декілька років.

Виховання, на думку А.Шептицького, - то річ не тільки надзвичайно важлива, але й незвичайно трудна. Воно є "найвищою і наймудрішою проблемою, яку можна людині завдати"³⁷. Тому, слідом за Григорієм Назіанзіном, Шептицький називає виховання "мистецтвом мистецтв" і "знанням всякого знання".

Метою виховання, за А.Шептицьким, "є такий розвій дитини, щоби з неї стався дорослий чоловік з розвиненими і

старанно плеканими усіми способностями ума, волі і серця. Той розвій зависить, очевидно, від поняття про людину, яка є провідною гадкою виховання. Це поняття зависить знову від цілого світогляду, серед якого приходиться людині жити"³⁷.

А.Шентицький розрізняє три типи світогляду, які визначають відповідні напрямки і ідеали виховного процесу. Перший - матеріалістичний, в якому людина розглядається як природна істота, а тому виховання спрямоване на те, щоб виробити в людині ті здібності і сили, які потрібні їй для задоволення матеріальних потреб.

Другий - гуманістичний світогляд. Тут людина є найвищим автономним ством, здатним до нескінченного розвитку науки, мистецтва, культури. Носії цього світогляду будуть "у вихованні шукати розвою цілої людської природи зі всіма її прикметами і владами, щоб вислукати носіїв найвищої і найвсестороннішої цивілізації; будуть плекати всестороннє знання, поезію і всякого рода мистецтва, творчого або критичного"³⁹.

Третій тип світогляду - християнський. В ньому людина розглядається як Божа дитина, що посидус в собі природне і надприродне, а виховання прямує до вироблення всіх чеснот християнського життя, найголовнішою з яких є любов до ближнього.

А.Шентицький звертає увагу на те, що людська любов є подвійною: одна любов розуму і волі, якою мають християни любити усіх своїх ближніх; друга - любов серця, що охоплює всю людську природу і душу, не підлягає наказові волі. "...Це

любов, якою люди природно люблять своїх найближчих - це любов родинна, родичів супроти дітей, дітей супроти родичів і між собою. Це любов приятелів, свояків, - це любов свого народу"⁴⁰.

Любов ума і волі є більш повнішою в незіпсованій природі, але через зіпсуття людської природи, через первородний гріх, виникає бунт пристрастей проти розуму і волі. Тому лише любов серця є по-справжньому християнською. На це, згідно з А.Шептицьким, вказує і те, що у св. Письмі представляє Бог свою любов до людей у виразах та образах, які характерні для людської любові серця.

"Любов ближнього, а радше любов Бога, - підкреслює Шептицький, - любов якою обіймається усіх ближніх як дітей Божих або бодай покликаних на Божих дітей, - вона підносить людину понад усяке створіння, понад цілий матеріальний світ і учить її, по прикладу Ісуса Христа, віддавати навіть і життя за спасіння, за життя ближніх. Вершок тої любови сягає до неба, але підстава її спирається так на людській природі, що нема чоловіка, який би з роду не відчував потреби любови в тому природному нахилі людського серця до співчуття і милосердя"⁴¹.

Таким чином, любов серця є надприродою на природі, втіленням Божої благодаті. Однак тут потребує вторгнення поняття серця, яке широко використовується в богослів'ї і філософії, але часто у відмінних смислах. В своєму розумінні цього поняття А.Шептицький спирається не лише на

богословську традицію, де, до речі, не було одностайності в його трактуванні, але її продовжує традиційну для української філософії кордоцентричну лінію, що сягає своїм корінням ще в часи Київської Русі, а найвище втілення знаходить у творчості Г.Сковороди і П.Юркевича. Він справедливо вважає, що саме звернення до цього поняття дозволить вирішити ту вічну проблему, "що ділить філософів старини, Отців Церкви і всі богослівські школи на дві протиставлені собі групи, що лише рідко коли доповнюються: з одної сторони інтелектуаліст Аристотель з усіма інтелектуалістами християнства аж до св.Томи і томістів, а з другої сторони усі містики від Платона до Бонавентури і скотистів. Проблема, що їх ділить, та, чи осередком людської психи є розум чи воля, інтелект чи афект"⁴².

Та ж проблема, хоча і в іншому аспекті, притаманна, на думку Шентницького, і сучасному богослів'ю і філософії: ототожнюючи поняття серця, в тому числі і Христового, з певним фізіологічним органом, характерне для деяких представників богослів'я, приводить до їхнього протистояння з філософією і наукою, "бо модерні філософи поміщують любов, ненависть і інші афекти духа не у серці як осередку, але в мозку"⁴³.

Корінь проблеми, стверджує А.Шентницький, полягає в тому, що відбувається підміна змісту понять: серце як символ для означення внутрішнього духовного життя людини починає розумітись як певний матеріальний орган, а це, в

свою чергу, веде до ототожнення психіки і душі, тобто, фактично, до заперечення останньої. Крім того, людина як особистість є цілісністю, і саме ця цілісність підкреслюється поняттям "серце", яке характеризує певний синтез таких духовних сутнісних сил як розум, почуття, воля та ін. Тому неправомірним є односторонній підхід до визначення сутності людини, проголошення її носієм розуму або волі, зведення сутності людини до сукупності суспільних відносин або, навпаки, вишлякування її принципово асоціальної індивідуалістично-біологічної природи.

Такими є богословсько-філософські підвалини християнського виховання, яке має зробити з людини "святого громадянина небес", А.Шентницький, разом з тим, зауважує: "Саме виховання, очевидно, всього не може зробити; велику участь має воля чоловіка і його праця над собою самим. Але заохотити його до тої праці, навчити правильно над собою працювати, виселити в його серце любов до тої праці і ум його збагатити знанням усього, що до тої праці потрібне, це завдання виховання"⁴⁴.

Основною ланкою виховання має бути родина, бо "християнська родина - це школа християнського життя, але й школа обов'язку, народного та всенародного життя. Як довго ця школа здорова, видає численні і здорові одиниці - так довго народ і здоровий і сильний"⁴⁵. Однак родиною процес виховання не обмежується. Більше того, А.Шентницький свідомий того, що в наш час в силу різних причин - обставин життя, прилюдної школи і т.п. - родина не

мас залежного впливу на виховання дітей. Тому в своїй концепції він піддає ґрунтовному аналізу інші елементи та основи виховання.

До головних елементів виховання А.Шептицький відносить, по-перше, сугестію, тобто вплив оточення на дитину; по-друге, науку і, по-третє, християнську атмосферу.

Сугестія обумовлена тим, що за своєю природою людина є істотою суспільною, а отже здатною наслідувати інших, піддавати як під вплив оточення в цілому, так і окремих людей, а тому несамостійною в поняттях і поступуванні. Значення оточення є надзвичайно важливим, бо саме воно причетне головним чином до формування світогляду. Центральне місце в цьому процесі належить родині, але їй вулиця, школа, старші товариші, весь соціум також на нього суттєво впливають. Тому завдання виховання - виробити в молоді свосвідний інстинкт самозбереження, здатний уберегти від злих сугестій.

Другий елемент виховання - наука, яку дітям дають родичі і учителі і до якої дитина доходить сама через читання. Сама по собі вона мусить мати добрий вплив на людину, однак за умови, що, по-перше, разом із знанням розвиваються розум і серце людини і, по-друге, дає правдиве і всебічне знання. В протилежному випадку наука може завдати людині шкоди. "Ми мали нагоду, - пише з цього приводу А.Шептицький, - пізнати вплив матеріалістичної школи. Ми бачили, як вона може видавати справді добрих фахівців, але ми бачили й те, як матеріалістичний світогляд шкодить

людському умові, відбираючи йому майже цілком спосібність абстрактного думання, себто відбираючи йому усяку ідейність і можливість ідеологічного думання"⁴⁶.

Крім того, наука, в тому числі і християнська, може виконати свою виховну функцію лише тоді, коли вона відповідним чином піднесена, тобто викликає зацікавленість, а її істини пов'язані з практикою життя, бо навіть "віра без діл є мертва".

Третій чинник виховання - християнська атмосфера. До неї належать, по-перше, християнські відносини у родині, тобто взаємна любов, повага, дотримання інших християнських чеснот у житті. По-друге, християнський світогляд, слідування вірним, а не фальшивим ідеалам. Коли батьки вважають "найвищим і одиноким добром матеріальний добробут, добре платний уряд для дітей, без огляду на рід праці і службу Церкві і батьківщині, то такі ідеали поволі вціплюватимуть в душі дітей. Тоді їм не багато допоможуть ікони та книжки; вони будуть тільки покринкою грубого матеріалізму"⁴⁷. Тому мудрі батьки повинні свідомо виробляти в дітях вищі ідеали християнської праведності і святості, жертвенної служби Богові і Церкві, щирої та жертвенної любові батьківщині. По-третє, важливу роль в формуванні християнської атмосфери відіграють християнська громада і діяльність душпастирів. Головна вимога тут полягає в тому, щоб не задовільнятись ясним представленням правди, а торувати Божому Слову дорогу до людських сердець, впливати на волю і почуття. Бо, як не без

гумору зазначає А.Шентицький, для слов'ян переконання розуму мало що значить в порівнянні з тим, що можна назвати "трафити до серця"⁴⁸.

До основ, або найважливіших принципів виховання А.Шентицький зараховує: а) збереження невинності у молоді; б) плекання покорі; в) плекання мужества; г) плекання молитви.

Невинність полягає в утриманні від гріха, морального зла, Божої образи і є осередком всієї праці християнського виховання.

Сутність покорі - усунення найважливішої перешкоди для Божої Благодаті, якою є гордіня і неупорядкована нехристиянська жадоба вивищування себе. В застосуванні до цілого життя покора є тою чеснотою, яка вказує людині усі її браки і погребі.

Мужність є однією з головних чеснот не лише в християнській, але й у світській системі виховання. І та, і інша системи виховання можуть сформувати героїв, тобто людей, здатних своїми винятковими діями "зністися понад свою природу і з'єднати собі наче якусь божу силу"⁴⁹. Різниця між ними полягає в тому, що є поштовхом до мужності: в християнстві таким спонукальним мотивом є любов до Бога, що втілене в любові до ближнього.

Плекання молитви означає таку побудову системи християнського виховання, при якій молитва і приступування до святих Тайн стануть не примусовими, а

добровільними актами, неодмінним моментом духовного життя людини.

Важливою складовою християнського виховання, на думку А.Шептицького, є формування у молоді правильних понять про Церкву і науку Євангелія. Любов до Церкви повинна опиратися на ясні поняття єдності Церкви і глибоку віру в те, що поза Вселенською Церквою нема спасіння. Разом з тим, молодь треба виховувати в душі любові до нез'єднаних православних, усвідомлення необхідності і шляхів зближення і з'єднання Церков, єдність церковна повинна розглядатись як невід'ємний і домінуючий елемент патріотичного виховання, формування єдності національної. Лише за такої умови, згідно з Шептицьким, можна позбутися хибного уявлення про патріотичне виховання як створення ненависті супроти ворогів. Осуджувати, ненавидіти можна хибні поняття, помилки, але людеї треба всюди і завжди любити.

Ця ділянка християнської виховної системи видається Андрєю Шептицькому найбільш слабкою. "Чому з наших християнських шкіл виходять погани? - запитує він. - Чому зі священничих родин виходять часом нехристияни, а поклонники Перуна, чи якогось там іншого божка, або просто люди "їмже Бог чрево"?.. Це страшне питання, це проблема, над якою Духовенству треба добре замислитися. Це цілком така сама, чи та сама проблема, як коли б з українських родин і шкіл виходили українці - вороги українства! "Чи школа, чи система, чи родина, що виховала би зрадників, ворогів

народу, могла би уважатись щиро українською школою, чи системою, родиною?!"⁵⁰

За переконанням А.Шептицького, причиною невдач і усіх болячок нашого церковного і національного життя є те, що християнство, наука Євангелія, почасти сприймається і передається надто утилітарно, тобто як вчення про правдиву систему земного життя. Євангеліє дійсно є таким, але поза тим воно ще є наукою святості, дорогою до неба. "Життя по наукам Євангелія - то надприродне життя Божої благодаті, то життя Божої любови і жертви для Бога, або одним словом: то життя, в якому людина шукає і стремить до святості"⁵¹.

Слід зазначити, що розглядаючи проблеми виховання, митрополит Андрей у своїх пастирських посланнях до духовенства і вірних постійно звертає увагу не лише на те, які чесноти потрібно виховувати, але й на те, проти чого має бути спрямоване християнське виховання. Нищення, фізичне і духовне, людей, шияцтво і система обмеження числа потомства, занедбання праці - "то такі суспільні і народні недуги, що просто ведуть народ до загибелі. А закни доведуть його до цілковитої руйни, впроваджують таке звиродіння, такий упадок всякої культури, таку руйну фізичного здоров'я і всякої християнської праведности, що тих предметів не можна діткнутися без грізного побоювання про нашу будучність"⁵².

Таким чином, в своїй культурно-освітній і виховній діяльності митрополит Андрей Шептицький опирався на добре обмірковану, логічно аргументовану, струнку

богословсько-філософську систему переконань, які він намагався втілювати в життя. Його перу належать, крім поіменованих вище, також такі глибоко наукові філософсько-богословські та аскетичні твори, як, наприклад, "Божа мудрість", з якої опубліковано лише третій розділ (1936 р.), велика праця (в трьох томах) про митроп. В.Рутського, що залишається досі в рукописі, переклад творів св. Василя Великого та ін.

Велику зацікавленість митрополита викликали також проблеми церковної і загальної історії. В 1921 р. в Римі ним була заснована Українська історико-церковна місія, мета якої - розшуки, каталогізація та копіювання досі невідомих документів з ватиканських і римських архівів, що мають пряме відношення до України. Сам Шептицький особисто розшукав понад 6 тис. цінних документів до XVII ст. включно, які були опубліковані вже після його смерті мовою оригіналів в десяти великоформатних томах (9 книг).

Науковою роботою А.Шептицький займався на протязі всього життя. Навіть на схилі літ, незважаючи на параліч правої руки та обидвох ніг, якими він хворів останні 14 років життя, на складні та нелегкі обов'язки митрополита, весь свій вільний час він проводив в особистій бібліотечі, яка, до речі, була однією з найкращих не лише в Західній Україні.

Однак, незважаючи на всю значимість для церкви і для нього особисто культурно-освітньої, виховної, наукової, суспільно-політичної діяльності, вона все-таки не була головною. Андрій Шептицький перш за все був і всі 44 роки

залишався Митрополитом і навіть якщо в своїх вчинках виходив за рамки суто церковних справ, то і там діяв як Князь Церкви.

¹ Див., напр.: Kozik I. Ukrainiski ruch narodowy w Galiciji w Latach 1830-1848. – Krakow. 1973. - S.88.

² Див.: Kosik I. Miedzy reakcija a rewolucja. Studia z dziejow ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1848-1849 // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellonskiego. Prace Historyczne. - Krakow, 1975. – S.72; Die Revolutionsjahre 1848-49 im Konigraich Galizien.- Lodomerien (einschliesslich Bucowina) . - Munich, 1983. - S.21,59 60,66-67.

³ Цит. за: Історія християнської церкви на Україні (релігієзнавчий довідковий парис). - К., 1992. - С.157.

⁴ Митрополит Шентницький Андрей. Твори. Т.2. - Торонто, 1965. - С.190.

⁵ Цит. за: Гайковський М. Нація і держава в богословській спадщині митрополита Андрея Шентницького // Науковий збірник УВУ. Матеріали конференції "Народ, нація, держава і українське питання у європейському вимірі" (Львів, травень 1993). - Мюнхен-Львів, 1995. - С.195.

⁶ Химка І.-П. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772-1918 // Ковчег. Збірник статей з церковної історії. Число 1. - Львів, 1993. - С. 77-78.

- ⁷ Шептицький А. Про сдиість // Андрей Шептицький. Письма-послання (1933-1944 рр.). - Львів, 1991. - С.409.
- ⁸ Див.: Левіцький К. Історія політичної думки галицьких українців, 1848-1914. - Жоква, 1927. - Т.2. - С.494-495.
- ⁹ Франко І. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм // Зібрання творів у 50 тт. - К., 1986. - Т.45. - С.378.
- ¹⁰ Більш детально про історію лічниці див.: Заборовський Я.Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння церкві та народові (1865-1944 рр.). - Івано-Франківськ, 1995. - С. 19-20.
- ¹¹ Див.: Шептицький А. Письма-послання (1939-1944 рр.). - Львів, 1991. - С.56-62.
- ¹² ЦДІА України у Львові, ф.20І. - Цит. за: Гайова О. Соціальна роль церкви в умовах окупаційних режимів // Визвольний шлях. - Кн. 1(538), січень 1993. - Річник XLVI. - С.63.
- ¹³ Див.: Владика Андрей // Альманах "Гомону України" на рік 1994. - Торонто, Онтаріо, 1994. - С.44.
- ¹⁴ Заборовський Я.Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння церкві та народові (1865-1944 рр.). - Івано-Франківськ, 1995. - С.18.
- ¹⁵ Шептицький А. До науки і просвіти // Твори слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи (2.III.1899-7.IX.1901рр.) - Торонто, 1965. - Т.І. - 0.7.
- ¹⁶ Шептицький Андрей. Письма-послання (1939-1944 рр.). - Львів, 1991. - С.33-34.

- ¹⁷ Цит. за: Гринів О. Йосиф Сліпий як історик, філософ, педагог. - Львів, 1994. - С.132.
- ¹⁸ Див. детальніше: Ленчик В. Слуга Божий митрополит Андрій Шептицький та українська наука // Богословія. - Рим, 1991. - Т.55. - С.166-181.
- ¹⁹ Андрій Шептицький. Митрополит до української молоді // Шептицький А. Письма-послання (1939-1944 рр.). - Львів, 1991. - С.6.
- ²⁰ Андрій Шептицький. До української інтелігенції // Шептицький А. Твори. - Торонто, 1963. - Т.І. - С.193-200.
- ²¹ Андрій Шептицький. До науки і просвіти // Твори слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи (2.III.1899-7.IX.1901). - Торонто, 1965. - Т.І. - С.5.
- ²² Андрій Шептицький. Письма-послання (1939-1944 рр.). - Львів, 1991. - С.6.
- ²³ Там же.
- ²⁴ Шептицький Андрій. Про єдність // Шептицький А. Письма-послання (1939-1944 рр.). - Львів, 1991. - С.408.
- ²⁵ Там же. - С.409.
- ²⁶ Там же. - С.410.
- ²⁷ Шептицький Андрій. Християнська праведність // Шептицький А. Твори-ореча. - Рим, 1978. - С.258.
- ²⁸ Шептицький Андрій. Митрополит до української молоді // Шептицький А. Письма-послання (1939-1944 рр.). - Львів, 1991. - С.7.

- ²⁹ Шептицький Андрей. Про ліберальну совість // Там же. - С.310.
- ³⁰ Там же. - С.311.
- ³¹ Там же. - С.312.
- ³² Там же. - С.314.
- ³³ Там же. - С.313.
- ³⁴ Там же. - С.318.
- ³⁵ Там же. - С.319.
- ³⁶ Див.: Шептицький А. Письма-послання (1939-1944 рр.). - Львів, 1991. - С.255-257.
- ³⁷ Там же. - С.255.
- ³⁸ Шептицький Андрей. Про виховання // Письма-послання (1939-1944 рр.) - Львів, 1991. - С.231.
- ³⁹ Там же. - С.232.
- ⁴⁰ Шептицький Андрей. Культ Христової любови // Письма-послання (1939-1944 рр.). - Львів, 1991. - С.136.
- ⁴¹ Шептицький Андрей. Про милосердя // Там же. - С.168.
- ⁴² Шептицький Андрей. Культ Христової любови // Там же. - С.142.
- ⁴³ Там же. - С.140.
- ⁴⁴ Шептицький Андрей. Про виховання // Там же. - С.232.
- ⁴⁵ Шептицький Андрей. Побажання, поміщені з "Львівських вістях" (ч.91, 1943 р.) // Там же. - С.377.
- ⁴⁶ Шептицький Андрей. Про виховання // Шептицький А. Письма-послання (1939-1944 рр.). - Львів, 1991. - С.234.

⁴⁷ Там же. - С.236.

⁴⁸ Там же. - С.238.

⁴⁹ Там же. - С.247.

⁵⁰ Там же. - С.252.

⁵¹ Там же. - С.254.

⁵² Шептицькій Андрій. Промова при Отворенні АЕи. Собору 1943 р.// Там же. - С.396; Див. також: До вірних // Там же. - С.14-15; Про безпеку зацедбання потрібної праці // Там же. - С.25-28; Не убійні // Там же. - С.222-231.

ЕКУМЕНІЧНІ ІДЕЇ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ПО ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ*

У багатоманітній діяльності видатного церковного діяча митрополита Андрія Шептицького центральне місце займала проблема єдності Церков і пов'язана з нею єкуменічна акція, яка проявлялася на протязі всього його свідомого життя. На загальнослов'янському, а потім українському рівні сутність унійної проблеми, на думку митрополита, полягас у встановленні відносин співпраці, а пізніше - єдності між католицькою і православною Церквами.

Відомий англіканський теолог і історик церкви Я.Пелікан, оцінюючи діяльність А.Шептицького з погляду сьогодення, писав: "Унійні ідеї Андрія Шептицького теологічно все були речеві, а історично захоплюючі. Можна сміло сказати, що він був одним з тих, які найбільше трудилися, щоб довести до об'єднання Вселенської Церкви. Його великою заслугою є, що тепер, після Другого Ватиканського Собору, перспективи порозуміння між Сходом і Заходом є кращими, ніж коли-небудь в попередніх століттях. Все показує на те, що найтяжчі антагоністичні та доктринальні справи, які 1000 років залишалися незмінними, можна б сьогодні вирішити. Це була колись велика візія, для

* Розділ написаний у співавторстві з О.В.Хоменком

якої Митрополит Андрей Шептицький посвятив все своє життя"¹.

Більшість дослідників життєвого шляху і творчості А.Шептицького згодні у тому, що екуменічні ідеї захоплюють майбутнього митрополита ще у молодечі роки². До цього спричинилася та загальна духовна атмосфера кінця XIX ст., коли людство, внаслідок технічної революції, в значній мірі на перший план поставило інтернаціональну єдність і, здавалось, настала слушна пора для здійснення намірів по створенню, точніше, відновленню Вселенської Християнської Церкви. Адже не випадково в цей час жили і працювали в Росії В.Соловйов, в Хорватії сп. Й.-Ю.Штросмайєр, в Галичині - А.Шептицький, на Папському Престолі - Лев XIII зі статсекретарем кард. М.М.Рамполлою. Кожен з них по-своєму, проте всі разом вони думали про одне: як здійснити зановіт Ісуса Христа про одного Пастиря і одне духовне стадо. Не випадковим є й те, що поіменовані особистості шукали контактів між собою, були близько знайомі і взаємно симпатизували.

Свою роль у виборі А.Шептицьким життєвого шляху відіграли і сімейні традиції. Рід Шептицьких дав Україні кілька видатних церковних діячів або католицьких обрядів. Так, зокрема, Єронім-Антон (1700-1799) був єпископом Полоцьким римо-католицького обряду, натомість Афанасій-Антон (1677-1746) - єпископом Львівським, Галицьким, Кам'янецьким і почесним архієпископом-митрополитом Київським і всієї Русі греко-католицького обряду; Лев (1714-

1779) заїмав ті ж посади, що і Афанасій-Антон, а Афанасій-Андрей (1734-1779) був єпископом Перечинським католицького обряду³. І хоча в середині XIX ст. рід графів Шептицьких спіткала досить типова для української шляхти доля: остаточний перехід на римо-католицький обряд і як наслідок - колонізація, ці традиції продовжували жити. Недарма у 1911 році, приймаючи від львівських громадян портрет сина, виготовлений на честь 10-річчя його митрополитичого сану, батько А.Шептицького, Іван Шептицький казав: "Запевняю вас, панове, що я українець. Справді я дав вам, що в мене було найкращого і найдорожчого"⁴.

Значний вплив на становлення поглядів молодого А.Шептицького та його рішення перейти в лоно греко-католицької церкви мала подорож до Києва, здійснена у 1887 році. Тут він знайомиться з історією, мистецтвом, культурою України. У Києві Шептицький опинився в середовищі патріотичної української інтелігенції. Велике враження на нього справили Володимир Антонович, історик, археолог і етнограф, професор університету ім. св. Володимира, поляк за походженням, що порвав з польщищиною і пристав до українців, а також молодий Михайло Грушевський.

Того ж року А.Шептицький відвідав Москву, де знайомиться з видатним філософом і поетом Володимиром Соловйовим, який у своїй "філософії вседності" обстоював ідею єдності християнських церков як одну з головних підвалин становлення боголюдуства.

Після цих поїздок для А.Шептицького стало очевидним, що головною перешкодою для церковного об'єднання були не стільки причини канонічного характеру, скільки політичного, а прірва між двома Церквами - не так реальна, як пгучна.

Однак, не лише зовнішні впливи спричинилися до становлення екуменічного світогляду А.Шептицького. Ще у 1884 році, під час навчання на юридичному факультеті Краківського університету і, водночас, в одnorічній військовій школі, яке було перерване важкою хворобою, Шептицький зацікавився аскезою Східної Церкви, захопився грецькою патристикою. Тому свою юридичну освіту він доповнив філософськими і теологічними студіями, отримавши звання доктора з права, богослов'я і філософії.

Таким чином, ще задовго до того, як стати монахом, А.Шептицький мав ясну мету своєї майбутньої діяльності, готував себе до здійснення важкої, але благородної місії: боротьби за зближення і з'єднання Західної і Східної Церков. 24 березня 1888 року А.Шептицький був прийнятий на спеціальній аудієнції Папою Левом ХІІІ, якому звірився щодо бажання стати монахом чину св. Василя Великого та відносно своїх планів стосовно з'єднання Церков. Тоді ж Папа уділив для молодого ентузіаста своє благословення для цих незвичних задумів. Принагідно зазначимо, що це була їх третя зустріч: перша відбулась 9 травня 1886 року, друга - 8 лютого 1888 року.

Отже, справа поєднання православних віруючих - українців, росіян і білорусів - з Апостольською Столицею була головною спонукою навернення Романа Шептицького з римо-католицизму до Унії. Він не переставав працювати для реалізації цієї мети до кінця свого трудолюбивого життя.

Однак, залишаючись незмінно головним первом його багатоманітної діяльності, погляди митрополита на шляхи розв'язання проблеми єдності церков не залишалися незмінними, конкретизувалися у зустрічі з життям. Це дало привід для перекручення і фальсифікації його ідей і справ у царсько-російській, польській і радянській офіційній історіографії, а також православно-протестантському богослов'ю, для численних звинувачень у політиканстві з боку різного роду псевдопатріотів. Ці звинувачення мають єдине джерело, втілене у гаслі: "Хто не з нами, той проти нас", - намагання нав'язати якусь єдину, вічну і незмінну правду (звісно, свою), часто-густо замішану на ненависті до всіх "інакомислячих". Тому переконання митрополита, що був "особою, яка належить до цілого народу і стоїть понад партіями"⁵, викликали шалену протидію з боку недругів українського народу, насправді дивним було б інше: якби А.Шептицький не узгоджував своєї діяльності із зміною соціально-політичних і економічних реалій, яких неодноразово зазнавала Україна за часи його перебування у митрополичому сані.

Обґрунтовуючи можливості з'єднання Церков, А.Шептицький звертається, насамперед, до Святого Письма,

до повозавітних наказів Христа. Христос у своєму заповіті на Тайній Вечері сказав Апостолам, щоб вони були "Одно", як Він та Небесний Отець є "Одно". Свята справа єдності Церков, підкреслює митрополит, це справа, про яку Христос так дбав, що перед своєю смертю в Архієрейській своїй молитві, виказаній після принесення Хресної Жертви, поручав її Отцеві небесному як першу і найважливішу справу. "Споминаючи ту жертву, - пише А.Шептицький, - Христос так молвився: "І за них Я посвячую самого Себе, щоб і вони були посвячені правді. І не про них тільки молю, але й про тих, що задля їхнього слова увірять у Мене, щоб усі були одно як Ти, Отче, в Мені і Я в Тобі, щоб і вони одно були в Нас, щоб світ вірив, що Ти Мене післав, а Я славу, котру Ти Мені дав, дав їм, щоб були одно, як Ми є одно. Я в них, а Ти в Мені, щоб були звершені в одно, і щоб пізнав світ що Ти Мене післав" (Йо.ХVІІ,19-23). Єдність людей між собою, єдність Церкви і єдність Церков, - це дар із небес, про який Христос молвився, виходячи на муку... Христос через ціле життя приносив Себе в жертву небесному Отцеві і безпосередньо, споминаючи про ту жертву, споминав про головну мету тієї жертви. Казав: "Свою душу кладу за вівці..." і зараз додавав: "І інші вівці маю, що не є з тієї вівчарні, і тих треба Мені привести і слухатись Мого голосу, і буде одно стадо і один пастир" (Йо.Х.16)"⁶.

Тому митрополит А.Шептицький вважав, що церковне розбиття є запереченням Христового духа і Христового наказу та злим прикладом для нехристиян. Однак його

наявність не є підставою для песимізму, бо воно може бути подолане.

Згідно з А.Шептицьким, у християнській доктрині всюди знаходиться унія: Унія в Святій Трійці, Унія в Богочоловіку і Унія між Богом і людьми. Ця остання унія у східній теології і патристиці називається "тосіс", або "Деїфікація". Вона, виходячи з Св. Григорія з Ніси та учня Св.Василя - Авеґрія - полягає у ласці, яку люди отримали після жертви Христа. Христос зівечив первородний гріх людини і подав їй можливість до нового поєднання з Богом. Людина, таким чином, дісталася до містичного тіла Христа. І хоч людина індивідуально була прийнята до Божого тіла, однак тепер, у містичному тілі, вона стає частиною містичної спільноти. В ній має бути гармонія і любов, які, за думкою А.Шептицького, є відзеркаленням "єдності" Св.Трійці.

Підтвердження своїх ідей вселенської єдності митрополит знаходить також у візії Св.Павла, якій під натхненням Св.Духа описує постійний рух чи постійний похід всіх християн до останньої злуки з Божеством. Але для того, щоб усі християни могли об'єднатися з божеством, потрібно, щоб вони були з'єднані між собою. Деякі пізніші Отці Церкви вбачали в цьому хрестообразне об'єднання, де вертикальна частина хреста репрезентує злуку вірних з Богом, а горизонтальна - злуку вірних між собою. Якщо бракує однієї частини Хреста, то не існує і хреста, якій є ознакою жертви і діла Богочоловіка.

Крім обґрунтування надприродного підложжя вселенності, значну увагу А.Шенгінський приділяв ролі Церкви, яка була основана Ісусом Христом. Вона, на його думку, мала бути уособлення християнської єдності, ведена до неї Святим Духом. Однак тому, що Церква - це Божа інституція, її єдність і вселенність не є людськими. Для митрополита А.Шенгінського єдність Церкви - це воля Божа, якої людина не може змінити. Своє бачення церковної єдності він описує в такому прикладі: Церкви - це міст між Богом і людьми. Люди, які хочуть поєднатися з Богом, мусять спільно переходити цей міст, бо тільки ця дорога веде до Господа. На тому мості не має місця для суперечок чи сварок, немає місця для жодних перешкод - є тільки один напрям і одна ціль.

Нарешті, підкреслює А.Шенгінський, єдності потребує Наука Божого Об'явлення. Хоча "у глибині об'явленої правди вже міститься все, що коли-небудь Церква проголосить і що коли-небудь будуть проповідувати Отці Церкви, єпископи та священники"⁷, Святе Письмо "не є таке цілком ясне, як твердив Лютер, а за ним і більшість реформаторських богословів"⁸. Причиною цього є символічно-образна форма подання змісту Св.Письма. Недарма видатний український філософ Г.Сковорода називав Біблію символічним світом. Така форма є полісемантичною, тобто допускає багатоваріантність змістів, в тому числі і неадекватних. Тому побудову Науки Божого Об'явлення Кир Андрей уподіблює до спорудження величного храму, яке є ділом Всемогутнього

Бога, але й вимагає співробітництва всіх християн. "І хоч при тій будові працюють люди усіх народів і всіх поколінь світа - то є вона однопільним, таким одним ділом, що виразно видно, що воно є виконанням Божого, Христового плану. В тому храмі один стиль, одна велич, одна сила, одна краса, в тій науці оден дух. Ті мільйони людей, які працюють над тією наукою є чимось так одним, так з'єднаним духом Христа, що не більше від них є гармонізований хор, зложений з тисячі голосів. Вони всі разом непомильні, бо веде їх св.Дух, але кожний зокрема не тільки може помилятися, але нераз й помиляється. Й найбільші церковні вчителі в деяких подробицях мали відмінні думки від загалу і через те вони ошибочні... Але кожна помилка була завжди справлювана гадкою, наукою загалу"⁹.

Конкретизуючи загальноєкуменічні ідеї вселенної єдності християнських церков, митрополит Андрій Шептицький у своїх багаточисельних працях піддає ґрунтовному аналізу питання про те, що є спільного у католицизмі і православ'я і що стоїть на заваді їхньої унії¹⁰. Природньо, що в умовах України саме ці дві гілки християнства знаходяться в центрі його уваги.

До питань, в яких між ними немає розбіжностей, А.Шептицький відносить спільність Символу Ісповідування Віри, книг св.Письма Старого і Нового Заповіту, визнання за правди віри всіх рішень Вселенських соборів від I Нікейського (325 р.) до II Нікейського (787 р.). Отже, констатус він, до XI ст. існувала єдина Вселенська Церква,

віровчення якої і прийняв св. Володимир під час хрещення Русі.

Головними дефініціями католицької Церкви, даними наступними Вселенськими Соборами, що не приймаються православною Церквою, на думку А.Шептицького, є: непорочне зачаття Преч.Діви Марії, походження св.Духа від Отця і Сина і пов'язане з цим визнання примату юрисдикції Римських Архієреїв над цілою Церквою. Остання дефініція і стала головною причиною церковного розколу. Однак, зауважує Шептицький, не приймаючи цих правд православна Церква їх і не заперечила, бо для такого акту, як проголошення догми віри, потрібне рішення Вселенського Собору, відбуті якій, за власним визнанням, вона не в силі.

Звичайно, міркує далі А.Шептицький, існують і інші розходження: "нераз чуємо завваги, що ми так різнимся в найсунційніших поняттях християнства, що навіть наколи б її не було тих догматичних різниць, які нас - ділять, ми все таки були би поділені самими поняттями про християнство, про Євангеліс, про спасіння"¹¹. Мабуть ні, якщо тільки сприймати церковну злуку не як встановлення повної однаковості, а як сдність багатоманітностей. "Усі наші поняття про християнство та про 'Богом об'явлену науку, - пише А.Шептицький, - є тільки копією Божого первозору. В тих копіях може бути стільки суб'єктивного елементу, чи так багато різних понять про об'єктивну науку, що люди можуть між собою різнитися в багатьох і то дуже засадничих квестіях"¹². Це стосується і обрядових розбіжностей, які, на

думку А.Шептицького, мають другорядне значення, бо "віра важливіша ніж обряд"¹³.

Незважаючи на всі відмінності, реалізація екуменічних ідей, вважає А.Шептицький, можлива, оскільки унія не вимагає від нез'єднаних православних відмови від традиційного обряду чи віри, а лише доповнення правд віри рішеннями Вселенських Соборів від X ст. до найновіших днів. Однак є певні умови, обопільне виконання яких необхідне на цьому шляху. По-перше, потрібно однаково брати релігію за релігію, а не вважати її за політичний орудник для досягнення іншої цілі. По-друге, мати спільну мову, якою є християнський світогляд. "Хто християнського світогляду не має, той для нас уживає якоїсь мови, що ми її не розуміємо. Для кого напр. релігія не є перш усього справою віддавання Всевишньому Богу належного йому богочитання, то він тим словом називає щось, чого я не знаю. Хто в релігії не бачить справи свого вічного спасіння, обов'язку супроти Бога, Божого Закону і безпеки, як тої Закон не виконується - для того релігія є, очевидно, чим іншим, а не тим, чим вона повинна бути для християнина. Для кого Христос не є Богом і Спасителем, для кого Його Таїнства не є орудниками спасіння, не тільки по теорії катихизму, схованого десь в бібліотеку, але як дійсні потреби і кождоденні поняття життя, з таким трудно порозумітися у справі релігії, без огляду на те, до якого віросповідання належить"¹⁴.

Нарешті, по-третє, рух до порозуміння і з'єднання Східної і Західної Церков має здійснюватися не за рахунок

однобічних поступок, а базуватися на обопільній згоді. Він не може бути декларованим "зверху" церковними інституціями, а повинен спиратись на діяльність самих віруючих. Найбільш яскраво цю думку А.Шептицький виголосив на римській конференції східних Церков в 1923 році у своїй програмовій доповіді про вселенне об'єднання Церков та релігійну співпрацю між Сходом і Заходом: "Дотепер східні спільноти, які повернулися до церковної єдності, не об'єдналися через декрети, що приходили згори, але скоріше через ідейний рух, який поставив у них самих і постійно кріпивав, поки не потряс інертними масами людей. Ясно, що в майбутньому тільки таким способом, тобто ідеями, можна буде дійти до єдності і тільки в такий спосіб можна буде переконати маси і притягнути їх до об'єднання. Ми надіємося і віримо, що поняття і упередження у східних християн буде мінятися в напрямі моральної цілісності, що допровадить їх до ідей вселенськості. - Й тому, що цього можна очікувати, потрібним є створити також подібний ідейний рух в католицькій церкві"¹⁵.

Чільне місце в процесі поєднання Західної та Східної Церков, за глибоким переконанням митрополита Андрея Шептицького, належить греко-католицькій Церкві, яка поєднує вселенську віру із обрядом, "що його називають і грецьким обрядом і візантійським і східним обрядом"¹⁶. Тому, поряд з тим, що через відрубність обряду греко-католицька церква, разом з мовою і культурою, є чинником, який відрізняє українців від їхніх східних і західних сусідів,

вона повинна стати сполучною ланкою між католицизмом і православ'єм, західним і східним світом взагалі.

Однак для того, щоб виконати свою місію акцію, греко-католицька церква також має зазнати певних змін. На цьому питанні варто зупинитись більш детально, бо не було, мабуть, і за життя митрополита, і в сучасній богословській, науковій, публіцистичній літературі певного ґатунку більш поширеного звинувачення А.Шептицького, ніж намагання побачити в його екуменічних змаганнях спробу навернення православних на католиків. Насправді ж в діяльності митрополита поєднувалися два напрямки: по-перше, боротьба за збереження особливостей греко-католицького обряду і, по-друге, спроби поширення унійних ідей і справ, причому не лише на Схід, але й на Захід.

Про те, що це дійсно так, свідчить сама історія. ХІХ століття для греко-католицької церкви пройшло під знаком боротьби за збереження свого національного характеру. Москвофільство з середини, латинські і російські впливи ззовні привели до цілковитого хаосу в обрядових справах. І якщо москвофільство наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. поступово втрачає свій вплив, то процеси латинізації обряду продовжували загрожувати втратою самобутності греко-католицькій церкві і надалі. Саме на наведення ладу в обрядових справах, повернення в них до правдивої східної православної традиції були спрямовані перші кроки А.Шептицького-митрополита. І це питання залишається в центрі його уваги на протязі всього подальшого життя.

Насамперед А.Шептицький намагається з'ясувати внутрішні і зовнішні причини латинізації. "Від Берестейської унії, - пише він, - лишив нам Ап.Престіл широку свободу, висказуючи тільки бажання, щоби ми наші обряди і звичай заховували беззмін. А ми самі, уживаючи тої свободи, з часом розділилися в обрядових практиках, бо деякі з наших священиків трималися одних, а деякі знову інших обрядових звичаїв"¹⁷.

Такий різнобіг посилювався також відсутністю єдиного центру видавництва літургійних книг. Розпорошеність книговидавництва привела до того, що за ініціативи книговидавців, або навіть Ординаріїв окремих єпархій в літургійні книги вносилися довільні зміни і пропуски.

Відновити єдність у обрядових справах мав Замойський Собор 1720 року. Однак, затвердивши дві обрядові зміни, Собор обійшов мовчанкою всі інші, тим самим толерувавши їх. Все це сприяло поширенню тенденції до зближення греко-католицького і римо-католицького обрядів.

Крім того, як підкреслює А.Шептицький, "нашим батькам... здавалося, що треба їм було якнайбільшим чином, хоч би й малих звичаїв і практик, зближатися якнайбільше до латинського обряду, щоби заслужити собі у латинників, найближчих сусідів, як і в латинників в західних краях Європи та в Римі, на опінію правдивих католиків. Та думка пішла много з наших священиків до приймання з латинського обряду незаконних, бо неодобренних

Ап.Престолом, а навіть ніякою церковною владою в нашій Церкві звичаїв.

Суттєво впливали на поширення латинізації обряду також зовнішні фактори. Під час контрнаступу польського шовінізму на Галиччині, який був здійснений після 1848 р., полатинення церкви розглядалось і використовувалось як один з найдієвісних чинників покатоличення, а в подальшому і полонізації населення краю.

Латинські тенденції сильно скріпили також акції російської царської влади, спрямовані на знищення греко-католицької церкви спочатку в Білій Русі, полоцькій і віденській єпархіях і на Волині в 30-х роках, а потім в Холмщині - в 70-х роках XIX ст. Боротьба з церквою тут велась під гаслом "очищення нашого обряду від всіх латинізацій", а фактично була спрямована на накидання російського державницького православ'я і зрусифікацію населення. Тому латинізація почала розглядатись як засіб збереження національної ідентичності і оборони своєї віри. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що видана Ап.Престолом після подій у Холмщині заборона змінювати в цій Єпархії обрядові практики, була сприйнята прихильниками латинського напрямку як повне схвалення і освячення латинських практик греко-католицького обряду взагалі.

Сприяли поширенню латинізації також дії російської окупаційної влади в Галиччині під час Першої світової війни. Ця влада, яка, за словами Грушевського, була представлена

поліцейською та чиновничою наволоччю, проголосила перехід на православ'я чи не найголовнішим мірилом лояльності населення. І не лише проголосила, але й завзято почала впроваджувати офіційну ідеологію самодержавства самими насильницькими методами. Недарма лідер кадетської партії П.Мілюков в 1915 році зазначав: "Ми своїми діями в Галичині відштовхнули рідний нам український народ і затьмарили тим ясне обличчя визвольної війни"¹⁹.

Таким чином, боротьба з латинізаторством була важкою ще й тому, "що обрядові питання лічилися завжди з політичними, а політичні мали завжди закраску догматичну. Не йшло про те, чи законна така чи сяка практика, а про те, чи така практика наближає нас до російської Церкви, чи навпаки"²⁰. При цьому, зважає митрополит, часто не звертають увагу навіть на той факт, що і російська Церква за часів патріарха Нікона зазнала обрядових реформ, під час яких з тексту св.Письма було вилучено багато цінного, що містилось в текстах Скорини і Острожській Біблії.

Подолання латинізаторства мало не лише незаперечне значення для збереження самобутності греко-католицької Церкви, але й було необхідною передумовою подальшого розвитку міжцерковних унійних процесів. Майже на протязі всього XIX ст. богослови латинської Церкви мало цікавилися проблемою з'єднання Церков, вважаючи її неактуальною. Неувага до східної Церкви, нехтування її особливостями призвели до того, що "коли давно вселен. Архієреї в

енцикликах своїх порушували kwestію східних обрядів і коли вертались завжди до принципу, що вселен. Церква бажає віру свою передати всім нез'єднаним Церквам і вірним, а не латинський обряд (*ut omnes catholici fiant, non ut fiant latini*) - то богослови тим принципом не дуже одушевлялися, много поміж ними були би воліли щоб єдність вселен. Церкви опиралася також єдності обрядів, а щодо східних обрядів були би бажали якнайбільшого зближення їх до латинського обряду"²¹. А.Шенгицький підкреслює, що така думка була досить поширеною не лише серед найближчих наших сусідів, але й серед багатьох богословів, прелатів, священників, єпископів Західної Європи. Підтримувала думку про необхідність зближення в обрядових справах і чимала частина греко-католицького духовенства, навіть ті, що закінчили студії у закордонних університетах, вбачаючи в цьому вірний шлях для створення про себе доброї оліїї поміж богословами Заходу. А тому "хто носмів носити бороду, рясу з широкими рукавами, а в Богослужіннях триматися стисло приписаних в церковних книгах обрядів, того легко підозрювали, що мав тенденції відірватися від вселен. Церкви"²².

Однак в останній третині XIX ст. ситуація докорісно змінюється. Якщо раніше візантійська історія, право, мистецтво, релігія вважалися малоцікавими і майже не досліджувалися, то відтепер вони почали викликати підвищений інтерес вчених. В Західній Європі з'являються численні дослідження з цих проблем, в університетах

відкриваються кафедри візантизму. Падіння царської влади в Росії привело до відродження надії на з'єднання Церков і цілковитої зміни уявлень про східну Церкву та її обряд у західних богословів. Але, на жаль, ці процеси мало торкнулися становища у греко-католицькій Церкві, де латинські тенденції продовжували наростати. Як наслідок "зачато в Церкві чимраз яскравіше говорити про те, що наші латинізації роблять нас неспроможними до праці на Сході, що наш обряд цілком відмінний від обряду, якого уживають нез'єднані Церкви, що сей обряд компроментує римську Церкву, бо нез'єднаними приймають як доказ, що вселенські Архієреї словами обіцяють ненарушимість обрядів, а в практиці уживають з'єднання лише за орудник до перетягнення на лат.обряд"²³.

Тому, за глибоким переконанням А.Шептицького, лише повернення до первісного літургійного права, відновлення обрядових практик і звичаїв, "які не зражали би та не відшхали від нас і від вселенської віри наших нез'єднаних братів"²⁴, дозволить греко-католицькій Церкві виконати своє історичне призначення.

Отже, саме із звернення до внутрішніх проблем греко-католицької Церкви розпочинає свою унійну діяльність А.Шептицький. Він постійно повторював своїм вірним, що вимагає від них три речі: по-перше, щоб добре знали свою віру, по-друге, щоб пізнали віру православних братів, по-третє, щоб молилися за об'єднання. Більше того, він очікував, щоб вірні чесно і сердечно відносились до православних,

підкреслював, посилаючись на практику Ап.Престола, що нез'єднаних не можна називати схизматиками, закликав при розмовах з ними уникати "таких бесід, які були б рівнозначні з намовою покінчення православної віри, або відречення від неї"²⁵. Але такого самого відношення А.Шептицький вимагав і з боку нез'єднаних православних до греко-католицької Церкви.

Однак головне місце в екуменічних змаганнях митрополита А.Шептицького займала праця по розповсюдженню унійних ідей і взаємному зближенню Церков. Вона, як і інші діла митрополита, пройшла значну еволюцію, в якій, звичайно, досить умовно можна виділити декілька етапів. Перший з них охоплює час з 80-90-х років XIX ст. до початку XX ст. В цей період А.Шептицький думав, що зуміє добитися церковної єдності на всіх просторах Російської імперії.

В римському декреті, який надавав А.Шептицькому митрополічі повноваження, було записано, що він, як і його попередники, рівночасно з гідністю архиспископа Львівського, стає також спископом Кам'янець-Подільським. Кам'янець-Подільська єпархія з 1807 року належала до Галицького митрополита, але її територія знаходилась в межах Російської імперії. Тому А.Шептицький звертається з листом до папи Пія X, де ставить питання про можливість виконувати юрисдикцію на теренах згаданої імперії. Папа Пій X цю юрисдикцію підтвердив, зауваживши, однак, на необхідність наявності сприятливих політичних обставин. І

своєму пізнішому листі від лютого 1906 року Папа, рівночасно з поіменуванням Митрополита Андрея апостольським адміністратором Кам'янець-Подільської єпархії, надав А.Шептицькому повноважність на усю територію Російської імперії. Ці надзвичайні права і повноваження були підтверджені папами Пієм X (у 1909, 1910 і 1914 роках), Бенедиктом XV і Пієм XI. Для обережності перед російським урядом повновласності зберігалися в таємниці і були відомі тільки Папі і Митрополитові.

Але певні можливості для унійної праці на території імперії виникають лише після революції 1905 року, коли в Росії була встановлена свобода совісті. В першій половині 1907 року А.Шептицький представив Папі Пієві X свої плани щодо організації католицької Церкви на теренах України, Білорусії і Росії. Йшлося про висвячення священиків і єпископів греко-католицького обряду, на що Папа дав згоду. Восени 1907 року А.Шептицький здійснив таємну подорож по території Російської імперії під прізвисьмом доктора Олесницького. Ця поїздка була пов'язана з великим ризиком, бо Шептицького могли схопити і звинуватити у шпигунстві, тим більше, що хтось в дорозі вкрав його нелегальний паспорт. Митрополит відвідав Вільно, Мінськ, Слуцьк, Москву, Петербург. В Білорусі А.Шептицький вів таємні переговори з місцевою інтелігенцією та університетською молоддю і знайшов багато прихильників церковного об'єднання. А в Росії, за допомогою деяких старовірів, прокатолицької інтелігенції та духовенства РПЦ,

прихильного до католицької Церкви, А.Шептицький заклав кілька таємних греко-католицьких громад-парафій²⁶. Крім того, він призначив о. Олексія Зерчанінова генеральним вікарієм Кам'янець-Подільської єпархії та дунаштурем для католиків візантійського обряду в Росії. На жаль, під час цієї поїздки А.Шептицький не зміг відвідати Україну, бо австрійські урядові кола боялися, що там царська розвідка може його здемаскувати і вислати у Сибір²⁷. Відвідати Київ Митрополит зміг лише у 1912 році. Тут він відправив панахиду по Тарасу Шевченкові в костьолі св.Миколая і виголосив патріотичну проповідь про Великого Кобзаря. Щоб в повній мірі оцінити значення цього вчинку, слід згадати, що у ті часи царській уряд забороняв публічні відзначення Шевченкових роковин.

В 1906 році Братство Молитви Кирило-Методійського Апостолату в Моравії висунуло ідею про щодворічні з'їзди слов'янських народів і слов'янських Церков, католицької і православної, при гробі св.Методія у Велеграді з метою взаємопізнання та співпраці у справі об'єднання християнського світу. Довідавшись про цю ідею моравського кліру, А.Шептицький її палко підтримав і незабаром, за свідченням герцога фон Отрахсена, став душею цього задуму²⁸. Завдяки його діяльності Велеградські Конгреси стали своєрідним прапором церковного єднання. Вони обґрунтовували тезу про рівність обрядів у Вселенській Церкві, створювали міцне ядро єкуменічного руху, яке ширю

бажало церковної єдності, і поставило цей рух на тверді богословсько-догматичні основи.

Перший з'їзд у Велеграді відбувся 24-27 липня 1907 року. В його програму входили доповіді всіх найкращих теологів та знавців Сходу і Заходу, які викликали жваві дискусії. Головував на цьому з'їзді митрополит А.Шептицький, який у своєму вступному слові окреслив коло питань, що, на його думку, мали бути порушені на Велеградських Конгресах: "1) питання науково-богословського й історичного характеру, заторкаючи опірні пункти у вченні обох Церков і виясненні однієї і другої Церкви, 2) питання практичного характеру, як: можливе усунення існуючих непорозумінь і пересудів між католиками і православними та встановлення дружніх відносин на чисто науковому ґрунті між католицькими й православними богословами"²⁹.

На другому з'їзді у 1907 році митрополит А.Шептицький знову був обраний головою і проголосив програмову доповідь, в якій всебічно обґрунтував єкуменічні ідеї і виклав свій погляд на можливі шляхи їхньої реалізації. На жаль, митрополит не зміг бути присутнім на третьому конгресі, бо в липні 1911 р. був прикутий хворобою до ліжка, але з'їзд не забув про нього і обрав почесним головою. Через Першу світову війну періодичність з'їздів була порушена і IV Конгрес відбувся лише в 1924 році. Однак і в цьому Конгресі Митрополит не зміг прийняти участь, тому що шовіністична влада Польщі не видала віз ні йому, ні Й.Сліному.

Останній Велеградський Конгрес, на якому був присутній і проголосив доповідь А.Шептицький, п'ятий за ліком, відбувся у 1927 році. На наступних з'їздах - VI у 1932 р. і VII у 1936 р. - делегація УГКЦ була представлена солідним гаслом єпископів, які в своїй діяльності спиралися на єкуменічні ідеї митрополита А.Шептицького. На жаль, VII Конгрес, призначений на 1939 р., не відбувся у зв'язку з вибухом Другої світової війни. Однак значення Велеградських Конгресів і роботу А.Шептицького на них важко переоцінити.

Велику увагу Митрополит надавав співбесідам з римокатолицьким духовенством та інтелігенцією Галичини та Волни на Унійних Конференціях у Пінську, які були ініційовані Святою Конференцією для східних Церков. На відміну від конгресів у Велеграді, конференції у Пінську мали практичний характер. Загалом їх відбулося шість: у 1930, 1931, 1932, 1933, 1935 і 1937 рр.

У грудні 1936 року, знову ж таки за ініціативою Митрополита А.Шептицького, у Львові був скликаний п'ятий Унійний з'їзд. Три дні в стінах Богословської Академії засідали понад 150 учасників - в основному духовенство з трьох галицьких єпархій. Головну доповідь на тему "Погляд на з'єднені і нез'єднені Церкви Сходу і догматичні різниці між ними", за дорученням А.Шептицького і спираючись на його єкуменічні ідеї, зробив ректор Богословської Академії о. Й.Сліпий. У доповіді ставилося за мету, аби "приглянутися бодай побіжно східним Церквам, про які знаємо, на жаль,

дуже мало і з якими удержуємо дуже слабкі зв'язки, хоч перейняли ми від них Христову віру її обряд та культуру. Безумнівно, такий підхід поширить наш виднокруг і поставить справу унії в її первісній ширині, даючи змогу поробити деякі необхідні висновки. Ми, захоплені блиском і силою західної культури, не звертали належної уваги на старовинний Схід і тому затратили перспективу на область і на історію, на яких ми вирости"³⁰.

Розглянувши в доповіді головні групи християнських Церков Сходу, о.Й.Сліпий, слідом за А.Шептицьким, різко виступає проти спроб латинізації східних Церков, вказує, що "пізнання Сходу, любов і зберігання його традицій - оце її шлях до З'єднання, який вказують Римські Папи. З'єднені Церкви повинні вірно заховувати Передання, щоби не розділюватися від своїх нез'єднаних братів в обряді і штоменностях своєї Церкви. Чим менше буде закидів, упереджень і ріжниць, тим скоріше стане зближення.

Теологи не сміють винищити, як слушно твердять самі латинські богослови, цього, що створило в обряді і дисципліні орієнтальне християнство. Бо цим вони порушили би цінну спадщину Церкви, яка не є ні грецька, ні латинська, але католицька"³¹.

Йосиф Сліпий особливо наголошував на особливій ролі української Церкви у започаткованому митрополитом Андреем Шептицьким екуменічному русі, її посланництві серед Церков християнського Сходу. Таким чином, в його особі митрополит мав достойного помічника і послідовника.

Разом з тим, як вважають українські дослідники (С.Баран, В.Дорошенко), вже на початку своєї унійної діяльності А.Шептицький відчув гостру нестачу освічених кадрів, здатних до роботи по зближенню Західної і Східної християнських Церков. Тому, поряд із направленням найбільш обдарованих семінаристів на богословські студії до кращих релігійних закладів Європи, митрополит відновлює діяльність давнього, ще з XI ст., чину отців Студитів. Перший монастир для них він засновує у 1903 році у передмісті Львова - Окнилові. Важливо відзначити, що чин притримувався не лише східного обряду, але й правил монашого життя. В 1905 році А.Шептицький розробив для чину повний монашій статут - Типікон, який був затверджений всіма єпископами архієпархії в наступному році. Архимандритом Чину був сам Митрополит. У 1919 році монастир був перенесений до Унева біля Перемишля. У 1939 році Чин нараховував 132 монахів і майже 50 монахинь.

З тією ж метою митрополит А.Шептицький у 1913 році запрошує для місійної праці в Галичині отців бельгійського ордену Редemptористів. Щоб успішніше діяти, монахи прийняли східний обряд і створили згодом східну гілку ордену. В 1938 році, після 23 років діяльності на території Галичини, орден нараховував 50 священників, 20 студентів-богословів, 34 братів-помічників, 14 новиків і кандидатів та 115 учнів Малої Семінарії³².

А втім, розрахунки Митрополита на те, що вказані два монаші згромадження суттєво вплинуть на поживлення

унійських процесів не справдилися, оскільки їхня діяльність в основному обмежувалася Львівською архієпархією.

Відчутного удару екуменічним задумам А.Шептицького завдала Перша світова війна. Про обурливу поведінку російської окупаційної адміністрації в Галичині вже йшлося. Не обійшла вона своєю "увагою" і самого Митрополита. Вже 3 вересня 1914 року російські війська захопили Львів. В обозі російської армії прибув і православний архієпископ Житомира та Волині Євлогій. Займаючи відверто антиукраїнську позицію, він вбачав у виступах Митрополита Андрія проти насильницького запровадження російської православної Церкви, його унійній діяльності неабияку небезпеку для своїх планів, а тому наполягав на арешті А.Шептицького³³. В цьому його підтримував царський губернатор Галичини і Буковини граф Ю.Бобринський. Оскільки ж вся повнота влади знаходилася саме в їхніх руках, то доля Митрополита була наперед визначеною. Потрібен був лише формальний привід. У неділю 6 вересня 1914 року А.Шептицький мав вісправу у Церкві Успенія Пресв. Богородиці у Львові, після якої, як завжди, виголосив коротку проповідь. В ній Митрополит закликав до молитви за мільйони солдат по обидва боки фронту, подавав жахливий стан Галичини, що стала, ареною бойових дій з перших днів війни, закликав до взаємопізнання галичан і росіян. "Мусимо себе пізнати, - казав він, - хоч у багатьох ми є подібні до себе. У них вісправа така сама, як у нас, вони називають себе "православними", і ми "православні". Наше

православ'я є церковне, їх православ'я - державне, що так скажу "казьонне", то є, вони спирають своє православ'я на державній силі, ми черпаємо ту силу в єдності зі Святою Католицькою Церквою, через котру спливає ласка Божа і в котрій є правдиве джерело спасіння"³⁴.

Саме цих слів і було достатньо для арешта Митрополита 19 вересня 1914 року і заслання спочатку до Києва, а потім в Росію: в Нижній Новгород, Курськ, Суздаль, Ярославль. В Суздалі А.Шептицький був ув'язнений у монастирі-тюрмі. Умови ув'язнення були дуже жорстокі: низенька келія не давала змоги стати на повен зріст, Митрополиту було заборонено розмовляти, писати листи, виходити з келії, навіть до церкви.

На захист "царського в'язня" з протестом виступили прогресивні діячі Росії, зокрема письменник В.Г.Короленко, європейська преса, австрійський та німецький уряди, іспанський король, європейська аристократична знать, Апостольський Престол. Після відступу царських військ львівська громада двічі направляла звернення до Миколи II, щоби він звільнив митрополита, бо в заручниках вже відпала потреба. Проте минули місяці, роки, а відповіді не було.

Лише в березні 1917 року на прохання красноярського митрополита сп. Нікона уряд О.Керенського нарешті звільнив А.Шептицького з ув'язнення. Нікон вимагав: "... звільнити великого страждальця Митрополита гр.Андрея Шептицького, який у важку хвилину свого народу не

покинув його, але залишився при ньому, й за це його ув'язнено, чим зганьблено цілу Росію перед світом"³⁵.

Однак навіть за таких несприятливих умов А.Шептицький намагався використати свій побут у неволі для спроби оформити грекокатолицьку Церкву в Україні і Росії. Під час свого короткого перебування в Кисві у 1914 році Шептицький висвятив о.Йосифа Боуяна, ректора Львівської духовної семінарії на єпископа Луцького. Після звільнення, в кінці травня 1917 року, Митрополит скликав у Петрограді Синод Російської Католицької Церкви в складі 8 православних священників, на якому номінував о.Леоніда Федорова на свого єкзарха на всю Росію, а для Білорусі й України призначено двох інших єкзархів, зокрема, для Східної України о.Володимира Громницького єкзархом, а о.Михайла Цигельського - генеральним вікарієм. Новостворена структура греко-католицької Церкви на Сході проіснувала до приходу більшовницької влади, коли вона була ліквідована, як і всі інші Церкви.

Під час свого вимушеного перебування у Росії А.Шептицький мав нагоду ближче познайомитись з вихованням, устроєм російської православної Церкви, відчуті її упереджене ставлення проти Заходу. Тут він також зрозумів, що і Захід не знає Сходу в достатній мірі. Тому для збільшення та можливого об'єднання Церков Захід мусить простудіювати не лише східну теологію, а й психологію та ідеологію східного християнства. На його думку, на Заході

необхідно було створити декілька інституцій для поглибленого вивчення східного християнства.

За порадами А.Шептицького папа Римський Бенедикт XV створив Римський Східний Інститут і передав його під адміністрацію о.о.Бенедектинів. Але Митрополит Андрей не задовільнився утворенням лише одного інституту. Він особисто звернувся до о.о. Бенедиктинів, щоб заснували за своїм почином "інституцію" чи центр для східних студій. Таким чином постав східний монастир бенедиктинів в Амеї. Як відгук на утворення цього монастиря о.о. Домінікани створили в Парижі центр православних студій "Істинна", а в Голландії Кир Андрей започаткував особисто "Апостольство Об'єднання" для пізнання Сходу. Всі ці інституції почали видавати наукові журнали. Завдяки зусиллям А.Шептицького екуменічні ідеї поширилися також в Іспанії, - тут був опублікований своєрідний огляд "Obza del oriente Kristiano", - і в Англії, де почав виходити журнал "The Eastern Churches Quaterly".

Однак А.Шептицький не обмежується тільки організаційною діяльністю. Перебуваючи у 1921-22 рр. у Римі, до і після своєї великої пасторської подорожі, під час якої він відвідав українську діаспору у Франції, Бельгії, Голландії, Англії, Канаді, США, Бразилії, Аргентині, А.Шептицький не лише особисто знайомиться з Папами Бенедиктом XV і Пієм XI, описує їм жахливий стан Галичани в умовах польської окупації і втасмичує у свої плани, але й проголошує

декілька публічних лекцій на тему ідеї та місійних можливостей унії.

З цією ж метою, тобто для заохочення і підготовки галицького духовенства до місійної праці на теренах Сходу. 16 грудня 1923 року Митрополит заснував Богословсько-Наукове Товариство. На наукових сесіях Товариства до 1939 року було заслухано 25 доповідей, більша частина з яких мала екуменічний характер.

У лютому 1928 року Митрополитом була відкрита Греко-Католицька Богословська Академія у Львові, яка мала стати "підвалиною духовного відродження Нашого Народу та приготуванням нашої св.Церкви до сповнення великої грядучої місії у Христовому винограднику на Українській Землі та серед народів Східної Європи..."³⁶, служити справі релігійного з'єднання між Сходом і Заходом. На реалізацію цього завдання А.Шенгінський націлював і інші навчально-освітні інституції греко-католицької Церкви.

Зрозуміло, що в період між I і II Світовими війнами головні зусилля Митрополита були спрямовані на відновлення греко-католицької парафії у Галиччині, яку після повернення зі злізання він застав у цілковитій руйні. Ця робота відбувалась у складних умовах насування польського шовінізму, яке не могло обминути і самого Митрополита. Неодноразові арешти, систематичне цькування у пресі, як польській, так і "доморощеній" - радикальній, прокомуністичній, а також в автокефальній періодичі Канади і США, постійні наклепи верхівки польського духовенства на

А.Шептицького перед Апостольським Престолом і особисто Папою, - такою була духовна атмосфера, в якій довелося діяти Митрополиту. А втім, вже сам той факт, що А.Шептицький майже постійно був у центрі уваги, свідчить про значимість його діяльності і незаперечний особистий авторитет.

Однак, як видно з вищевказаного, Митрополит Андрей Шептицький навіть в цій ситуації не залишав поза своєю увагою екуменічні питання, хоча умови для практичної реалізації його унійних задумів значно погіршилися.

Великий суспільний резонанс викликав і мав позитивні наслідки пастирський лист Митрополита А.Шептицького від 2 серпня 1938 року "В справі Холмщини", в якому йшлося про захист православної церкви на українських землях, що входили до складу Польщі. У цьому листі, зверненому до греко-католицького духовенства, Митрополит гостро засуджує брутальну акцію польського уряду, який за допомогою адміністративних і поліцейських чинників проводив політику заборони православних церков на Холмщині та примушував православних переходити у католицизм.

Нищення православних церков під проводом повітових старост і польської державної поліції почалося взимку 1937 р. і набуло широких розмірів на весні - влітку 1938 року. Проходило воно під гаслами "вирівнювання історичних несправедливостей" і "нищення слідів неволі". На Холмщині і в Підляшші з 389 православних церков поляки перетворили

на римо-католицькі костьоли 149, а 189 - знищили повністю. Між знищеними церквами були й унікальні пам'ятники церковної архітектури. При цьому часто нищили і инвентарі біля церкви, викидали з могил з найбільшою парудою тілліні останки православних, висміювали релігійні і національні почуття православних вірних.

У своєму посланні Митрополит Андрей став на захист "переслідуваних наших братів нез'єднених православних християн Волніні, Холмщини, Підляшшя і Полісся"³⁷. Після перерахування руйнацій, яких завдала ця акція, Львівський і Галицький Митрополит стверджує: "Ціле православне населення Польщі затривожене. Населення Холмщини зранене у найсвятіших і найблагородніших почуваннях. А всі з'єднені з Вселенською Церквою восточні вболівають над ударом, завданим самому ділу з'єднення...

Події на Холмщині нищать в душах православних, нез'єднаних наших братів, саму гадку про можливість з'єднення, представляють Вселенську церкву ворожою і небезпечною для православного народу. В очах кількамільйонного населення Польщі Апостольська Столиця представлена співвиною діла знищення. Отворяється нова пронасть поміж Сходом і Заходом"³⁸.

Антихристиянські вчинки та факти релігійного переслідування, на думку автора послання, - це триумф ворогів Церкви - масонів, які завдали "моральній удар самій ідеї з'єднення Церков та авторитетові Вселенської Церкви й Апостольської Столиці"³⁹.

Послання було опубліковано на першій сторінці газети "Діло" (4.184 від 23 серпня 1938 р.) і відразу було заборонене польською цензурою. Однак польська поліція не змогла конфіскувати тираж газети: передбачаючи такий перебіг подій, працівники друкарні та редакції зуміли випередити поліцію, вивести і розповсюдити увесь тираж номеру. Протест Шептицького став широко відомим не лише в Польщі, а й у цілій Європі. В справу втрутився Ватикан і насильницька католизація православного українського населення була припинена.

Початок Другої світової війни, приєднання Західної України і Західної Білорусії до складу СРСР, згідно з пактом Ріббентропа-Молотова, відродили надії А.Шептицького на здійснення екуменічної акції на теренах усього Сходу. Уже 17 вересня 1939 року він скликав таємну нараду єкзархів для обговорення своїх унійних планів. Користуючись повноваженнями, наданими йому Папою Пієм X і підтвердженнями його наступниками, Митрополит Шептицький 9 жовтня 1939 року створює чотири нові єкзархати, які охоплювали територію усього Радянського Союзу, а саме: єкзархат Волині і Холмщини на чолі з єпископом Миколою Чернецьким; єкзархат для Білорусії (отець Антоній Неманцевич); єкзархат Великої Росії і Сибіру (отець ігумен Клементій Шептицький); єкзархат для "Великої України" (Наддніпрянщини) (архисєпископ Йосиф Сліпий)⁴⁰. Одночасно 10 жовтня 1939 року Митрополит пише листа до Папи Пія XII і просить його про підтвердження

повновластей, даних йому Папою Пієм X і дозвіл на висвячення архиспескона о.Йосипа Сліного на свого коад'ютора з правом наступництва. Через два тижні Конгрегація для Східної Церкви виконала прохання митрополита. Однак його нові повноваження анулювали попередні (за офіційною номенклатурою "були на місці тих, уже неважких повновластей"), що означало остаточне стягнення повновластей. Тому Митрополит Андрей 12 жовтня 1940 року повідомив чотирьох екзархів, що він не має вже навіть влади, щоб прийняти їхні звільнення від обов'язків і залишас їх сумлінно вибір подальшого напрямку дії.

Певні нові перспективи для своєї традиційної праці по з'єдненню Церков А.Шептицької пов'язує з наступом німецьких військ і окупацією України, Білорусії, частки Росії. Однак він швидко переконався, що окупаційна політика Третього Райху на Сході не дасть змоги здійснити унійну акцію в повному обсязі. Німці забороняли місіонерську діяльність католицьких священників, було заарештовано і розстріляно екзарха Неманцевича та багатьох духовних осіб нижчого рангу...

Тому з кінця 1941 року починається новий етап унійної діяльності А.Шептицького: відтепер його християнська "оїкумена" обмежується теренами України. Всі свої зусилля він спрямовує на зближення, а в майбутньому і з'єднання українських православної і католицької Церков, бо "ніякий нарід в освіті не тернів стільки від нещасного роз'єднання

Церков, що українській нарід". Церковна єдність, на думку А.Шептицького, є кінечно необхідною, виходячи з трьох головних міркувань. По-перше, така єдність, вважає він, стане важливим чинником злуки України з Заходом, бо в культурно-духовному розумінні українці належать до європейського, а не до євро-азійського (або азіатського, за влучним виразом відомого поета М.Бродського) континенту. Тому, пише А.Шептицький, з давніх часів "в Україні, так як і сьогодні, розумніші люди бачили.., що будучність народу в злуці зі заходом, бо тільки ця злука всплі відмежити достаточню нарід від сусідів з півночі та північного заходу. Вони розуміли, що тільки релігійна зв'язь може забезпечити на майбутнє зв'язь з культурою Заходу, бо Захід не признає нас як своїх, як довго будемо у віросповіданні зв'язані з Азією. І не маємо іншого способу нав'язати зв'язі з західною культурою, як тільки за помічю якогось безпосереднього зв'язку, що перескочив би найближчих сусідів зі Заходу. А таким зв'язком може бути тільки релігійна зв'язь"⁴².

По-друге, унія з Вселенською Церквою стала б взірцем для віками вимріяної українським народом національної єдності. "В церковній єдності, - відзначав А.Шептицький, - будемо мати не тільки силу, але і приклад, як повинна виглядати національна єдність. З будови одної, святої, вселенської апостольської Церкви, будемо могли вчитися і засвідчувати, яка повинна бути суверенна провідна могутня єдність українського народу"⁴³.

Нарешті, по-третє, релігійній і національній процесі єднання народу є взаємопов'язаними і взаємообумовлюючими, не існують один без одного. На думку А.Шептицького, "українці поставлені перед такою безумовною кінечністю робити все, що тільки в силі для досягнення національної єдності, без якої розвіються всі наші ідеали та праці для церковної єдності, що є знову одною з найважливіших умовин національної єдності"⁴⁴.

Однак реальний стан речей, який склався на той час, був невтішним: війна різко загострила релігійні, національні, політичні суперечності. "Не треба Україні інших ворогів, - з боєм і гіркотою констатує А.Шептицький, - коли самі українці українцям є ворогами, що себе взаємно ненавидять і навіть не стидуються вже тої ненависті!.. Як довго не буде між нами християнської єдності, так довго і найслабший противник буде від нас сильніший! Як довго у національних справах більше пам'ятати будуть українці на власне індивідуальне добро, так довго загальна справа не буде могла успішно розвиватися. Бо тої загальної справи просто не буде, бо не буде її в свідомості і в совісті людей!"⁴⁵.

Звідси - головне завдання, яке Митрополит ставить перед духовенством і вірниками: "нема сьогодні для нашого народу більшої прикмети, як єдність її нема для нашого Духовенства важнішої праці, як праця над національною і християнською єдністю народу. Ці дві праці взаємно доповнюються"⁴⁶. Така діяльність, на думку А.Шептицького, повинна не лише вважатись за один з

головних проявів морального обов'язку любові Бога, що знаходить втілення у християнській любові до ближнього, але їй розглядатись як найважливіший констатуючий елемент християнського патріотизму. Це не політичний, не поганський патріотизм, в якому "любов своїх получена з ненавистю всіх прочих"⁴⁷. Сутність християнського патріотизму, згідно з А.Шептицьким, полягає в тому, що, люблячи всі народи світу любов'ю ближнього, свій народ, народ український треба любити християнською любов'ю більше від інших народів і бути напоготові віддати для нього працю цілого життя, а як треба - то й саме життя.

Свою діяльність, спрямовану на утворення єдиної української Церкви, Митрополит Андрей Шептицький веде в двох напрямках. З одного боку, він не втрачає надії на більш ґрунтовну підтримку своїх унійних планів з боку Апостольського Престолу. З цією метою 29 жовтня 1941 року А.Шептицький пише лист-звідомлення до Папи. У листі, писаному французькою мовою, він подає аналіз становництва Церкви в Україні під більшовицькою, а згодом і німецькою окупаціями і порушує питання про "повернення в лоно церкви Христа мільйонів східних вірних, відлучених досі від єдності"⁴⁸. Для того потрібні священники, однак німці забороняють як греко-католикам, так і православним з Волині і Холмщини вести місіюну роботу на Наддніпрянщині. Серед інтелігенції в Україні також є люди, що прихильно ставляться до греко-католицької Церкви, їм потрібен тільки список, який був би згідний поширювати церковну єдність.

"Якщо б нам було можливо вислати до Києва одного єпископа, - краще А.Шенгицький, - здається, що при його працьовитості і обережності він міг би взяти провід руху і привів би принаймні здорову більшість цілого народу до католицької єдності. Ми не можемо вислати нікого через формальну заборону німців, але якщо б знайшовся між православними українцями хтось досить побожний і досить розумний для сповнення цього завдання поширення церковної єдності в цілому краю, католицька Церква могла б на цьому виграти"⁴⁹.

Тому Митрополит ще раз просить папу Пія XII підтвердити повноваження, яке йому уділив Папа Пій X, потвердити вже поіменованих єкзархів, що йому допоможе в роботі на Сході. 22 листопада 1941 року Папа потвердив єкзархів і іменував Митрополита Андрія як делегата Апостольського Престолу. Однак Папа не наважився задовільнити прохання митрополита про висвячення декількох єпископів з-поміж навернених православних.

З другого боку, одночасно з листом до Папи Пія XII Митрополит Шенгицький звернувся безпосередньо до православних архієреїв, а пізніше - і до української віруючої православної інтелігенції, з листами із закликом до церковної і національної єдності. Ці листи частково були видруковані в тодішній українській пресі, а потім видані з передмовою Митрополита, відгукami на його листи і відповідями самого А.Шенгицького своїм опонентам, склали збірку документів

"У справі порозуміння" (залишилася незавершеною). У хронологічному порядку мова йде про такі документи:

1. Лист Митрополита Шептицького до Іларіона Огісика, архієпископа Холмського, від 21 жовтня 1941 року;

2. Відкритий лист А.Шептицького до Варшавського православного митрополита Діонісія від 30 грудня 1941 року;

3. Лист Митрополита Андрея до православних Архієреїв в Україні і українських землях від 30 грудня 1941 року;

4. Лист Митрополита до української віруючої православної інтелігенції від 3 березня 1942 року.

З професором Іваном Огіском, відомим спеціалістом з питань історії української культури і церкви, міністром освіти в складі уряду УНР (з січня по травень 1919 р.), засновником і першим ректором Кам'янець-Подільського університету А.Шептицький був знайомий з 20-х років, коли той у складі еміграції прибув до Львова і знайшов притулок у митрополичих приміщеннях. Нагадуючи про давнє знайомство, приязнь, Митрополит привітав Іларіона з його недавньою хіротонією, побажав йому відновити "віру св.Володимира і митрополита Іларіона"⁵⁰; прохав очистити Українську Православну Церкву від неканонічних, шкідливих, насильно введених установ чи законів, а передусім від тієї московської нетерпимості і тісноти, якими відзначалося усе московське православ'я.

Архієпископ Іларіон відповів Митрополитові листом від 14 листопада 1941 року. Головною в ньому є думка про те, що зближення між двома українськими Церквами стане

можливим, коли не тільки Українська Православна Церква очиститься від московських впливів, але також греко-католицька Церква позбудеться чужих латинських додатків. Тоді "обидві Українські Церкви наблизяться одна до одної, як дві рідні сестри"⁵¹.

Відкритий лист А.Шептицького до Варшавського православного митрополита Діонісія був надрукований, незважаючи на заборону німецької окупаційної влади, у "Краківських Вістях" від 15 лютого 1942 року. В ньому Митрополит запропонував широку програму дій по зближенню Церков. Відповідь на цього листа, а також на звернення А.Шептицького до православних архієреїв, про яке мова буде далі, дав Собор Православної Церкви Генерал-Губернаторства, який відбувся 27 травня 1942 року і висловився однозначно: "З радістю прийіємо до своєї православної Церкви братів греко-католиків"⁵². Цю ухвалу підготував Іларіон Огієнко, а в складі Собору брали ще участь митрополит Діонісій Валеднеський і архієпископ Палладій Видибіда-Руденко, причому останній вважав цю ухвалу зарізкою. Природньо, що на такому рівні і таким тоном екуменічного діалогу вийти не могло.

Центральне місце в акції Митрополита Андрея по зближенню українських Церков займає відкритий лист "До всіх Високонпреосвященних і Преосвященних Православних Архієреїв в Україні і на українських землях", який був написаний 30 грудня 1941 року і надрукований у щоденнику "Краківські Вісті" 15 лютого 1942 року. У цьому

невеличкому за обсягом посланні А.Шептицькій тісно пов'язус релігійні справи з українськими національними справами. "До досягнення наших національних ідеалів, - пише він, - треба нам єдності... Між роздорами, що ділять українців, не останнє місце займають релігійні справи, в яких ми такі поділені. А, безперечно, релігійна єдність була би могутнім товчком в досягненні національної єдності. Тому думай, що кожний український патріот повинен зробити все, що може, до здійснення такої релігійної єдності"⁵³. Така єдність, за переконанням А.Шептицького, є можливою, бо справи, що роз'єднують Церкви сталися дуже давно. Це були суперечки між греками і латинянами, між традиціями, перейнятими від грецької і московської Церкви. Однак існують і деякі передумови єднання, а саме: загальне бажання примирення, щоб за єдність молився весь народ і, нарешті, з обох сторін потрібні уступки, усунення всього того, що перешкоджає єднанню. "Тому, безумовно, треба буде, щоб ми взаємно щиро висказували свої думки і, щиро обговорюючи усі життєві і богословські справи, злучені з єднанням Церков, шукали дорогу до єднання"⁵⁴. Запрошенням до такого відкритого і об'єктивного діалогу і був цей лист.

Відгуки на послання Митрополита були нечисленими, слабкими і вимпняючими. Архієпископ Краківський і Лемківський Палладій у своєму листі від 1 березня 1942 року зазначає, що звернення А.Шептицького "до Православної Української Ієрархії є те, чого більше як 300 років очікувала

наша Церква... Роздор, що в кінці 16 віку був у значній мірі штучно впровадженій неприязнями Української Церкви та Українського Народу, мусить бути закінчений"⁵⁵. Однак при цьому він пропонує своє бачення шляху до поєднання Церков: "З відома свого Кіріарха маю честь повідомити, що з боку православної Церкви, ми намагатимемось усунути всі перешкоди на шляху великої справи поєднання, що опиратиметься на повернення до стану з перед офіційною, у 16 в. розпаду Православної Української Церкви"⁵⁶. Вочевидь, що це фактично був заклик до ліквідації греко-католицької Церкви і повернення до передуніїного стану.

Олексій (Алексій) Громадський, митрополит Волинський і Житомирський, єкзарх Української Автономної Православної Церкви, що залишалася в юрисдикції Московської патріархії, в листі від квітня 1942 року в принципі погоджується з викладеною митрополитом Андреем ідеєю єдності Церков, однак висловлює сумнів щодо можливості її реалізації. "... Теоретично я цілком допускаю наше поєднання, - пише він, - бо ніщо не може перешкодити тому у думках, але практично це поєднання могло би здійснитися тільки тоді, коли не буде гріху і ушкодження людської природи"⁵⁷. На його думку, перешкоди до поєднання не лише кривяться у віках, але й знаходять поживу у сучасності, є вічними. "Історія, політика, егоїзм, індивідуалізм і багато усяких ізмів, від котрих стільки нещастя на землі, от ці перешкоди, що не будуть, напевно, ізжиті до кінця світу, а вони то і не дадуть можливості

посиання християн між собою на землі."⁵⁸ Вказуючи на ті труднощі, які виникли в нього при спробі налагодити співробітництво між Автономною Православною Церквою і Українською Автокефальною Православною Церквою, о.Олексій вважав, що "... може і потрібна на землі ота різноголосця і в релігійних поглядах, бож не дармо кажуть, що красаота заключається в різноманітності"⁵⁹.

Болючою для Митрополита А.Шептицького була мовчанка єпископів Української Автокефальної Православної Церкви, яка оформила себе під проводом митрополита Полікарпа Сікорського і поширювала свою діяльність на території Наддніпрянщини, в так званому Райхскомісаріаті України.

Доповненням до митрополичого послання до православних архієреїв став відкритий лист А.Шептицького до української віруючої православної інтелігенції від 3 березня 1942 року. В ньому Митрополит звертається до представників української науки, літератури, мистецтва, суспільних діячів, а також до патріотичного духовенства, яких вважає за провідну верству суспільства, що має вагомий голос і в церковних справах.

Лист до інтелігенції уточнює об'єднуючі плани Митрополита і вказує, якими шляхами прямувати до повної злуки. Насамперед А.Шептицький пояснює свій особистий стан: він як греко-католик не може стати Київським Митрополитом. Крім того, він не має до цього ні бажання, ні фізичної змоги через вік і хворобу. За його переконанням,

"Київський Митрополит мусить бути вибраний із православних або автокефальних Архієреїв чи священників. Коли б він був з'єднаний із Вселенською Церквою, всі ми, греко-католики, підлягали б йому і я перший радо піддався б його верховній владі"⁶⁰. Отже, підкреслює А.Шептицький, пишучи цього листа, він не має ніякого особистого інтересу і тільки виконає обов'язок українського патріота. Митрополит свідомий того, що повна злука греко-католицького і українських православних віросповідань - це справа хіба що далекого майбутнього. Така єдність стала б можливою тільки після довгих зусиль по зближенню і взаємопізнанню Церков, що, в свою чергу, необхідне для досягнення національної єдності. До майбутньої єдності слід йти через помирення, усуваючи взаємні роздуми між українцями, між українськими конфесіями. А.Шептицький особливо наголошує на тому, що поєднання із Вселенською Церквою не потребує відречення від звичаїв, передання чи обряду Української Православної Церкви, бо різниця між греко-католиками і українськими православними в цих справах якщо і існує, то вельми незначна. Закликаючи українську віруючу інтелігенцію до активної праці над міжконфейним поширенням, А.Шептицький зазначає, що навіть у тому випадку, коли ця праця її не доведе до повного з'єднання, все одно вона принесе велику користь українському народові, бо спричиниться до національної єдності.

Лист Митрополита до української інтелігенції мав більше відгуків, аніж його звернення до православних

архієреїв. Деякі з них були позитивні, інші полемічні й з негативним ставленням до унійних пропозицій, із звинуваченнями Апостольського Престолу у нещирому ставленні не лише до православної, а й до греко-католицької Церкви. Як доказ останнього наводився навіть такий факт, що сам А.Шептицький, незважаючи на незаперечні заслуги перед Церквою, так і не був проголошений кардиналом. Надрукований був тільки "Одвертий лист до Його Високопреосвященства Митрополита Андрія Шептицького" від квітня 1942 року деяких українських діячів з Праги і Варшави, старих емігрантів. Цей лист, написаний у полемічному тоні, гостро засуджує в історичному аспекті Унію й католицьку Церкву. Автори одвертого листа оцінюють церковна Унію як одну з найсумнініших діб української минувшини, яку можна порівняти хіба що з часами панщини. Свідченням цього, на їх погляд, є уся українська епічна та історична література, в якій в тій чи іншій ролі фігурує Запорозька Січ. На думку авторів цього листа, всі унійні спроби спрямовані не на з'єднання греко-католицької і православної Церкви, а на приєднання української православної Церкви до римо-католицької, експонентом якої на Сході Європи завжди було польське католицтво. "Як воно репрезентувало римську церкву, - пишуть вони, - цього свідками є безліч пам'яток подвигів христіолобивого польського духовенства - зруйнованих, замкнених та перероблених на польські костьоли православних церков на Холмщині та Волині рр. 1937-38"⁶¹.

Причому ця руйнація здійснювалася за толеранцією римської курії, яка через варшавського нунція навіть порадила Митрополиту А.Шенгінському гамувати оборону нез'єднаних православних.

Захищаючись від закидів, що "українське православ'є має забагато московського намулу", автори листа стверджують, що від нього буде легше позбутися, ніж греко-католицькій Церкві від впливів римо-католицьких, наприклад, від celibату. Але "це зрештою внутрішня справа обох церков і суттєвого значіння для унійної акції не матиме"⁶².

Багато місця у листі присвячено загально-традиційним догматичним суперечкам про примат Папи Римського та роль східних патріархів. Стверджується, що у X ст. саме римський патріарх, до того рівний серед інших патріархів, відколовся від соборної Церкви, представленої чотирма вселенськими патріархами, і допустив цілий ряд нововведень, як обрядових, так і догматичних, які не мають ґрунту ані в Св.Письмі, ані в Св.Переданні. Тому "в розумінні всіх православних вселенською церквою є та більшість (чотири вселенських патріархи), яка лишилась вірною усім постановам вселенських соборів, а не та меншість (один римський патріарх), що не хотіла бути рівною з останніми в духу соборів і від них відійшла як в догматах, так і церковній практиці"⁶³. Отже, навіть при збереженні традиційної східної обрядовості, психіка православних не

зможє погодитись з багатьма найіновітнішими догматами Римської Церкви.

Проголошуючи бажання працювати для якоїнайбільшого порозуміння і згоди між греко-католицькою і православною Церквами в душі християнської любові, автори листа, разом з тим, вважають, що з'єднання церков було б неіздливим для українського народу, а тому пропонують звести міжконфесійну співпрацю лише до допомоги у відродженні порушеної більшовиками Православної Церкви. Щодо іншого, то, на їхню думку, "вирішувати питання взаємовідносин нашої православної церкви з іншими церквами або лише їх обмірковувати є компетентні лише наші православні ієрархи"⁶⁴.

Незважаючи на таке відверто деструктивне ставлення до своїх пропозицій, Митрополит Андрей Шептицький не полишас спроб досягти взаєморозуміння. Він ще раз намагасться пояснити інтелігенції, про що йшлося в його унійній акції 1941-1942 років. З цією метою А.Шептицький друкує свої відповіді на листи у збірці документів "У справі порозуміння" в "АЕп. Відомостях".

У вступному слові Митрополит зазначає, що "відповіді випали такі негативні, що лише з доброю волею можна доглянути гадки, що все таки бодай якийсь порозуміння можливе. А в багатьох відповідях цілком виразно її висказано обурення, що хтось може таке припустити. Та все ж таки відповіді ці є таким обільним матеріалом до дискусії, що неможливо їх мовчки проминути"⁶⁵. Так дискусія кіпечню

необхідна для взаємопізнання, бо православні або майже нічого не знають про греко-католиків, або ж знають про них лише те, про що писали російські, церковні письменники, ставлення яких до уніатів було однозначно ворожим. Але дискусія має бути об'єктивною і такою, яка прямувала б до миру, а не до війни, до національної єдності, а не до розбрату.

Розпочинаючи дискусію, Митрополит Андрій висловлює кілька попередніх зауважень. По-перше, підкреслює А.Шептицький, він розуміє, що цілковита єдність, тобто утворення одного віросповідання, може бути досягнена лише після довгого ряду дрібних порозумінь. Тому, поки що, утворення єдиної Церкви - це скоріше питання теорії, а не практики. Реально ж мова йде про досягнення порозуміння між різними українськими віросповіданнями з метою досягнення національної єдності.

По-друге, зауважує А.Шептицький, його запрошення до співпраці по зближенню Церков всі зрозуміли тільки як заклик до цілковитої злуки православних з греко-католиками, а через неї - прийняття всіма православними Унії з Апостольським Престолом. Між тим, на думку Митрополита, можна вести мову про різні способи порозуміння, без зливання в одно віросповідання. "Можна було подумати й про злуку православних віросповідань з гр.католицьким, при якому повстало б нове віросповідання зі злучених обох, яке не було б ні давнім православ'ям, ні давньою гр.кат.Церквою"⁶⁶. Про можливість такої

поліваріантності міжконфесійних відносин ніхто навіть не думав, бо ідею послідування Церков грубо звели лише до Унії.

Відповідаючи на питання, яким може бути з'єднання, Митрополит рішуче відкидає звинувачення у намірі цілковито підпорядкувати українські Церкви римо-католицькій. "Поодинокі церкви, - пише він, - лишаючися у зв'язку зі всіма іншими церквами Заходу, можуть заховувати далеко йдучу автономію, яку можна назвати автокефалією..."⁶⁷ Більше того, стверджує А.Шептицький, греко-католики готові, навіть із страгою для себе, віддатися під владу київського митрополита, за умови прийняття ним Вселенської віри.

Цікаво, що представники віруючої православної інтелігенції, які в своїх межах до А.Шептицького завжди намагалися твердо триматися історичного ґрунту, у полемічному запалі навіть не помітили, наскільки погляди Митрополита Андрея близькі до проєкту єдності Церков, запропонованого ще за триста років до цього іншим великим митрополитом, причому не греко-католицьким, а православним, - Петром Могилою...⁶⁸

А.Шептицький спростовує твердження своїх опонентів про причетність Римської Церкви до руйінації православних Церков і переслідування віруючих в Холмщині і на Волині, вважаючи їх бездоказовими. Поява таких негативних суджень пов'язана, на його думку, з тим, що "нераз судите про поступування Рим. Церкви під вражінням того, що про Неї говорять або пишуть вороги християнства., а не

приймаєте того, що про Рим. Церкву і її вплив на нас говорять Вам українці, яким не можете нічого закшнути зі становища українського патріотизму"⁶⁹.

Не міг залишити поза своєю увагою А.Шептицький і поле історії, до якого зводили справу порозуміння представники православної віруючої інтелігенції, хоча, як він сам зазначає, робить це нерадо. "Мені знається, - пише Митрополит, - що коли бажасмо порозуміння і згоди поміж різними укр.віроісповіданнями, ліпше було б лишати на боці аргументи з історії. При кожному примиренні, навіть тоді, коли мова не йде про здуку і присднання, мусить ся на першому місці сказати з обох сторін: "Забудьмо!" А Панове воліли б сказати: "Ми вам не забудемо!"⁷⁰. Такій підхід, вважає А.Шептицький, при якому греко-католики ХХ століття проіолошують ся відповідальними за події ХVІ-ХVІІ ст. і навіть Х-ХІ ст., не є конструктивним, унеможливило релігійне і національне порозуміння.

Митрополит, однак, не уникас історичної дискусії, передносилаючи їй два зауваження. По-перше, на його думку, історію Берестейської Унії та її наслідків православна інтелігенція знає з праць істориків, які всі, або майже всі, були не тільки ворогами з'єднання Церков, але й ворогами українського народу. Тому їхні описи вимагають ретельної перевірки. По-друге, в ході дискусії слід уживати лише такі історичні факти, яких ніхто не може заперечити.

У своїх відповідях А.Шептицький ґрунтовно аналізує основні аргументи своїх опонентів і подає власне бачення

історичних процесів. Насамперед він звертається до події 1596 року, тобто до Берестейської Унії. "Фактом є, - пише він, - що Берестейську унію заключили усі єпископи київської церковної провінції, до якої належала і Біла Русь. Двоє єпископів, львівський і перемиський, цюфнули відтак своє Слово"⁷¹. Тому, якщо слідувати логіці представників православної інтелігенції, які проголосили, що вирішувати питання міжцерковних відносин компетентні лише православні ієрархи, а вірні повинні їм слідувати, то вже з XVI ст. історія з'єднання Церков пішла б іншими шляхами. Отже, констатує А.Шептицький, тут мав місце своєрідний подвійний стандарт: те, що добре у XX ст. проголошується суцільним злом для XVI-XVII ст.

Інший закид, який роблять Митрополиту його опоненти, стосується історичних подій X ст., тобто розколу Церков. Аргументи, які вони наводять, згідно з Шептицьким, "не є поторійними історичними фактами",⁷² і він не визнає їх за такі. У листі православної віруючої інтелігенції був запропонований кількісний підхід до вирішення питання про те, якою ж є правдива Вселенська Церква - царгородською чи римською, митрополит Андрей пропонує поглянути на справу з іншого, якісного боку. Коротко суть його аргументації зводиться до слідуєчого. По-перше, жоден з Римських Архієреїв не визнавав зверхності царгородських патріархів, між тим, як принаймні кільканадцять царгородських патріархів визнавала зверхність Римського Престолу. По-друге, не існує текстів св.Отців, які доводили

б, що Царгород здійснивав якесь судовладдя над Римом, тоді як зворотне зафіксоване у декількох сотнях текстів. По-третє, саме Римські Архієреї зложили щонайменше п'ятьох царгородських патріархів і жодного випадку не було навпаки. Ці та інші факти, які наводить Митрополит у своїх відповідях, за його переконанням, неzapеречне засвідчують право Апостольського Престолу бути на чолі Вселенської Церкви.

Нарешті, ще одне звинувачення опонентів А.Шентницького полягає у тому, що Римські Архієреї "допустилися цілого ряду новот так догматичних, як її обрядових, не питаючи думки інших патріархів..."⁷³ Однак, зауважує Шентницький, московський патріарх Нікон і київський митрополит Петро Могила, ці великі реформатори обряду і церковного життя, також вводили новації, не питаючи згоди не лише Римського Архієрея, а й східних патріархів. Але їхня правомочність щодо цього чомусь не піддається православними сумніву. Що ж стосується догматичних новацій, то жодна з них, переконаній Митрополит Андрей, не суперечить вченню Церкви перших 10 століть. Всі вони спрямовані на те, "щоби науку Божого Об'явлення оборонити перед новим фальшивим її розумінням через усталення богословських і філософічних термінів, які новим словом описували б і поясняли б стару незмінну віру"⁷⁴.

На жаль, ця дискусія не мала продовження. Недобррозичливе ставлення з боку православних архієреїв і

віруючої інтелігенції до екуменічних ідей Митрополита Андрія Шептицького, заборона німецької окупаційної влади публікувати будь-які матеріали в справі об'єднання українських Церков, унеможливили подальші унійні змагання.

Підводячи підсумок багаторічній діяльності А.Шептицького по зближенню і з'єднанню Церков, православної і католицької, слід ще раз підкреслити, що справу єдності Митрополит вважав за пріоритетну над усіма своїми заняттями, за неї він був готовий віддати своє життя. На нашу думку, не можна погодитись з висновком одного з найбільш знаних дослідників його життя і творчості С.Барана: "На практиці з великих релігійних плянів митрополита вийшло дуже мало, чим властиве нічого"⁷⁵. Якщо Великому Митрополитові не вдалося реалізувати мрію свого життя, то проведена ним підготовка не пройшла марно, стала цінною спадщиною, що може послужити дороговказом для розв'язання не менш складних проблем відносин між двома традиційними українськими віросповіданнями в сучасній Україні.

¹ Pelikan I. "The Church between East and West: The Context of Sheptytsky's Thought". - *Morality and Reality. - The Life and Times of Andrei Sheptytskyi.* - Edmonton, 1989. - P. 10-11.

² Див.напр.: Жуковський А. Митрополит Андрій Шептицький і православ'я // Науковий збірник УВУ. - Мюнхен, 1992. - С.37-38; Баран О. Митрополит Андрій

Шептицький і його екуменічні ідеї // Український історик, 1-4(120-123). - Рік XXXI. - Т.31. - Нью-Йорк, Торонто, Київ, Львів, Мюнхен. - 1994. - С.183-184.

³ Див.: Тожецький Р. Митрополит Андрій Шептицький // Ковчег. Збірник статей з церковної історії. - Львів, 1993. - С. 101-112.

⁴ Цит. за: Владика Андрій // Альманах "Гомону України" на рік 1994. - Торонто, Онтаріо, 1994. - С.47.

⁵ Український прапор. - Відень, 1921. - 21 лютого.

⁶ Шептицький Андрій. Декрети і правила Аснархіального Собору 1940 р. // Шептицький А. Письма-пошлання (1939-1944 рр.). - Львів, 1991. - С.79-80.

⁷ Шептицький Андрій. Річниця коронації Св.Отця Пія XII // Шептицький А. Письма-пошлання (1939-1944 рр.). - Львів, 1991. - С.31.

⁸ Шептицький Андрій. Декретні правила Аснархіального Собору 1940 р. // Там же. - С.74.

⁹ Шептицький Андрій. Річниця коронації Св.Отця Пія XII // Там же. - С.31-32.

¹⁰ Принагідно зауважимо, що деякі дослідники вважають поняття "унія" і "екуменізм" різними за змістом. В першому випадку, на їх думку, мова йде про єдність церков, в другому - лише про їхнє взаємнізнання і зближення. (Див.напр.: Жуковський А. Митрополит Андрій Шептицький і православ'я // Науковий збірник УВУ. - Мюнхен, 1992. - Т.15. - С.46-47). Ми використовуємо ці поняття як тотожні.

- ¹¹ Шептицький Андрій. У справі порозуміння // Шептицький А. Листи-послання (1939-1944 рр.). - Львів, 1991. - С.337-338.
- ¹² Там же. - С.338.
- ¹³ Шептицький Андрій. До тих, що виїжджають на роботи до райху // Там же. - С.266.
- ¹⁴ Шептицький Андрій. У справі порозуміння // Там же. - С.339.
- ¹⁵ Цит.за: Баран О. Митрополит Андрій Шептицький і його екуменічні ідеї // Український історик. 1-4(120-123). - Нью-Йорк, Торонто, Київ, Львів, Мюнхен, 1994. - С.185.
- ¹⁶ Шептицький Андрій. До тих, що виїжджають на роботи до райху // Шептицький А. Письма-послання (1939-1944 рр.). - Львів, 1991. - С.266.
- ¹⁷ Шептицький Андрій. Видання нового службника // Там же. - С.123.
- ¹⁸ Шептицький Андрій. Пастирське послання з травня 1941 р. // Там же. - С.154.
- ¹⁹ Цит.за: Заборовський Я.Ю. Митрополит Андрій Шептицький. Нарис про життя і служіння церкві та народові (1865-1944 рр.). - Івано-Франківськ, 1995. - С.30.
- ²⁰ Шептицький Андрій. Пастирське послання з травня 1941 р.// Шептицький А. Письма-послання (1939-1944 рр.). - Львів, 1991. - С.155.
- ²¹ Там же.
- ²² Там же. - С.160.
- ²³ Там же.
- ²⁴ Там же. - С.150.

- ²⁵ Шептицький Андрій. Декрети і правила Аспархіяльного Собору 1940 року // Там же. - С.79.
- ²⁶ Див.: Кравченко О. Велетень з Святоюрської Гори. - Йорктаун, 1963. - С.16-20.
- ²⁷ Там же.
- ²⁸ Там же. - С.20.
- ²⁹ Там же. - С.21-22.
- ³⁰ Цит.за: Гринів О. Йосиф Сліпий як історик, філософ, педагог. - Львів, 1994. - С.28.
- ³¹ Там же. - С.29.
- ³² Див.: Заборовський Я.Ю. Митрополит Андрій Шептицький. Нарис про життя і служіння Церкві та народові (1865-1944 рр.). - Івано-Франківськ, 1995. - С.24-25.
- ³³ Часто доля дуже химерна - добра або жорстока. В 1919 році, рятуючись від більшовиків, до Львова прибули і були заарештовані польською владою київський митрополит Анатолій Храповицький і архієпископ Євлогій Георгієвський (той самий). А.Шептицький не лише добивався їх звільнення, але й надав їм, а також архієпископу Олексію Дородницьку притулок у своїх палатах на будь-який потрібний їм термін.
- ³⁴ Цит. за: Світильник Істини. - Торонто-Чикаго, 1976. - Т.2. - С.133-134.
- ³⁵ Цит.за: Заборовський Я.Ю. Митрополит Андрій Шептицький. Нарис про життя і служіння церкві та народові (1865-1944 рр.). -Івано-Франківськ, 1995. - С.28.

- ³⁶ Греко-Католицька Богословська Академія у Львові в другому трьохліттю свого існування (1931-1934). - Львів, 1934. - С. 28.
- ³⁷ Андрей, Львівський і Галицький Міттрополит. Послання в справі Холмищини // Науковий збірник УВУ. - Мюнхен, 1992. - Т. 15.-С.49.
- ³⁸ Там же.
- ³⁹ Там же. - С.50.
- ⁴⁰ Див.: Артикули для започаткування процесу беатифікації і канонізації Слуги Божого Андрея Шептицького. - Рим,1958.- С.26.
- ⁴¹ Шептицький Андрей. Декрети і правила Аспархіяльного Собору 1940 року // Шептицький А. Письма-послання (1939-1944 рр.). - Львів, 1991. - С.76.
- ⁴² Шептицький Андрей. Ще одна моя відповідь // Там же. - С.356.
- ⁴³ Цит.за: Грицьох І. Слуга Божий Андрей // Благовісник Єдності. - Мюнхен, 1961. - С.198.
- ⁴⁴ Шептицький А., митр. За одність Церкви // Логос. -1952. - Т.ІІІ, №3. - С.163.
- ⁴⁵ Шептицький Андрей. Не убій // Шептицький А. Письма-послання (1939-1944 рр.). - Львів, 1991. - С.230.
- ⁴⁶ Шептицький Андрей. Декрети АЕп. Собору з 1943 р. Про одність // Там же. - С.408.
- ⁴⁷ Там же. - С.413.
- ⁴⁸ Цит.за: Kozłevskij С. Métropolitte André Szeptyckyj, 1865-1944. - Rome, 1964. - р. 375.

⁴⁹ Цит. за: Жуковський А. Митрополит Андрій Шептицький і православ'я. Додаток II // Науковий збірник УВУ. - Мюнхен, 1992. - Т.15. - С.54.

⁵⁰ Цит. за: Баран С. Митрополит Андрій Шептицький. Життя і творчість. - Мюнхен, 1947. - С.123.

⁵¹ Там же. - С.126.

⁵² Див.: Ленчик В. Ідея Церковної Єдності у Митрополита Шептицького // БОГОСЛОВІЯ. - Рим, 1971. - Т.35. - С.175-201.

⁵³ Шептицький Андрій. У справі порозуміння. (Збірка документів) // Шептицький А. Письма-послання (1939-1944 рр.). - Львів, 1991. - С. 339.

⁵⁴ Там же. - С.340.

⁵⁵ Там же. - С.340.

⁵⁶ Там же. - С.343.

⁵⁷ Там же. - С.345.

⁵⁸ Там же. - С.344.

⁵⁹ Там же.

⁶⁰ Там же. - С.341.

⁶¹ Там же. - С.346.

⁶² Там же. - С.347.

⁶³ Там же.

⁶⁴ Там же. - С.349.

⁶⁵ Там же. - С.344.

⁶⁶ Там же. - С.334.

⁶⁷ Там же. - С.349.

⁶⁸ Див.: Жуковський А. Петро Могіла і питання єдності Церков. - Париж, 1969. - С.121.-264; Історія церкви та

релігійної думки в Україні: У 3-х книгах. Кн.3. Кінець XVI - середина XIX століття. - К., 1994. - С.62-69.

⁶⁹Шептицький Андрей. У справі порозуміння. (Збірка документів) // Шептицький А. Письма-послання (1939-1944 рр.). - Львів, 1991. - С.351.

⁷⁰Там же.

⁷¹Шептицький Андрей. У справі порозуміння. (Збірка документів) // Шептицький А. Письма-послання (1939-1944 рр.). - Львів, 1991. - С.354-355.

⁷²Там же. - С.352.

⁷³Там же. - С.358.

⁷⁴Там же. - С.405.

⁷⁵ Баран С. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і творчість. Мюнхен, 1947. - С.353.

РОЗДІЛ V

РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ НА ЗАКАРПАТТІ ТА ПОЗИЦІЯ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Наприкінці 30-х років греко-католицька церква на території нерадянської України нараховувала 4.370.000 вірників, 3.040 парохій з 4.440 церквами. В п'ятьох єпархіях з двома Апостольськими адміністраторами діяли два єпископи та один митрополит. За підрахунками І.Ортинського на західноукраїнських землях нараховувалось 2.950 священників, 520 ієромонахів (священників-ченців), 1.100 монахів, 540 студентів богослов'я, 4 малі семінарії, 41 католицька організація та 38 часописів, журналів і видавництв.¹ На території Закарпаття нараховувалось 410.000 греко-католиків.²

В 1936 р. в краї було зареєстровано 140.000 чоловік православною віросповідання, їх обслуговувало 67 служителів культу (15 монахів та 52 священники).³ На думку В.Маркуся, "на території Чехо-Словаччини в 20-30-х роках розгорнувся рух православ'я, так що скоро Греко-католицька Церква втратила монопольне становище серед українців. Православ'я ширилося з ініціативи головно російських, як і буковинських та галицьких русофільських емігрантів та завдяки підтримці празького уряду, який бачив в новому релігійному русі реакцію на політичний курс великої частини змідяризованого греко-католицького духовенства".⁴ Першим сербським єпископом на Закарпатті

був Досифеї, пізніше Владимир, якого угорці після окупації усунули.⁵

2 листопада 1938 р. відбувся Віденський арбітраж, в результаті якого під Угорщиною залишилось 35 греко-католицьких парафій на чолі з списконою О.Стойкою, що залишився в Ужгороді.⁶ Отже, у Карпатській Україні залишилось 280 парафій, які не мали списконою.⁷ Вже 3 листопада 1938 р. від імені Мукачівської греко-католицької єпархії та ряду політичних партій і об'єднань, був складений меморандум, який передали урядам Чехословаччини, Англії, Франції, Німеччини, Італії, Польщі, Румунії, Угорщини та Югославії. В меморандумі вказувалося, що "віденський арбітраж відторгнув від Карпатської Русі головне місто Ужгород і промисловий центр Мукачєво, без яких край з точки зору економічної, культурної та національної існувати не може. Тому заявляємо, що і після віденського арбітражу розглядаємо цю територію єдиною і неподільною".⁸ Цей меморандум не справив ніякого впливу на ініціаторів арбітражу у Відні, а тому мав символічне значення. Єпископ О.Стойка зробив спробу підпорядкувати собі греко-католицькі парафії Карпатської України. Він направив до Хуста наймолодшого каноніка Людовика Міню, щоб той управляв 280 парафіями. Ватикан, звісна річ, на такій крок не пішов.

У ситуації, яка склалася, проявив ініціативу єпископ Крижевацької греко-католицької єпархії Діонізій Няраді, який "подав меморандум на руки кардинала Євгена

Тіссерана, секретаря Конгрегації Східної Церкви в Римі, інформуючи, що в Карпатській Україні понад 400.000 вірних залишається без спскона".⁹ 14 листопада 1938 р. кардинал Є.Тіссеран від імені Святої Конгрегації Східної Церкви у Ватикані видав декрет №653/38, згідно з яким "пілковито уступас юрисдикція Всепреосвященного Олександра Стойки, мукачівського спскона Русинів у парохіях його дієцезії, що знаходяться поза границями угорського Королівства, аж доки Апостольська Столиця інакше не зарядить. Усякі інші зарядження цьому противні, опим устають".¹⁰ Причина такого кроку Ватикану пояснювалась наслідками Віденського арбітражу, після якого відбулося "нове розграничення між Чехословацькою Республікою і Королівством Угорщини" і "більша часть Парохії мукачівської дієцезії Русинів в дійсності остала відлучена від міст Мукачева й Ужгороду".¹¹ У зв'язку з тим, що "мукачівському спсконові Русинів тепер неможливо дістатися з одної частини (дієцезії) до другої приналежної до його юрисдикції", Ватикан "зводив поручити Високопреосвященному др. Діонісієві Няраді, спскопові крижевацькому, щоб перебрав пастирський уряд Апостольського Візитатора мукачівської спархії Русинів, що знаходяться в Чехословацькій Республіці, і щоб про все інформував Апостольську Столицю".¹²

Ще в 1934 р. "Благовісник" повідомляв, що в найближчому часі має виникнути нове греко-католицьке спсконовство у Хусті. Це дало б можливість Ватикану

перетворити Ужгородську єпархію на митрополію. Однак урядове повідомлення Апостольської Столиці в цій справі прийшло аж 2 вересня 1937р. Друга світова війна перекреслила ці благонадійні плани. Щодо призначення Д.Няраді апостольським адміністратором краю, то даний акт Ватикану розцінювався тільки як тимчасовий, "в очікуванні створення власної закарпатської митрополії".¹³ В інтерв'ю газеті "Нова свобода" 12 грудня 1938р. Д.Няраді сказав: "Є отже дві єпархії, й наша, поки що буде управлявана апостольською адміністрацією, може її через довгий час... За мою гадкою єпархія Карпатської України згодом стане дефінітивне окремою бо вже її тепер можна вважати, що Мукачівська єпархія стала двома сепаратними єпархіями, Резиденція апостольської адміністрації є тепер в Хусті і я думаю, що місце осідку єпархії буде в столиці Уряду Карпатської України".¹⁴

Необхідно погодитися з твердженням П.Р.Магочія, що "оскільки Няраді був відомий українофіл, то таке призначення свідчило, що Ватикан визнає українську орієнтацію автономного уряду".¹⁵ Тогочасна Карпатська Україна ставала центром боротьби не тільки політичної, але і церковної. Не випадково А.Волошин у "Маніфесті уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України", прийнятому 3 листопада 1938 р., закликав: "Хай пропадуть всякі релігійні й класові спори, що їх досьогодні викликували між нами вороги нашого народу".¹⁶ На глибоке переконання В.Шандора, "назначенням єпископа Няраді апостольським

адміністратором у Хусті греко-католицька церква була з боку юрисдикції упорядкована".¹⁷ Що стосується Угорщини, то вона висловила Ватикану невдоволення з приводу призначення Нярці єпископом Карпатської України.¹⁸

Про приїзд Д.Нярці в Карпатську Україну Міністерство закордонних справ ЧСР повідомило уряд А.Волошина 26 листопада 1938 р. "Ця вістка, - писала "Нова свобода", - викликала велике здоволення народу Карпатської України".¹⁹ 29 листопада Хуст зустрів єпископа Д.Нярці, який приїхав з Ватикану через Югославію. 4 грудня 1938 р. він провів першу службу Божу в Хусті, проголосивши літургію "за самостійну Карпатську Україну, за її Народ, за Владу і за її добро - щоб були всі за одно! Одно: в католицьмі, в українській народності, всі в благородній праці, культурі: словом одні в житті і смерті!".²¹ Отже, уже з перших днів свого перебування в Карпатській Україні, Д.Нярці зарекомендував себе відвертим прихильником української ідеї.

Українська орієнтація єпископа яскраво відображена в його "Пастирських листах" і "Зверненнях". У одному з перших своїх "Пастирських листів" Д.Нярці закликав: "Прошу всіх Отців, щоб Служба Божа серед тижня, коли не мають замовлених інтенцій, відправлялася по намірені Святого Отця: "Про мир всього світа", а крім цього про добро нашої держави. Одночасно дуже поручаю всім моїм Вірним, щоб у своїх молитвах впрошували благословення для цілого нашого народу, а передусім для тих, в чії руки

Боже Провидіння поставило керму нашої держави і нашого народу".²² У пастирському листі від 23 грудня 1938 р. Д.Няраді сповістив вірників, що "нашу спархію мукачівську в Чехословацькій Республіці віддав я під особливу опіку Препорочно Зачатої Діви Марії, наша ж держава проголосила її особливою Покровительскою-Заступницею Підкарпатської Держави".²³ Ще раніше, 18 грудня 1938 р. Д.Няраді відвідав Перечини, де виголосив промову, в якій "закликав вірників стояти при вірі, що тільки у певній вірі наше спасіння й успіх нашого відродження та "кращої майбутності нашого народу та державного визволення".²⁴

1 січня 1939 р. єпископ звернувся з "Батьківським зичливим словом до Впр. Отців Душпастирів", в якому закликав, щоб вони "свідомі своїх священних завдань, як найдаліше держали себе від хоть якої протидержавної агітації так, щоб і найменша тінь не надала на їхню діяльність. І церковне право і сам природний закон вказують нам, душпастирям, яке має бути наше відношення до законної Влади на території, на котрій нам приходитьесь розвивати нашу священничу діяльність. Супроти такої Влади треба нам зайняти впрот позитивне становище...".²⁵ Незважаючи на цю пересторогу, українською поліцією були затримані греко-католицькі священники Н.Сілвай, І.Йосиф, З.Шолтес, І.Мінь, І.Емерик та інші. Їх звинуватили в античеській, антиукраїнській і проугорській пропаганді та увязнили в концентраційній табір Думен. Безперечно, вищезазваними особами не завершувався перелік

священників, які відкрито працювали на Угорщину. Можливо, саме тому, окремими членами уряду Карпатської України вносилися пропозиції про заміну священників в поодиноких округах.²⁶

Вступивши до виконання обов'язків апостольського адміністратора в Карпатській Україні, Д.Нярадї виклав свій план дій в інтерв'ю редакторові "Нової свободи" В.Гренджі-Донському 12 грудня 1938 р. "Мій план є такий, - сказав єпископ, - щоб кожний священник був вірним духовником своїх вірних і виконував свої обов'язки сумлінно і як найточніше. Другим моїм планом є запровадити наше духовенство до діяльності Католицької Акції... Священник не сміє видтягатися від культурної праці між своїми вірниками, він повинен давати ініціативу її брати живу участь у цій праці. А такої праці скрізь є багато: а) праця релігійного змісту, організація релігійних кружків, католицької молоді і т.п.; б) праця в читальні "Просвіти", догляд і керування нею; в) харитативно-добродійна допомога бідним; г) організація і ведення антиалкогольних кружків... Також було б бажаним, щоб священство запровадило освітлюючу працю господарського характеру... Відчити лекції а також практичні вказівки, щоб піднести наш народ на вищий економічний рівень. Було б добре закладати при кожній парохії комітет, щоб дати можливість вишколення талановитих бідних хлопців через матеріальну допомогу... На Карпатській Україні потрібно є видавати тижневик, де можна б містити крім політично-культурного перегляду,

також цінні господарські поради селян... Для народу є конче потрібним видавати як найбільше дешевих популярних книжок".²⁷

Д.Няраді активно почав впроваджувати свій план в життя. Єпископ заснував "Товариство греко-католицьких священників", яке очолив Ю.Станінець, а секретарем став С.Сабол. Контакт з духовенством він підтримував при допомозі "Вісника Мукачівської єпархії в Чехословацькій Республіці", перший номер якого побачив світ 1 січня 1939 р. в Хусті. Всього вийшло п'ять номерів. У "Віснику" друкувалися звернення єпископа до священників та вірників, інформації про життя єпархії тощо. С.Сабол видавав "Місійний календар". Ці видання друкувалися в приміщенні державної друкарні в Хусті.

Наприкінці 30-х років дві греко-католицькі вчительські семінарії значно розширили число учнів і щороку випускали по 200-250 випускників. Крім того, в Ужгороді успішно працювала греко-католицька семінарія, яка готувала священників. За порадою уряду А.Волошина владика Д.Няраді з 1 лютого 1939р. переїс до Оломоуца Ужгородську богословську семінарію. Її ректором було призначено монаха-василіана М.Калинця.²⁸

10 березня 1939 р. Д.Няраді видав розпорядження священникам про урочисте відзначення в церквах Сойму Карпатської України: "В особливій спосіб поручаю і заряджую, щоб у день створення Сойму - точна дата буде оголошена в радіо - у всіх парохіях нашої єпархії на

автономній території Карпатської України всесестиві отці духовні відправили Службу Божу; наперед треба повідомити вірників і місцеві уряди. Рівно ж заряджаю, щоб із тої світлої нагоди всі дзвони по наших церквах дзвонили на навечеріс (в останній вечір перед днем відкриття Соїму – Авт.) її у самій день створення Соїму по Службі Божій - також через чверть години".²⁹ Три священники були обрані послами Соїму Карпатської України - К.Феделеш, А.Довбак і Ю.Станинець. Про останнього В.Гренджа-Донський писав, що він "облюблений священник, знаменитий проповідник і відомий наш письменник".³⁰

В Карпатській Україні існувало 140 православних парафій з 5 монастирями, з чого два були жіночі, а один на Пряшівщині.³¹ Всього в краї нараховувалось 155.000 православних.³² На думку П.Р.Магочія, "православний єпископ... не підтримав уряд Волощини. Православне населення, якому була прищеплена любов до всякого російського, не могло перейняти українську ідеологію хустського уряду".³³ Вважасмо, що більш має рацію В.Шандор, який твердить, що "боротьба розпочалась заслугою єпископа Саватія в православній церкві. Саватій з'явився на Карпатській Україні і відправляв Богослужіння. Православна церква на Карпатській Україні належала до юрисдикції Сербської православної церкви, а Саватій належав до московської, в Чехо-Словакії не визнаваної. Є очевидно, що метою Саватія було зробити заколот".³⁴

Міністр внутрішніх справ Карпатської України Ю.Ревай під час свого перебування в Празі 4 грудня 1938 р. прийняв представника "Німецького Інформаційного Бюро", якому заявив: "Ворожа пропаганда поширює сплетні, що в Карпатській Україні є переслідування на політичному чи релігійному тлі, зокрема переслідування православного населення. Ці чутки - видумані. В Карпатській Україні немає ніяких переслідувань. Всі громадяни, без різниці політичних переконань чи релігійної приналежності - є рівні перед законом".³⁵ А. Волошин 23 листопада 1938 р. прийняв архієпископа Саватія, "розмова з яким тривала 40 хвилин і торкалася справи православної церкви на Карпатській Україні. Архієпископ Саватій після розмови з прем'єром прийняв редактора "Нової свободи", і висловив велике задоволення, що прем'єр з повним зрозумінням і прихильністю ставиться до потреб православної церкви на Карпатській Україні".³⁶ 28 листопада 1938 р. А.Волошин прийняв нового єпископа православної церкви В.Раїча з Мукачева, який "зложив прем'єрові заяву лояльності до Карпатоукраїнської держави та її влади".³⁷ 21 грудня А.Волошина відвідав сербський православний митрополит Йосиф у супроводі єпископа В.Раїча й архімандрита О.Кабалюка. Делегація передала привітання від патріарха православної церкви Гаврила. Митрополит Йосиф зазначив А.Волошина, що православна церква буде лояльна до влади Карпатської України та не буде втручатися до національних справ".³⁸

Таким чином, уряд А.Волошина пішов на зближення з керівництвом православної церкви, яке почало приносити перші позитивні наслідки. В с.Копаньшові під час святкування храму церкви святого Михайла православної архієпископ закликав молитися за "Богохраниму Карпатську Україну та її правительтво".³⁹ Представник православної митрополії поруч з греко-католицьким єпископом Д.Няраді брав участь у другому з'їзді Карпатської Січі в Хусті 19 лютого 1939 р. як почесні гості.⁴⁰ Серед питань, які обговорювалися 29 грудня 1938 р. на засіданні Синодального Комітету Української Православної Митрополії Карпатської України, були: "Українська православна церква на службі відродження Карпатської України та розбудова церковної організації і наше відношення до інших церков".⁴¹ Ці факти є доказом того, що керівництво православної церкви у Карпатській Україні, принаймні лояльно відносилося до уряду А.Волошина.

На закарпатській території, яку окупувала Угорщина, греко-католицьким єпископом Мукачівської єпархії був Олександр Стойка. Високоосвічена і з багатим досвідом людина, він проводив нечітку та непослідовну політику, нерідко міняючи свої погляди. 26 жовтня 1938 р., коли А.Волошин став прем'єр-міністром Підкарпатської Русі, під час благодарственного молебня єпископ О.Стойка назвав його "батьком народу".⁴² В першій половині березня 1939 р. єпископ у виступі по радіо заявив: "...Місце русинського народу може бути тільки в тій Угорщині, де він протягом

тисячі літ ділив добро і лихо з братським угорським народом... І тепер, в ці години, коли героїчна армія Угорщини святого Стефана наближається до Карпатських гір, щоб визволити нас, русинів, від відчайдушного пекла, ми бачимо в цьому святу волю доброго Бога, якій турбується за долю народів і націй. Ці герої-гонведи... з братньою любов'ю об'єднуються з нашими русинськими солдатами, щоб пліч-о-пліч навіки забезпечити повагу до віри і церкви русинського народу, забезпечити захист наших святих традицій і можливість матеріального життя, гідного людині... Приймайте з довір'ям і любов'ю гонведів".⁴³ О.Стойка завершив свій виступ словами: "Хай живе наша тисячолітня батьківщина - Угорщина, хай живе наш улюблений пан регент і хай живе наш дорогий русинський народ".⁴⁴ У пасхальному посланні від 2 квітня 1939 р. О.Стойка закликав славити угорських загарбників і з радістю віддати їм багатства краю.⁴⁵

13 червня 1939 р. О.Стойка склав присягу на вірність Угорщині: "Я, д-р. Стойка Олександр, як це личить єпископові, присягаю святим Євангелієм, що буду вірним прихильником регента Угорщини, і обіцяю, що ні посередньо, ні безпосередньо не братиму участь в справах, які суперечать інтересам Угорщини. Боже, мені допоможи!"⁴⁶ Однак, незабаром О.Стойка переконався, що угорські власті ведуть подвійну гру. Цим самим вони дискредитували себе в очах єпископа. Як вважають сучасні дослідники,⁴⁷ О.Стойка спрямував всі зусилля на захист свого народу. Своїм

відважним виступом не дозволив деградувати претата ректора Олександра Хіру, якого нова угорська влада довгий час ігнорувала в семінарії. Він постарався також, щоб керівництво семінарії залишилося в руках священників-народовців. Студійні місця в семінарії він заповняв селянськими хлопцями і піклувався про піднесення релігійно-культурного життя народу. Під його керівництвом видавалися офіційний орган Мукачівсько-Пряшівської єпархії "Душпастир", часописи "Благовісник" і "Місійний вісник". Однак, незважаючи на це, єпископ О.Стойка, безперечно, все зробив для того, щоб прискорити окупацію Карпатської України Угорщиною.

Адміністратором православних приходів на окупованій угорськими військами західній частині Закарпаття Владимир Раїч призначив ігумена Аврікія. Єпископу В.Раїчу було запропоновано прийняти угорське громадянство, але він відмовився. У зв'язку з цим Міністерство культів Угорщини заявило, що В. Раїч підданий іншої країни і тому він не може бути визнаний урядом як уновноважений по виконанню функцій єпископа у їх державі. Він був інтернований як особа неблагоннадійна для угорських властей. На його місце було призначено ігумена Феофана Сабова, але і його незабаром усунуто.⁴⁸ "Загальне враження населення Закарпаття про ставлення малярської влади до закарпатських церков, - писав відомий дослідник історії церкви О.Данко, - можна у спрощеній формі окреслити так: малярська влада фаворизувала греко-католицьку церкву, а до православної

ставилася вороже чи, щонайменше, по-мачушиному... Православна церква Закарпаття... пройшла шлях від стану церкви переслідуваної на самому початку до стану церкви підтримуваної тією ж мадярською владою".⁴⁹ Згідно угорської статистики, в 1940 р. у Закарпатті нараховувалось 110 тис. православних.⁵⁰

15 березня 1939 р. угорські війська розпочали окупацію Карпатської України. Через деякий час почалися масові репресії, які не обминули і представників церкви, причому, не мало суттєвого значення до якої конфесії належав той чи інший священник. "Архівні матеріали свідчать, - довели П.Чучка і Е.Швед, - що наступ угорських властей на українську ідею на Закарпатті в міжвоєнні роки не припинявся. Деякі з них наочно показують динаміку і технологію цього наступу, розкривають спеціальність служб кнймелгарітов, називаючи конкретних осіб, яких брали на мушку з метою фізичної розправи угорські репресивні органи напередодні Другої світової війни, зокрема з осені 1938 по весну 1939 року".⁵¹ Даними вченими віднайдено два списки під назвами "Спис цих українців, які з метою сильно шкодили так мадярському, як і руському народові" і "Спис цих українців, які намагалися шкодити мадярському і мадяро-руському народові", до яких занесені прізвища 140 осіб. Всі вони вважались запеклими ворогами Угорщини і підлягали знищенню. Дослідниками встановлено, що списки були складені 10 листопада 1938 р., тобто відразу після

Віденського арбітражу і задовго до вторгнення угорських військ на територію Карпатської України.

У списках значилися прізвища п'ятьох духовних осіб - Булика, В.Лара, О.Хіри, С.Папа і Ю.Станиця.⁵² Необхідно додати, що в списках названі тільки добре відомі в широких колах населення люди. Час показав, що протягом 1939-1942 рр. всі вони пройшли крізь угорські тюрми і табори. У списках відсутні прізвище Д.Нярадї, який був відомий далеко за межами Закарпаття. Однак, незважаючи на велику популярність єпископа, "два дні після окупації Карпатської України уряд Мадярщини поставив єпископа Нярадї у його власній квартирі в Хусті під строгий жандармський догляд із заборобою виходити з будинку та зустрічатися з людьми. Брутальною поведінкою жандармерії та інших мадярських урядових властей єпископ Нярадї зазнав великих принижень. Тільки пізніше Апостольській нунції в Будапешті Ангело Ротта поміг єпископові та його секретареві о.Решетиллові виїхати до Риму".⁵³

Брак архівних джерел стосовно гортнєтських репресії проти священників замінюють спогади очевидців. Вони свідчать про жахливий терор, учинений угорцями: "Середина літургії. Не давши дослужити Службу Божу, о.Купара схопили, здерли ризи і, як злочинця, вивели з церкви... Заарештованих погнали в ліс. Зупинилися на поляні. Один зробив спробу втекти - то був Федір Рознійчук, - але його пристрелили на місці. Іншим пройшлися кулями по ногах, і всі ранені попадали на землю. Озвірілі садисти в дикій люті

живим людям виколупували очі, відрізували губи, язики, розпорювали животи. Нелюдські крики, стогін, зойки поносилися над лісом. Ці люди помирали великомученицькою смертю. На гуцульщині їх називають "квасівськими мучениками".⁵⁴ "Мене катували і судили за те, - пригадував священник Ю.Станінець, - що "брав участь у підпільній організації, яка ставила собі за мету прогнати угорських окупантів із Закарпаття". Так твердили судді і слідчі моєї "справи"... Побоями, знущанням намагалися "вибігти" свідчення. Наші судді не винкали в справі".⁵⁵ Греко-католицького священника із с.Терново на Тячівщині Погоріляка засудили на п'ять років ув'язнення.⁵⁶ Активний учасник подій 1938-1939 рр. у Карпатській Україні священник С.Пап пройшов через тортури у хустській тюрмі і концтаборі в Кривій. В 1942 р. його засудили вдруге. У вирокі говорилося, що "підсудні проголошували, що Закарпаття завжди було українською територією, такою і залишилось, у зв'язку з чим Закарпаття, якщо треба, то збройним повстанням і революційним шляхом необхідно відірвати від Угорщини і приєднати до України".⁵⁷

Проводити репресії гортністам допомагали проугорські настроєні священники. Таким, зокрема, був Ю.Марина. "Він греко-католицький священник, професор і віце-ректор Богословської Семінарії в Ужгороді, - пригадував С.Пап, - своїм поведінням був занадто грубим і зарозумілим. Ніхто з интомців його не любив. Для них він не був прикладом доброго священника. У священничій рясі був малярським

шпіоном... А тепер він тут, щоб поводитись не паскудніше...".⁵⁸ Багатьом допоміг уникнути ув'язнення і зберіг життя єпископ О.Стоїка.

В 20-30-х роках між Східною Галичиною і Закарпаттям встановилися досить тісні стосунки. Необхідно відзначити, що особливо цьому сприяв митрополит Андрей Шептицький, який постійно акцентував увагу на тому, що галичани і закарпатці - кровні брати, діти єдиної матері –України. У 1922 р. Шептицький здійснив поїздку до США і в Нью-Йорку зустрівся з представником Підкарпатської Русі за океаном о.Костянтином Рожковичем. Останній, будучи духовним управителем організації "Соединенне", закликав до єдності закарпатців і галичан, бо, на його думку, "се родні браття, один народ, одна церков, одна мова, одна пісня і однакова доля".⁵⁹ Андрей Шептицький "воззывал всех русинов до єдности, и тогда ми будем свободны, бо на свете є справедливость, яка мусить бити вимерена кождому народови...".⁶⁰ Так передавала газета "Свобода" слова митрополита. Додамо тільки, що вони не втратили своєї актуальності й по сьогодні.

Саме "Свобода", яку очолював і визначав її ідейний зміст Августин Волошин, зробила найбільший внесок у висвітлення діяльності галицького митрополита. На її шпальтах ми знаходимо цілий ряд матеріалів з цього приводу. Так, 15 грудня 1927 р. у Львові проходила

міжнародна конференція греко-католицького єпископату. Учасників її привітав і дав згоду взяти участь в ній митрополит Андрей.⁶¹ Коли аналогічна конференція проходила в Римі, то для участі в ній запросили Шептицького. Один з квітневих номерів газети, перераховуючи видатних місіонерів Галичини, називав серед них і Шептицького. На думку редакції, він "вздовж і впоперек переїхав цілу Галичину, проповідуючи слово Боже...".⁶² "Свобода" в цілому ряді статей писала про велику і щирю любов галичан до свого митрополита. Коли в Галичині святкували 30-ті роковини його діяльності, галичани вирішили "поставити у Львові шпиталь" на його честь. Газета писала, що для такої великої душі, такого пастиря по серцю Ісуса найдостойніший дарунок ювілейний, дійсно шпиталь".⁶³

Андрей Шептицький уважно слідкував за становищем на Закарпатті. Для устійнення контактів він постійно мав у нашому краї своїх представників. Так, довіреною особою Шептицького на Закарпатті був єпископ Д.Няраді. Встановилися тісні контакти між А.Волошином і А.Шептицьким, двома відомими релігійними діячами того часу. Августин Штефан писав, що А.Волошин ще до початку першої світової війни двічі побував у Львові і мав розмови з Шептицьким. Коли в жовтні 1938 р. Закарпаття вибороло автономію, галицький митрополит відбув богослужіння у Храмі Святого Юра з приводу створення Підкарпатської держави і Уряду. 30 листопада 1938 р. Волошин одержав

листа від митрополита Андрея. Шептицький писав: "Трудно представити Вам ентузіазм і радість, з якою ціла наша суспільність, увесь український народ у Галичині, а особливо Церква і Духovenство прийняли відомість, що Ваша Ексцеленція обняли владу в Карпатській Україні. Уважасмо премудрим зарядженням Божого Провидіння, що Вас вибрало на провідника народів Закарпаття. Тому народіві потреба й апостольської любови священника і мудрого проводу педагога, якій би його виховував. Такого апостола, християнського педагога дав тому народіві, дав нам усім Всевишній у Вашій особі. За страхом Господнім і втримуючи нераз відних, слідимо за кожним Вашим кроком, свідомі небезпек, якими ми з усіх сторін оточені, і безконечно важкого Вашого завдання.

Пересилаючи Вам найщиріші мої побажання, запевняю Вас про щоденні молитви мої за Вашу Ексцеленцію і за підданих Вашій владі наших братів за Карпатами. Нехай Всевишній веде Ваші кроки і нехай наповнос Вас божою премудрістю з небес, щоб Ви змогли повіренні Вам нарід допровадити до повної свободи і всестороннього добробуту".⁶⁴

Не припинялися контакти між цими двома великими мужами України і тоді, коли А.Волошин проживав у Празі. Тут його відвідав В.Кубійович - довірена особа Шептицького. Однак, ми вважаємо помилковим твердження окремих істориків, що Шептицький пропонував Волошина в президенти Соборної України і у вожді українського народу.

Після звернення А.Шептицького до всього цивілізованого світу з протестом проти переслідувань поляками українців у Галичині, патріотичні сили краю провели ряд акцій підтримки. На сторінках урядової газети "Нова свобода" з'являються десятки статей про важке, безправне становище українського населення Галичини. В одній із них говорилося, що "...поляки печуваним способом нищать у своїй державі все, що українське. Нищать стрілецькі могили, розв'язують українські товариства, унеможливають удержання шкіл, насильством і обманом перетягують несвідомих селян на латинській обряд, щоб таким чином скорше їх опольщити, а в останньому часі взялися до радикального нищення православних церков..."⁶⁵

Учасники Маніфестаційних зборів 16 жовтня 1938 р. у Великому Бичкові прийняли резолюцію, в якій підтримали визвольну боротьбу українців Галичини: "Українці Закарпаття шлють гарячий привіт прикарпатським братам, що провадять героїчну боротьбу з наїздниками-окунантами. Дякуємо їм за їх гарячу прихильність до наших змагань, за їх оборону наших прав. Віримо, що недалеко та хвилина, коли весь Український Народ від Попраду аж до Кавказу, буде сам господарем на своїй землі, бо тільки в своїй хаті своя правда і сила і воля".⁶⁶

Діяльність Андрея Шептицького високо оцінювали директор греко-католицької дівочої учительської семінарії в Ужгороді о.В.Лар, сніскою В.Такач і П.Гебей. Отець В.Лар пригадував, "що чув про Митрополита Шептицького вже в

гімназії, опісля незабутнім зівстав для нього вислів каноніка, виховника богословія в Ужгороді, сьогодні єпископа Американських Русинів Кир Василя Такача. Він високо цинив Митрополита Шептицького. Одного дня, під час Першої світової війни, зайшли богослови до свого духовника о.каноніка В.Такача і пайшли його в кімнаті дуже сумного, майже зі сльозами в очах. На запит, що сталося, - о.В.Такач сказав, що дуже сумус і болюче переживав поступування Тіси Пішги, прем'єра Мадярщини, який своїм розпорядженням посягнув на душу нашого народу, на святі речі - обряд і церковну мову, домагаючись зміни календаря і заведення мадярської мови в Греко-Католицькій Церкві, щоб Службу Божу відправляти мадярською мовою в церквах Мукачівської єпархії. "Одинокий наш рятунок - це Львів. Митрополит Шептицький", - сказав накінєць о. В.Такач, духовник богословської семінарії.

Отець Василь Лар оповідає, що після цієї заяви він та ще кілька богословів почали більше цікавитися Митрополитом Шептицьким та Греко-Католицькою Церквою в Галичині, хоч Мадяри забороняли всякі зв'язки, а навіть згадки про Галичину. Та Бог так дав, - каже В.Лар, - що по Першій світовій війні наш край, наша Мукачівська єпархія визволилась з-під панування Мадярів та під назвою Підкарпатська Русь прилучилася до ЧСР".⁶⁷

Митрополит А.Шептицький був добре обізнаний із релігійною ситуацією в Закарпатті. "Розмовляючи з Митрополитом, - пригадував о.В.Лар, - я переконався, що він

лініше знає і нашу Мукачівську єпархію, як ми самі. Митрополит з любов'ю говорив про наш нарід, про його глибоку релігійність, чесноту та природно інтелігенцію... Митрополит Андрей сказав, що у своїх молитвах усе згадує Закарпатську Україну. Знав про закарпатські відносини як політичні, так і культурні".⁶⁸ Єпископ П.Гебей писав, що він разом з А.Волошином відвідав Львів, а коли вернувся, то із задоволенням оповідав, "що дуже виліннуло на нього це, коли у Львові почув, що вірні Мукачівської єпархії також українці, - що ми один народ з однією мовою, обрядом і вірою".⁶⁹

Сучасний історик церкви о.Атанасій Пекар із Риму відзначав: "... Як би то поживити церковнорелігійне життя в Мукачівській єпархії та спинити наступ московського православ'я. В тому часі Слуга Божий, на просьбу єпископа Гебея, вислав до Ужгорода сестер Василіянок для ведення бурси для дівчат. У своєму проповідному листі до Мукачівського владика він писав: "Посилаю Вам найкращі організаційні сили, які маю тут в Галичині, щоб тільки Вам допомогти!". У 1928 р. А.Шептицький побував на Закарпатті на Чернечій горі біля Мукачева і виголосив проповідь на тему: "Стійте у вірі!". Натовп прочан із захопленням слухав палкі слова митрополита. Всі тішилися, що могли почути голос "нашого Мойсея!". А були й такі, що говорили: "Не гадаю, якщо вже і вмру!". Так ото закарпатські українці признали Слугу Божого Андрія також і своїм Батьком і заступником, новітнім Мойсеєм!".⁷⁰

Отже, в результаті Віденського арбітражу церква виявилася поділеною між Угорщиною і Чехословаччиною. Переважна більшість населення Карпатської України була греко-католицького віросповідання. Із середини листопада 1938 р. до середини березня 1939 р. обов'язки апостольського адміністратора в краї виконував крижевацький єпископ Д.Няраді, який відзначався своєю чіткою українською орієнтацією. Уряд Карпатської України все робив для того, щоб не виникали конфлікти між вірниками греко-католицької та православної конфесії. Православна церква, що відносилася до Сербської Православної Митрополії, лояльно відносилася до уряду А.Волошина. Мукачівський єпископ О.Стойка, який залишився на окупованій Угорщиною території, вірно служив окупантам, заохочуючи їх до повного захоплення Закарпаття. Однак, в роки окупації він діяв менш активно, розчарувавшись у двоякості угорської політики. З окупацією Закарпаття військами Угорщини в краї встановився жорстокий репресивний режим, від якого постраждали представники духовенства обидвох конфесій.

Між Закарпаттям і Галичиною протягом всього міжвоєнного періоду не припинялися національно-культурні та релігійні взаємовідносини. Із вищесказаного випливає, що митрополит Андрей Шентицький робив все від нього залежне, щоб вони були дружніми і міцними. Галицький митрополит із великим захопленням зустрів звістку про утворення автономного уряду Августина Волошина. Його представником на Закарпатті був єпископ Діонізій Няраді.

1. Ортинський І. Хрещення, хрест та харизма України. - Дрогобич, 1993.-С.118.
2. Стерчо П. Карпато-українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках.-С.85; Шимша Н. Квасівський мученик священник Карло Купар // Карпатська Січ. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 56-ї річниці Карпатської Січі.-Ужгород, 1996.-С.146.
- 3.Палінчак М. Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20 - середині 30-х років ХХ століття.-Ужгород, 1996.-С.47.
4. Маркус В. Нищення греко-католицької церкви в Мукачівській скархії в 1945-50 рр. Відбитка із Збірника присвяченого пам'яті З.Кузелі // Записки НТШ.- Т.СХІХ.-Париж, 1962.-С. 5.
5. Там само.
6. Бенько Н. Міжконфесійні відносини на Закарпатті в політичних подіях 1938-1949 рр. // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею.-Випуск II.- Ужгород, 1997.-С.105.
7. Там само; Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948).-С.115.
8. Цит. по: Довганич О.Д., Пашкуй З.А., Троян М.В. Закарпаття в роки війни. - Ужгород,1990.-С.18.
9. Стерчо П. Названа праця.-С.84.
10. Там само.- С.84-85.

11. Нова свобода.-1938.-6 груд.
12. Там само.
13. Там само.
14. Пекар П. Мукачівська єпархія і Галицька митрополія // Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції "Українські Карпати: етнос, історія, культура".-Ужгород,1993.- С.402.
15. Нова свобода.-1938.- 13 груд.
16. Магочій П.Р. Названа праця. - С.115.
17. Августин Волошин. Твори.- С.375.
18. Шандор В. Спомини.-Т.І. Карпатська Україна 1938-1939.-Ужгород, 1996.- С.257.
19. Там само.
20. Нова свобода.-1938. - 27 лист.
21. Там само. - 30 лист.
22. Там само. - 4 груд.
23. Там само.-6 груд.
24. Там само.-21 груд.
25. Там само.-23 груд.
26. Цит. по: Ліхтей І. Єпископ Діонісії Наряді і Карпатська Україна (листопад 1938 - березень 1939) // Дзвони.-№3.-С.5.
27. Вегеш М. Карпатська Україна (1938-1939): соціально-економічний і політичний розвиток.-Ужгород,1993.-С.69.
28. Нова свобода.-1938.-13 груд.
29. Ліхтей І. Названа праця.- С.5.

30. Документи свідчать.-Ужгород,1985.-С.120.
31. Гренджа-Донський В. Публіцистика // Твори Василя Гренджі-Донського.-Т.ІХ. - Вашингтон,1989.-С.223.
32. Стерчо П. Названа праця. - С.86.
33. Там само.- С.85.
34. Магочій П.Р. Названа праця. - С.116.
35. Шандор В. Названа праця. -.С.257.
36. Нова свобода.-1938.-4 груд.
37. Там само.-27 лист.
38. Там само. - 30 лист.
39. Там само.-23 груд.
40. Палінчак М.М., Болдижар М.М. Релігія і церква на Закарпатті в 20-30-х рр. // Нариси історії Закарпаття.-Т.2.-Ужгород,1995.-С.447.
- 41.Шимша Н. Названа праця. – С. 104.
42. Нова свобода.-1938.-29 груд.
- 43.Бенько Н. Названа праця. - С.104.
44. Документи свідчать.-С.122.
45. Там само. - С.123.
46. Там само.- С.123-124.
47. Там само. - С.126.
48. Бенько Н. Названа праця.- С.107.
- 49.Хланта О. Деякі питання керівництва Мукачівською єпархією православної церкви в Закарпатській Україні у 1939-1944 рр. // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. - Випуск II.-С.99.

50. Данко О. Угорська політика відносно православної церкви на Закарпатті в 1939-1944 рр. // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції. - Ужгород, 1995.- С.350,362.
51. Маркус В. Названа праця. - С.5.
52. Чучка П., Швед Е. На шляху до Ковнера - 42 // За Українське Закарпаття.-С.38.
53. Там само.- С.39.
54. Шандор В. Названа праця.- С.257.
55. Шимша Н. Названа праця. - С.149-150.
56. Зейкан Ю. Тасмниці каштелю Ковнера // За Українське Закарпаття.-С.74-75.
57. Там само.- С.75.
58. Пагіря В. В'язень вироку 1942 - го // Там само.- С.78.
59. Пан С. У мадярській тюрмі // Там само.-С.113.
60. Свобода. - 1922.- 12 лист.
61. Там само.
62. Там само.-1927.-18 груд.
63. Там само.-1927.-20 квіт.
64. Стерчо П. Названа праця. – С.101.
65. Нова свобода.-1938.- 9 жов.
66. Там само.-18 жов.
67. Цит. по: Веген М.М. Андрей Шептицький // Вчені, письменники і політичні діячі про Україну (Збірник наукових праць). - Випуск другий.-Ужгород, 1996.-С.84.
68. Там само.

69. Там само.- С.85.

70. Там само.

ВИСНОВКИ

У XX столітті одною із найпомітніших постатей української історії, безсумнівно, був Галицький митрополит Андрей Шентницький. Видатний релігійний діяч того часу, він відіграв неабияку роль у зростанні самосвідомості українського народу. Важко переоцінити внесок митрополита в освіту, науку, культурний поступ українців. Незважаючи на те, що його діяльність розповсюджувалась, в першу чергу, на Західній Україні, однак зробила величезний резонанс на решту українських земель.

Андрей Шентницький - видатний політичний діяч свого часу. Незважаючи на те, що виховувався у спольщеній сім'ї, він стояв на чітких українсько-національних позиціях. Однак, його ставлення до різних політичних партій, організацій було неоднозначним. Він, з одного боку, підтримував утворення дивізії "Галичина", яка знаходилася в складі німецького вермахту, а з другого боку, рішуче засудив терористичний акт членів ОУН проти польського міністра внутрішніх справ Б.Перацького. Неоднозначним було його ставлення до ОУН, УПА загалом. Митрополит одним із перших закликав вояків УПА припинити боротьбу проти радянських військ, адже розумів, що ця боротьба прискорить і посилює репресії проти українського народу. Неоднозначним було його ставлення до різноманітних політичних режимів (австро-угорського, польського, радянського, німецького), які в різні часи панували в Галичині. Історичні документи свідчать, що митрополит

Андрей Шептицький знаходився в опозиції до всіх, жодна влада не вважала його своїм прихильником. Однак, ні один з окупаційних урядів не наважився його репресувати, адже надзвичайно популярним і авторитетним був Шептицький не тільки в Україні, але і в усьому світі.

Греко-католицька церква в Закарпатті, особливо після призначення апостольським адміністратором Д.Няраді, продовжувала виконувати роль захисника української державності. Між Закарпаттям і Галичиною протягом всього міжвоєнного періоду не припинялися культурні взаємовідносини. Велика заслуга в цьому, безперечно, належить митрополиту Андрею Шептицькому, якого добре знали в нашому краї; він неодноразово тут бував. Саме Шептицький одним із перших серед політичних діячів Галичини привітав утворення автономного уряду, який очолив А.Волошин. Встановилися тісні стосунки між двома визначними політичними, культурними і релігійними діячами ХХ століття.

В своїй культурно-освітній, виховній, церковній і науковій діяльності Андрей Шептицький спирався на добре обмірковану, логічно-аргументовану, струнку богословську філософську систему переконань, яку він намагався втілити в життя. Велику зацікавленість митрополита викликали також проблеми церковної і загальної історії. Він багато зробив у галузі архівознавства, музесзнавства, особисто їх фінансуючи. Однак, необхідно відзначити, що незважаючи на всю значимість для церкви і для нього особисто культурно-

освітньої, виховної, наукової, суспільно-політичної діяльності, вона все-таки не була головною. Андрей Шептицький перш за все був митрополитом, людиною релігійною, а не світською, і навіть якщо в своїх вчинках виходив за рамки суто церковних справ, то і так діяв як Князь Церкви.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I ЛІТЕРАТУРИ

I. АРХІВНІ ДЖРЕЛА

1. Державний архів Закарпатської області, ф.3, оп.3, спр.55.
2. Державний архів Івано-Франківської області, ф.2, оп.1. спр.34;
оп.14, спр.2; ф.8, оп.1, спр.123.

II. ОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ

3. Культурне життя в Україні. Західні землі. 1939-1953.- Т.І.- К.: Наукова думка,1995.
4. Літопис Нескореної України: документи і матеріали. - Кн. 1. Львів, 1993.

III. ТВОРИ А. ШЕПТИЦЬКОГО

5. Митрополит Андрей Шептицький. Твори (аскетико-моральні).-Рим,1978.
6. Твори Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького.-Т.І.Пастирські листи (1899-1902).- Торонто,1965.
7. Шептицький Андрей. Послання, листи. - Львів,1993.
8. Шептицький А. Про єдність // Шептицький А. Письма-послання (1939-1944 рр.)-Львів.1991. - С.409-410.
9. Шептицький А. До науки і просвіти // Твори слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи (2.III.1899-7.IX.1901).-Т.І. - Торонто.1965.С.7-10.
- 10.Шептицький А. Митрополит до української молоді // Шептицький А.

Письма-послання (1939-1944рр.).-С.5-6.

11. Шептицький А. До української інтелігенції // Шептицький А. Твори.- Т.І.-Торонто,1963.-С.193-200.

12. Шептицький А. Християнська праведність // Шептицький А. Твори - ортега. - Рим, 1978.-С.259-260.

13.Шептицький А. Про ліберальну совість // Шептицький А. Письма-послання (1939-1944 рр.).- С.312-331.

14. Шептицький А. Про виховання // Там само.- С. 231-232.

15. Шептицький А. Культ Христової любови // Там само. - С.136-142.

16. Шептицький А. Про милосердя // Там само.-С.168.

17. Шептицький А. Побаження, поміщені у "Львівських вістях" (Ч.91, 1943 р.) // Там само. - С.377.

18. Шептицький А. Промова при Отворенні АЕп. Собору 1943 р. // Там само. - С.396-397.

19. Шептицький А. До вірних // Там само. – С.14-15.

20. Шептицький А. Про небезпеку занедбання потрібної праці // Там само. - С.25-28.

21. Шептицький А. Не убій // Там само. - С.222-231.

IV. МАТЕРІАЛИ ПЕРІОДИКИ

22. Свобода (Ужгород).-1922.-22 січ.; 1927.-15 груд.; 1929.-12 груд.; 1930.-17 квіт.; 1936.-9 квіт.

23. Нова свобода (Хуст).-1938.-14, 16 жов.; 27,30 лист.; 4, 6, 13, 21, 23, 29 груд.

V. МОНОГРАФІЇ, БРОШУРИ, СТАТТІ

24. Августин Волошин. Твори.-Ужгород, 1996.
25. Баран О. Митрополит Андрей Шептицький і його скульптурні ідеї (у 50-у річницю смерті Великого Митрополита) // Український Історик. -1994.-№ -4.-С. 182-188.
26. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність.-Мюнхен,1946.
27. Бенько Н. Міжконфесійні відносини на Закарпатті в політичних подіях 1938-1940 рр. // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Вип. II. - Ужгород, 1997.-С.105-108.
28. Букович Д. Павутиння оманн. - Ужгород: Карпати, 1974.
29. Вегеш М. Митрополит Шептицький і Закарпаття // Радянська Верховина.-1992.- 13 черв.
30. Вегеш М., Феніч В. У храмі святого Юра (Андрей Шептицький -церковний діяч) // Верховина. - 1994. - 26 квіт.
31. Вегеш М. Митрополит Андрей Шептицький (Історіографічні аспекти) // Проблеми української історіографії. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 30-річчю Українського Історичного Товариства і журналу "Український Історик" 3 березня 1996р. - Мукачево: Елара. 1996.-С.80-88.

32. Вегеш М. Андрей Шептицький // Вчені, письменники і політичні діячі про Україну (Збірник наукових праць). - Випуск другий. - Ужгород, 1996. - С.51-89.
33. Вегеш М., Задорожний В. Андрей Шептицький: просвітитель, політик, людина // Срібна земля.-1993.-6 квіт.
34. Вегеш М. Могутня постать української історії // Календар "Просвіти" на 1995 рік.-Ужгород, 1995.- С.142-144.
35. Гайова О. Соціальна роль церкви в умовах окупаційних режимів // Визвольний шлях. – Кн.І (538).- 1993.-С.63-65.
36. Грабовецький В. Мої спогади про архієпископа Йосифа Сліпого // Нова Зоря.-1992. - 6 серп.
37. Грабовецький В. Андрей Шептицький // Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Гуцульщина в другій половині ХІХ- початку ХХ ст. - Т.8. - Івано-Франківськ.1995.-С.190-191.
38. Гренджа-Донський В. Публіцистика // Твори. -Т.ІХ. - Вашингтон: Карпатський Союз, 1989.-С.223-224.
39. Гринів О. Йосиф Сліпий як історик, філософ, педагог.-Львів, 1994.
40. Головин Р. Владика Андрей // Альманах "Гомону України". - Торонто, 1994.-С.45-46.
41. Двадцять листів о.Андрея Шептицького до матері (упорядкував і примітками доповнив Григор Меріам-Лужницький). - Львів: Світ, 1994.

42. Довганич О.Д., Панкуй З.А., Троян М.В. Закарпаття в роки війни.-Ужгород,1990,
43. Дорошенко В. Великий Митрополит.- Йорктон,1958.
44. Єпископ Василь Такач про митрополита Шептицького // Карпатський край.-1995.-№5-8.-С.64.
45. Єпископ Петро Гебей і митрополит А.Шептицький // Там само.-С.65.
46. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. - Львів,1991.
47. Заборовський Я.Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння церкві і народові (1865-1944).- Івано-Франківськ,1995.
48. Заборовський Я.Ю. В.Соловійов і А.Шептицький // Добрий Пастир.-1990. - С.12-16.
49. Залуський З. Пути її достовірности // Наленч Дарья її Томаш. Юзеф Пилсудський. Легенди и факты. - М.,1990.
50. Зейкан Ю. Тасмниця каштелю Ковнера // За Українське Закарпаття.-Ужгород,1994.-С.74-75.
51. Зимомря М., Гомоннай В., Вегеш М. Августин Волошин. - Ужгород: Закарпаття, 1995.
52. Історія християнської церкви на Україні (Релігієзнавчий довідковий нарис).-К.,1992.
53. Із слів патріярха Йосифа Сліного // Альманах "Гомону України".-Торонто,1995.-С.77-79.
54. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. -Париж-Нью-Йорк-Львів,1993.
55. Кость П. Історія Української Церкви.-Львів,1992.

56. Лаба В. Митрополит Андрей Шенгицький. Його життя і заслуги.- Люблин: Свічадо,1990.
57. Левіцький К. Історія політичної думки галицьких українців. 1848-1914.-Жовква, 1927.
58. Ленцик В. Слуга Божий митрополит Андрей Шенгицький та українська наука // Богословіс.-Т.55.- Рим,1991.-С.166-181.
59. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під Австрійським пануванням // Історичні есе.-Т.1. - К.: Основи,1994.- С.436-437.
60. Лисяк-Рудницький І. Український національний рух // Там само. - С.476-477.
61. Лисяк-Рудницький І. Суспільно-політичний світогляд Володимира Винниченка // Там само.-Т.2.- К.:Основи.1994.-С.102-103.
62. Лисяк-Рудницький І. Політичні ідеї Липинського з перспективи нашого часу // Там само. - С.163.
63. Лисяк-Рудницький І. Назарук і Липинський // Там само. - С.215.
64. Ліхтей І. Єпископ Діонісій Няраді і Карпатська Україна (листопад 1938 - березень 1939) // Дзвони.-1995.- Ч.5.-С.4-5.
- 65.Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948).- Ужгород,1994.
66. Маркусь В. Нищення греко-католицької церкви в Мукачівській єпархії в 1945-50-х рр. Відбитка із

- Збірника присвяченого пам'яті З.Кузелі // Записки НТШ.- Т.CLXIX. - Париж, 1962.
67. Малецький М. "У моїй долі вирішальну роль відіграв митрополит Андрей Шептицький" // Українська дивізія "Галичина": історико-публіцистичний збірник. - Київ-Торонто, 1994.
68. Ортинський І. Хрещення, хрест та харизма України. - Дрогобич, 1993.
69. Пагіря В. В'язень вироку 1942-го // За Українське Закарпаття.- С.78-79.
70. Палінчак М. Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20 - середині 30-х років ХХ століття.-Ужгород,1996.
71. Палінчак М.,Болдижар М. Релігія і церква на Закарпатті в 20-30-х рр. // Нариси історії Закарпаття.- Т.2.-Ужгород,1995.-С.447-450.
72. Пап С. У мадярській тюрмі // За Українське Закарпаття. - С.113-114.
73. Пекар А. Митрополит А.Шептицький і закарпатські українці // Карпатський край.-1995.-№5-8.- С.107-108.
74. Пекар А. Мукачівська єпархія і Галицька митрополія // Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції "Українські Карпати: етнос, історія, культура".-Ужгород,1993.-С.402-405.

75. Стерчо П. Карпато-українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. - Львів: За вільну Україну, 1994.
76. Суханова З., Сулима-Матлашенко Н. Андрей Шептицький: реалії хресного шляху // Сторінки історії України ХХ століття. – К.: Освіта, 1992.-С.325-336.
77. Тополь М.Л. Виза на убійство // Воєнно-історический журнал.-1990.-№11.-С.48-62.
78. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький // Ковчег.-1993. -Ч.І.-С.108-112.
79. Хланта О. Деякі питання керівництва Мукачівською єпархією православної церкви в Закарпатській Україні у 1939-1944 рр. // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. - Вип. II. -Ужгород, 1997.-С.99-110.
80. Хома І. Шляхами каторги Блаженнішого Йосифа Сліпого // Альманах "Гомону України". – Торонто, 1995.-С.49-75.
81. Химка І. Греко-католицька церква і національне відродження в Галичині 1772-1918 // Ковчег. Збірник статей з церковної історії.-Ч.І.-Львів, 1991.- С.109-110.
82. Чайковський М. Нація і держава в богословській спадщині митрополита Андрея Шептицького // Науковий збірник УВУ. Матеріали конференції "Народ, нація, держава: українське питання у європейському вимірі". - Мюнхен-Львів, 1995.
83. Чучка П., Швед Е. На шляху до Ковчера - 42 // За Українське Закарпаття.-С. 38-42.

84. Шандор В. Спомини. –Т.І. Карпатська Україна. 1938-1939.-Ужгород, 1996.

85. Шептицька С. Молодість і покликання о.Р.Шептицького. - Рим, 1987.

*КАРПАТСЬКА УКРАЇНА
В ПОРТРЕТАХ*

АВГУСТИН ВОЛОШИН (1874-1945)

У яскравій когорті визначних людей Закарпаття вагоме місце посідає Августин Волошин (17 березня 1874 – 19 липня 1945 рр.). З його іменем пов'язане піднесення рівня національної свідомості закарпатців, самоусвідомлення себе, як складової частини великого українського народу. А.Волошин був визначним педагогом, вченим, просвітником і видавцем. Проблеми навчання і виховання посідали центральне місце в його багатогранній діяльності. Разом з тим, необхідно констатувати, що А.Волошин справедливо відноситься до впливових політиків свого часу, який протягом всього міжвоєнного періоду притримувався прочехословацької орієнтації та мав чіткі українські погляди. Варто погодитися з висловлюванням сучасних вчених, що А.Волошин чистою політикою займався мало, однак, якби там не було, але він був причетний до всіх головних політичних віх в історії Закарпаття з 1918 до березня 1939 р.

Ще задовго до розвалу монархії Габсбургів, в 1915 р. Августин Штефан за дорученням саме А.Волошина поїхав до Відня і мав розмови з відомими українськими політичними діячами Є.Петрушевичем, К.Трильовським, Л.Бачинським, С.Смаль-Стоцьким. Йшлося про бажання закарпатських українців возз'єднатися з Соборною Україною. Цей факт ми навели не тільки тому, щоб підтвердити тезу про контакти між політичними діячами краю і Великої України ще задовго до 1918-1919 рр. Робимо це ще з однієї причини: окремі вчені

твердять про рантову зміну орієнтації А.Волошина в 1919 р. Як видно, він вже в 1915 р., ще до розпаду Австро-Угорської монархії, пригримувався орієнтації на Україну. 21 січня 1919 р. в Хусті відбулося засідання Всенародного Конгресу українського населення Закарпаття, на якому було прийнято рішення про воз'єднання краю з Україною. Саме газета "Руська Країна", головним редактором якої був тоді А.Волошин, детально описала роботу Конгресу.

8 травня 1919 р. в Ужгороді відбулося об'єднання Пряшівської, Ужгородської (голова – А.Волошин) і Хустської народних рад, на основі яких виникла Центральна Руська Народна Рада. На її засіданні було прийнято рішення про вхід Закарпаття до Чехословаччини на правах автономії. Виступаючи на засіданні Ради, соратник А.Волошина Михайло Брацайко недвозначно заявив, що 420 делегатів із всіх частин Закарпаття вирішили прислати Угорську Русь до України. Цю злуку неможливо здійснити внаслідок несприятливих воєнних подій. Але це серце і душу народу не змінить. Більшість політичних діячів краю, як і весь народ, розцінювали включення Закарпаття до Чехословаччини, як тимчасове явище. Таким чином, тільки неможливість воз'єднання Закарпаття з Україною привела до того, що стало можливим включення його до складу щойноутвореної ЧСР.

Августин Волошин у ряді своїх робіт досить детально пояснив зроблений ним і його соратниками політичний вибір щодо подальшої долі Закарпаття. У "Споминах" він

відзначав, що політична ситуація тоді була незрозумілою і все “зависло от міжнародної обстановки”. Він не відкидав і той факт, що члени очолюваної ним Ужгородської ради покладали певні надії на демократичний уряд Угорщини, очолюваній М.Каролі. “І почалися переговори з малярським правительством, - писав А.Волошин, - котрі і довели до того, що Центральна Угорська Рада в Будапешті признала право русинів ко автономії, а після будапештського зборанія русинів... був видан закон 10 з 24 децембра 1918 р. Єднако сєй закон викликав у Раді остру критику... Крімє того, консервативна малярська печать виступила остро проти сього закону”, який лише на папері гарантував закарпатцям автономні права.

Після того, як 8 травня ЦРНР прийняла рішення про входження Закарпаття до складу ЧСР, “100 членна депутация дня 20 мая 1919 року понесла рішення общєго зборанія всїх руських рад до Праги і передала президенту Масарьку”. Серед членів делегації був і А.Волошин. Як оцінював майбутній президент Карпатської України що подію? Даючи інтерв'ю американській газеті “День” в 1923 р., А.Волошин зробив вичерпну відповідь на питання: “Чи могла Підкарпатська Русь і Американські русини при даних обстоятельствах зділати луччий вибір, як соединитися в образі автономного штата з Чехословацькою Республікою?”. “Мій коротенькій отвіт такий: Не могла!” – однозначно заявив А.Волошин. Проаналізувавши всі можливі на той час варіанти

вирішення “закарпатської проблеми”, А.Волошин, зокрема сказав: “Пристали на це (входження Закарпаття до складу ЧСР – Авт.) всі Ради прито, ібо тоді вже стало ясним, що соединеніє наших земель з западними русинами – неозможливо. Географічні, економічні і культурні інтереси наші тягли нас ко Чехословакії, де надіялисьмеся пайти братської підпори для свободного розвитку наших народних сил. Дотеперішній наш постуи доказує, що мимо всіх перепон, вибор сеї був для нас єдинственно добрим”.

Августин Волошин на цій позиції залишався постійно. У розмові з Вікентієм Шандором, яка відбулася в Празі у 1939 р., він відзначив “Ми мусіли шукати якусь реальну розв’язку, притому не хотіли бути довше зв’язані з Мадярщиною, а наше з’єднання з Україною не було можливості здійснити, головну роль тоді повсюди грала військова сила, якої у нас не було. Про чехів як народ ми дуже мало знали, але в той час це був єдиний правильний вихід із положення – зв’язати нашу долю із слов’янським народом”. Переважна більшість сучасних дослідників сходяться на тому, що входження Закарпаття до складу Чехословаччини було правильним кроком, адже ця держава справедливо вважалася однією з найдемократичніших у світі. Тут діяла багатопартійна система, розвивалася освіта і культура. Невипадково, що А.Волошин вислав подяку уряду ЧСР вже тоді, коли ця держава прийшла своє існування.

Про свою політичну діяльність А.Волошин дещо сказав слідчому МДБ СРСР майюру Вайндорфу. У 1918-1921 рр. він взяв участь у об'єднанні Народних рад, про що вже йшлося, і був членом Директорії – тимчасового уряду Підкарпатської Русі на чолі з губернатором Григорієм Жатковичем, у 1925-1929 рр. був послом до чехословацького парламенту від Християнської народної партії, яку очолював протягом всього міжвоєнного періоду. Як посол, А.Волошин постійно відстоював інтереси Закарпаття, провів кілька помітних акцій. У 1926 р. він домігся введення в Закарпатті кооперативних законів, які захистили девальвовані після приєднання краю до Чехословацької республіки вклади закарпатських кооперативних спілок у будапештських банках. А.Волошин у парламенті розкрив наміри і зупинив агітацію деяких словацьких послів за перенесення столиці Підкарпатської Русі з Ужгорода до Мукачева, вигідну тим антизакарпатським силам, які хотіли приєднати Ужгород до Словаччини. Цю агітацію підтримали і закарпатські русофіли. У 1928 р. А.Волошин як посол домігся поширення на Закарпаття закону про конгруу – державну допомогу священикам.

Отже, Августин Волошин зарекомендував себе як помітний політичний діяч Закарпаття в міжвоєнний період. Однак тріумф Волошина – політика припадає на 1938-1939 рр., коли він був призначений прем'єр-міністром

Підкарпатської Русі, а 15 березня 1939 р. обраний президентом незалежної Карпатської України.

11 жовтня 1938 р. було сформовано перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який очолив А.Бродій – представник русофільського напрямку в краї. Августин Волошин посів крісло державного секретаря. 26 жовтня Андрія Бродія заарештувала чехословацька служба безпеки. Новим прем'єр-міністром Прага призначила А.Волошина – лідера українського напрямку в краї. Він в присутності міністра Е.Бачинського, чеського генерала О.Сватека і віце-губернатора краю О.Бескида склав присягу на вірність Чехословацькій республіці. У виголошеній 26 жовтня промові А.Волошин заявив, що забезпечить “народом Підкарпатської Русі їх культурні, національні та господарські здобутки... без різниці національної та релігійної”. Як сприйняли закарпатські українці звістку про призначення А.Волошина прем'єр-міністром Василь Грещжа-Донський пригадував: “Люди з великої радості по вулицях обнімались, підкидували шапки вгору і плакали з великої втіхи. Я ще в житті не бачив такого захоплення, такого ентузіазму...”.

А.Волошин сформував повний уряд виключно з представників українського напрямку. Виняток становив, хіба-що, Е.Бачинський. Закономірно, що це викликало велике незадоволення серед представників протилежного напрямку як в краї, так і за його межами. Вважасмо, що А.Волошина важко в чомусь звинувачувати. По-перше,

Прага переконалася у зраді керівників русофільства і більше не бажала ризикувати; по-друге, склад уряду був сформований у Празі. Остання постійно втручалася у внутрішні справи крайового уряду. Доказом цього є призначення в січні 1939 р. третім міністром Карпатської України чеського генерала Л.Прхали.

Зарубіжні журналісти, акредитовані в Карпатській Україні, давали високу оцінку Августину Волошину. Один із них відзначив: “Людина на своїому місці. Мало маємо людей такої ваги, як одр.А.Волошин. Український народ Підкарпаття виявив для нього таку любов і таке признание, що назвав його “батьком народу”. Редактор голландського часопису “Фолкен стаат” Германс заявив, що відвідани ним Закарпаття переконало його в тому, що “на цій території Карпатської України панує взірцевий спокій і порядок, та що населення з найбільшим ентузіазмом працює для розбудови краю”.

Уряду доводилося діяти в екстремальних умовах. Архівні джерела свідчать, що наприкінці 30-х років Карпатська Україна переживала глибоку економічну кризу. Її соціально-економічне становище особливо погіршилось після Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р., коли до Угорщини відійшли Ужгород, Мукачево, Берегово з прилеглими до них округами. Не легким було внутрішньополітичне становище краю: не припинялися напади на територію Карпатської України угорських і польських терористів, постійно велася агітукраїнська і

античеська ворожа пропаганда, справжня листівкова і радіовійна. Політичну кризу в краї поглиблювали суперечності між чеським урядом і місцевим населенням, а також численні конфлікти в самому українському таборі. В 1938-1939 рр. зіткнулися між собою представники двох поколінь: молоді радикали-націоналісти, які вимагали від уряду рішучих дій і старші за віком помірковані політики, які при допомозі маневрувань намагалися зберегти автономний статус краю. Яскравим представником останніх був і Августин Волошин.

Уже з перших днів свого прем'єрства А.Волошин почав орієнтуватися на Німеччину – єдину велику країну, яка обіцяла йому своє покровительство. Волошин все робив для того, щоб німецьке населення не відчувало ніяких проблем. Він навіть видав розпорядження, згідно з яким “всім громадянам німецької національності без огляду на їх державну приналежність дозволено організуватися в Німецькій партії по засадам національно-соціалістичним й організувати всі у цій партії звичні партійні органи, яком і носити відзнаки і прапори з чорним хрестом”. Для того, щоб тримати під своїм контролем розвиток політичних подій в краї, до Хуста був призначений консулом німецький дипломат Г.Гофман. А.Волошин сподівався, що “його прихід до нас не є якась подорож з цікавості, але є студійною дорогою, яка буде мати свої конкретні наслідки для нашого краю,

для нашого народу і для дальшої політики Німеччини супроти нас...”. Певну роль у зближенні уряду Волошинна з Німеччиною також відіграли керівні чини ОУН. Ця організація бачила в Німеччині рятівника Галичини від польського панування.

20 січня 1939 р. А.Волошин дав дозвіл створити політичну партію під назвою Українське Національне Об'єднання (УНО). Всі інші партії, які діяли на території краю до цього часу, за рішенням Праги, були заборонені. 24 січня був іменованій центральний провід УНО, який очолив Ф.Ревай. 27 січня було сформовано список послів до Сойму Карпатської України, який відкривав А.Волошин. Вибори до Сойму були призначені на 12 лютого. Очевидець писав, що “результат недільних виборів... був так надзвичайно успішний і для українського народу та українців взагалі корисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і приятелів Карпатської України”. Із 92,5% населення, що взяли участь у виборах, 92,4% проголосували за УНО. Це була беззаперечна перемога.

Відкриття Сойму було призначене на 15 березня 1939 р. Ще напередодні його відкриття, 14 березня, А.Волошин проголосив самостійність Карпатської України, сповістивши про своє рішення МЗС Німеччини. Шістьом засіданням Сойму, які проходили протягом трьох годин одного дня, випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи – про

незалежність, державний устрій, назву, мову, герб, прапор і гімн Карпатської України. Тасмним голосуванням був вибраний президент. Ним став А.Волошин, за якого проголосували всі послы. Соїм проходив у той час, коли угорська армія вже вторглася на територію Карпатської України. Молода незалежна держава так і не розпочавши свою діяльність, припинила своє існування. Останні захисники Карпатської України 17 березня 1939 р. припинили опір. У краї встановився жорстокій окупаційний режим.

В 1939-1945 рр. А.Волошин проживав у Празі, працюючи професором Українського Вільного Університету. 15 травня 1945 р. він був заарештований співробітниками МДБ СРСР і вивезений в Москву. Перший допит А.Волошина в Лефортівській тюрмі був проведений 22 травня, після чого наступили – 24 травня, 5, 9, 12, 14, 19 і 20 червня 1945 р. 20 червня 1945 р. А.Волошину було представлено обвинувачення, згідно з яким він “проводив ворожу діяльність проти Радянського Союзу”. Після останнього допиту здоров’я А.Волошина різко погіршилося і його перевезли в Бутирську тюрму, де була лікарня. В ній він і помер 19 липня 1945 р. о 15 год. 20 хвилин від паралічу серця.

Так закінчилося життя славного сина українського народу, президента Карпатської України Августина Волошина. У “Заповіті”, написаному 19 серпня 1944 р. в Празі, Волошин писав, що “лиш загально християнська

етика, що стоїть над народами й державами, може забезпечити й нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй”. До цього ми повинні прагнути.

ЮЛІАН РЕВАЙ (1899-1979)

Юліан Ревай був одним з найпопулярніших політичних діячів Карпатської України. Педагогічні здібності перепліталися з активною політичною діяльністю протягом всього міжвоєнного періоду. Юліана Ревая справедливо вважають одним з творців Карпато-Української держави.

Майбутній міністр Карпатської України народився 1899р. в селі Мирча на Березнянщині. Початкову освіту здобув в школах Мирчі та Костьової Пастілі, після чого закінчив Ужгородську гімназію. В двадцятих роках Ю.Ревай організував у Мукачеві Соціал-демократичну партію. Через деякий час він став членом президії цієї партії, обирався депутатом чехословацького парламенту від соціал-демократів краю (1935-1938). Відомий зарубіжний дослідник П.Р.Магочій відзначав, що Ю.Ревай "був членом парламентської групи, що вела з чехословацьким урядом переговори про автономію (1938), редактором політичної газети "До перемоги" (1935-1936) і заступником голови урядової секції "Русско-української Центральної народної ради" (1938)". До цього додамо, що Ю.Ревай був не тільки заступником, але й головою УЦНР. Протягом 20-30 років Ю.Ревай виконував обов'язки секретаря Педагогічного товариства, редагував газету "Учитель", працював шкільним інспектором. Навіть пізніше, коли політична робота забиратиме в

нього багато часу, Ю.Ревай буде активним діячем освітнього руху в краї. Його перу належать праці "Русько-мадярська термінологія" (1923, у співавторстві), "Мадярсько-руський словарь" (1928, у співавторстві), "Довкола автономії Підкарпатської Русі" (1936) та ін.

5 липня 1938 р. Ю.Ревай виступив з промовою "Нема тої сили, яка б могла відобрати від наших дітей українські підручники". "Українці не бояться жодного плебісциту відносно мови, - говорив він, - але хай він буде переведений на підставі регулярних приписів, що мають моральну основу, допускають публічну контролю її знеможливають і чотириразову корекцію". Ю.Ревай відкинув твердження, що плебісцит у мовному питанні є демократичним: "в демократії, що правдиве, правильне, не рішає більшість, але наука її моральність". Про русофільські підручники він однозначно заявив, що "велика перемога Сабової граматики означає не лише повну моральну поразку, але прямо розгром русского табору й нечуване розз'єднання, бо є він розбитий на якихось шість піднапрямків".

Ю.Ревай одним із перших привітав вихід у світ першого номера газети "Нова свобода", яку редагував В.Гренджа-Донський - відомий закарпатський письменник і громадсько-політичний діяч. "Справа щоденника, - писав Ю.Ревай, - є загальною справою нашого суспільства не дивлячись на його партійно-політичний стаж. Наше

відродження відповідно до сьогоденної доби в рамках демократичної республіки скорим темпом йде вперед. Народні маси освідомлюють, отже ми, що держимо руку на живчику нашого суспільного життя, не могли не бачити, що без щоденної преси нам більше не обійтися. Пускаємо в світ "Нову свободу" її тільки одне бажасмо щоденникові, щоб всі українці спільними силами підтримували його".

9 липня 1938 р. Ю.Ревай одержав від прем'єр-міністра Чехословаччини М.Годжі запрошення на обговорення справи відносно автономії. Зустріч відбулася 14 липня. М.Годжа висловив бажання, щоб в справі автономії представники політичних партій порозумілися і діяли спільно. На думку чехословацького прем'єра, "опозиційні партії мають прилучитися до їхньої акції". 27 липня М.Годжа заявив Ю.Реваю і Л.Бачинському, що вибори до Сейму можуть відбутися вже цього року (1938-Авт)". Переговори між представниками українського напрямку в краї і урядом Чехословаччини тривали аж до жовтня 1938 р. Відомо, що чергова зустріч між М.Годжею і Ю.Реваєм відбулася в Празі 5 жовтня 1938 р. Юліан Ревай знаходився в курсі всіх політичних подій того часу. 20 жовтня 1938 р. він дав інтерв'ю німецьким журналістам, в якому відзначив: "Уповноваження влади Підкарпаття є однакове з уповноваженням влади Словаччини. Найголовнішим нашим завданням є впорядкування границі з

Мадярищиною, яке тепер проводиться. Вірю, що знайдемо розв'язку, яка буде відповідати інтересам Підкарпаття її Мадярищини. Мадярищина стоїть на принципі самовизнання її влада Підкарпаття в границях можливості хоче це задоволити. Але мадярська влада мусить взяти під увагу географічні відносини її комунікаційну сітку". Однак, пізніші події довели, що долю кордонів вирішував не уряд Карпатської України, а "сильні світу цього". Оптимістично Ю.Ревай був настросний під час зустрічі з редактором Німецького Інформаційного Бюро Карлом Арійо і кореспондентом "Націонал Цайтунг" Г.Меркеном (23 жовтня 1938 р.).

Уряд гортистської Угорщини вів антиукраїнську та античеську пропаганду, агітацію з приводу проведення плебісциту, заслав банди терористів на територію краю. 26 жовтня 1938 р. Ю.Ревай був присутній на засіданні УЦНР, де підтримав її членів виступити проти плебісциту, відстоював принципи федерації народів у Чехословацькій державі. Засудив він також необгрунтовану угорську пропаганду. Даючи інтерв'ю представникові Німецького Інформаційного Бюро, Ю.Ревай відзначив: "Ворожа пропаганда поширює сплетні, що в Карпатській Україні є переслідування на політичному чи релігійному тлі, зокрема переслідування православного населення. Ці чутки - видумані. В Карпатській Україні немає ніяких переслідувань. Всі громадяни, без різниці політичної переконаності чи

релігійної приналежності - є рівні перед законом".

1 грудня 1938 р. М.Годжа і генерал Я.Спрови повідомляли Ревая: "Пане после Ревай, прийнявши демісію цілої чехословацької влади, звільняю Вас з уряду міністра Підкарпатської Русі... Іменую Вас членом влади Підкарпатської Русі". В часи автономії Ревай став міністром торгівлі і громадських робіт в кабінетах А.Бродія і А.Волошина, був автором законопроекту про автономію краю, представляв автономний край на переговорах про економічне співробітництво з Німеччиною, був обраний послом Союму, призначений прем'єр-міністром і міністром закордонних справ останнього уряду.

Ю.Ревай користувався величезним авторитетом в народі. "Розгляньтесь на присутніх, - повідомляла "Нова свобода" про виступ Ю.Ревая на з'їзді "Учительської Громади", - Зору його не відко, але блестяться скла окулярів. Буря оплесків. Говорить залізною логікою. Здається, немає людини, яка б його виводів змогла заперечити. Притім ясний й одвертий, та ширий, імпонує. Навіть єпископ Олександр очевидно задоволений його логічними виборами". Його всюди радо зустрічали, уважно слухали. 24 жовтня 1938 р. Ю.Ревай повертався з Солотвина, де відвідав копальні, й зупинився у Вошівці, "де на вістку, що їде перший український міністр зібралося буквально ціле село, старі й молоді, діти і дорослі, які уладили міністрові бурхливі овації".

Українська преса Східної Галичини теж високо оцінила Ю.Ревая. Львівський часопис "Новий час" 10 жовтня 1938 р. констатував: "Приязність у складі цього уряду загальновідомих постатей - активних українських діячів-політиків: о.Августина Волошина й посла до празького сойму Юлія Ревая - для нас найкраща запорука, що керма подій і життя буде в надійних і досвідчених руках". "Міністри о.Волошин та Ю.Ревай, - повідомляла львівська газета "Діло" (1938. - 11 жовтня), - державні й випробувані українські діячі, які не потребують національної легітимації".

Після поразки визвольних змагань Ю.Ревай, разом з деякими членами уряду Карпатської України, емігрував за кордон. Деякий час проживав у Словаччині. В липні 1939 р. брав участь у переговорах з Проводом Українських Націоналістів (Венеція), на яких було прийнято документ про співпрацю. В 1945 р. емігрував до Німеччини, а в 1948р. до США, де став директором кредитного товариства, начальником канцелярії Українського конгресового комітету, директором Українського інституту і Карпатського дослідного центру, який сьогодні носить його ім'я. Юліан Ревай помер в 1979 р.

Із вищесказаного видно, що Юліан Ревай вніс вагомий вклад у розбудову Карпато-Української незалежної держави, очолюючи найвідповідальніші напрямки діяльності в його уряді. Прийшов час

написати фундаментальну біографію цього видатного політика, педагога і громадського діяча краю.

ФЕДІР РЕВАЙ (1893-1940)

Серед політичних діячів Карпатської України своїми радикальними поглядами відзначався Федір Ревай - рідний брат міністра внутрішніх справ Юліана Ревая. Протягом 1938-1939 рр. він посідав відповідальні посади голови Української Народної Ради, Українського Національного Об'єднання (УНО), був обраний послом до Союму Карпатської України - першого в краї обраного всім народом парламенту. Наш нарис охоплює тільки період кінця 30-х років, і ґрунтується на виступах і статтях Ф.Ревая, а також на свідченнях його соратників. Відразу відзначимо, що постать Ф.Ревая неоднозначно оцінювалася його соратниками...

Найповніша характеристика Ф.Ревая, яка існує на сьогоднішній день, належить відомому закарпатському письменникові В.Гренджі-Допському. У серії публікацій "Наші кандидати" В.Гренджа-Донський писав: "Один із найталановитіших наших політиків є Федір Ревай, теперішній провідник УНО. Правдивий "народний трибун". Він вже зараз після перевороту вибивається на перше місце. Хоч є в душі палким націоналістом, вступає в ряди соціал-демократів, бо - крім партії одир.Волошина, в цій єдиній партії можна щось за українство зробити. Стає послом до красвого заступництва. Ввесь час провадить у партії величезну боротьбу з чехізаторами. В красвому заступництві він був майже єдиним обранцем наших національно-

культурних справ. Вороги найкраще хотіли б нас задавити, - розділюють субсидії наліво й направо, субвенціями підтримують різні ворожі товариства, навіть малярський театр, підплачують продажно москвофільську та малярську пресу..., а коли треба дати "Просвіті" чи іншому нашому товариству справді на культурну діяльність, то на те грошей нема... Як щось вдалося видерти, то це була заслуга посла Федора Ревая, що підтоптав ноги, поки виходив нашим культурним інституціям якусь допомогу. В ті часи він був добродієм наших установ.

Рухливий і меткий з надзвичайним темпераментом. Мало політичних зборів, де б він не виступав. Знаменитий промовець, його слова молотом ударяють. Силою гromaми і з ним не можна і не виплатиться конкурувати - всіх перелічить і хоч би скільки промовців виступало, найбільші успіхи завжди він несе. Він є майстер в тому, як треба масу захопити і широка аудиторія найбільше йому б'є браво. Не диво отже, що тепер, коли треба було назначити енергійного провідника Українського Національного Об'єднання, вибір упав на нього і він став вождем партії вповні заслужено" (Гренджа-Донський Василь. Федір Ревай //Твори. – Т. IX. – Вашингтон, 1989. – С. 218).

З таким твердженням не погоджується Вікентій Шандор, який у 1939 р. виконував обов'язки представника уряду Карпатської України в Празі:

"Життя показало, що призначення Федора Ревая головою УНО... було помилковим. Федір був активний громадський діяч, але на таку провідну роллю ні своїм темпераментом, ні знанням не годився... Поведінка Федора Ревая як голови УНО А.Волошину спричиняла чимало турбот і клопотів як удома, так і в Празі..." (Шандор В. Споми́ни. – Т.1. Карпатська Україна. 1938-1939. – Ужгород-Нью-Йорк, 1996. – С.270).

На думку В.Шандора, Ф.Ревай несе відповідальність за конфронтацію українсько-чеських відносин, втручання у справу Карпатської Січі тощо. "Для уряду в Хусті і для мене в Празі, - писав В.Шандор, - ситуація була тим тяжча й гірша, що ці войовничі протичеські гасла виходили від людей та інституцій дуже тісно пов'язаних з життям молодій державі. Наприклад, заклик "Бійте чехів мотиками, вилами", проголошений Федором Ревасм, головою УНО в Хусті, настрашив чехів. Ми мусіли бути обережними в загальнонаціональних протестах та вічевих проявах. Так нам диктувала наша державна мудрість, а ми їй завжди слухали. Ми мали право їй підставу протестувати, але не в такій різкій формі та не з такими політичними гаслами, що підривали цілісність федерації. Наслідки скоро виявились ..." (Там само. – С. 218 – 219). Із закликом до боротьби з чехами Ф.Ревай виступив на сторінках газети "Нова свобода" 9 березня 1939 р. Вона закінчилася словами: "Очікуємо, що порозумішають чеські політичні мегаломани-

імперіалісти, або доведуть нас до того, що скажемо собі: все одно, чи чеська, чи польська, чи мадярська неволя для нас, але зневаги терпіти не будемо".

Останнім часом все більше з'являється доказів того, що в лютому-березні 1939 р. радикали Карпатської Січі та ОУН готували змову проти уряду, очолюваного А.Волошином. Про це пишуть Й.Сарвадії, В.Бірчак, С.Сабол (Зореслав), М.Бандусяк та ряд інших активних діячів того часу. Всі вони називають серед ініціаторів змови також Ф.Ревая. У своїх мемуарах В.Шандор наводить розмову Ф.Ревая і С.Папа-Пугача в 1939 р. у концтаборі Вор'юлопош: "Одного разу Ф.Ревай підійшов до мене і якось зненацька запитав: - Скажи, Степане, як це було з планом команди Січи, щоб повалити уряд д-ра Волошина? Я витріщив очі на нього і кажу йому: - Пане редакторе, про це я перший раз чую. - А я скажу тобі ще її місце цієї змови. Це не було у домівці Січі, її Головної команди, але в одній із кімнат Січової гостиниці. - Нічого подібного я не чув і не знаю" (Шандор В.Спомини. - С. 304).

Всі ці факти свідчать про надзвичайну радикальність Ф.Ревая, яка принесла не стільки користь, як біду національно-визвольним змаганням закарпатських українців. Однак, цей недолік був характерний не тільки для одного Ф.Ревая. "Вождівською" хворобою хворіли С.Росоха, І.Роман, І.Рогач, А.Ворон та десятки інших. Деякі з них, вже перебуваючи в еміграції, щиро зізналися

в цьому, деякі, навпаки, замовчували. Ф.Реваї був щирим патріотом краю, який все робив для того, щоб Карпатська Україна була незалежною. 4 жовтня 1938 р. газета "Нова свобода" опублікувала його статтю "Що діється", в якій голова Української Народної Ради відзначав: "Треба... зорієнтуватись і задалегідь протиставитись небезпеці і приготувати оборону. Перед таким завданням стоїть український народ на Підкарпатті, на якого територію зголошують імперіалістичні зазіхання сусіди з півдня і півночі. Ті зазіхання є звичайно посяганням на чуже добро без ніякого і найменшого національного чи господарського обґрунтування. ...В сьогоднішній завірюсі, в якій відновлюється сусідській вовчій голод на нашу територію, наш провід стоїть перед великим завданням знайти як найліпшу і найдоцільнішу дорогу для нашого майбуття". На жаль, провід УНО такої дороги не знайшов.

Ідея захисту кордонів краю прослідковується в статті Ф.Реваї "Які границі?". "В сьогоднішніх напружених, першових часах стоїть перед нами найважливіша проблема: як будуть унормовані границі нашої Підкарпатської Федеративної Держави з Мадярщиною... Мусимо зробити всі зусилля, щоб переконати влади чотирьох великих держав, що аргументи мадярської влади не витримають абсолютно критики й об'єктивності щодо національного населення

низини Підкарпаття, бо це населення не являється мадярським, тільки змадяризованим. Далі мусимо переконати тих, які рішають про нашу долю, про дуже важливий господарський факт, а саме, що Підкарпатська Русь є відказана на свою низину вже з тої причини, що туди веде головна комунікаційна лінія ...Не віримо, щоб до цього дійшло, але будьмо приготовані і на той випадок" (Нова свобода. – 1938. – 19 жов.).

Ф.Ревай рішуче засудив антиукраїнську діяльність проугорської "П'ятої колони" в краї і угорських терористів. "Ось у моїх руках летючки, - говорив він на засіданні Української Народної Ради 16 жовтня 1938р., - які видали панове з протилежного табору. Супроти нас наші руськіс обіцяли толеранцію, а тепер наше населення називають українськими бандитами. Ці панове не мають місця на нашій землі! Ось учора попросили ми нашого героя в Дубриничах, Андрія Ригана, якого вбила мадярська банда... Ми хотіли сьогодні запротестувати перед цілим світом проти мадярської пропаганди, але ці пані, замість того, щоб з нами разом маніфестувати проти мадярні, видають проти нас летючки" (Нова свобода. – 1938.-20 жов.).

Ф.Ревай від імені Української Народної Ради підписав маніфест "Громадяни і громадянки!", який завершувався словами: "Давня наша мрія: створення своєї держави, де панами були б ми самі на своїй землі,

здійснюється. Старі часи гніту і неправди минули і не сміють ніколи повернути!" (Нова свобода. – 1938. – 22 жов.). 27 жовтня 1938р. Ф.Ревай привітав А.Волошина з призначенням його прем'єр-міністром: "Наше громадянство доказало, що воно дисципліноване і воно стоїть і стоятиме завжди при Вас. Пане прем'єр, ми присягаємо на вірність своїй українській владі. Ми маємо довір'я до своїх провідників, бо знаємо, що вони підуть завжди з народом..." (Нова свобода. – 1938. – 27 жов.). Виступ Ф.Ревая супроводжувався бурхливими оваціями і скандуванням: "Так с!", "Підкарпаття не дамо!" тощо.

Патріотизм Федора Ревая підняв його авторитет серед широких верств українського народу Закарпаття. 24 січня 1939 р. було сформовано Провід УНО, який очолив Ф.Ревай. 26 січня "Нова свобода" стала офіційним органом УНО, редактором призначили В.Гренджу-Донського. В результаті виборів до Союму Карпатської України Ф.Ревая було обрано послом першого українського парламенту. 15 березня 1939 р. його обрано першим заступником голови Союму. Однак, коли Союм приймав великої історичної ваги рішення, угорські війська вже перейшли кордон Карпатської України. Подолавши опір карпатських січовиків, гортисти встановили на території краю жорстокий окупаційний режим.

МИХАЙЛО БРАЦАЙКО (1883-1969)

Августин Штефан, Степан Ключурак, Микола Долинай, Степан Росоха, Михайло і Юлії Брацайки... Вони оточували Августина Волошина. Серед них було чимало талановитих і здібних організаторів, готових повністю віддати себе служінню своїй державі. Кожен з них заслуговує на окреме дослідження. У зв'язку з 60-ю річницею Карпатської України істориками приділялася особлива увага нашому президентові і, на жаль, так трапилось, що ті, без кого А.Волошин не міг би повноцінно діяти, залишились поза увагою. У цьому відношенні присмний випадок становила, хіба-що, міжнародна наукова конференція "Карпатська Україна: національне відродження, політичний розвиток, персоналії", проведена спільно Ужгородським державним університетом і Крайовим товариством "Просвіта". В центрі даного дослідження буде постать Михайла Брацайка (Якщо Михайло і Юлії брали активну участь у політичному житті, то їх брат Антон - лікар за фахом, був далеким від політики, хоча і симпатизував українським національно-визвольним змаганням). Цей невеличкий нарис не можна вважати його біографією. В ньому робиться спроба змалювати політичний портрет Михайла Брацайка - людини неординарної і цікавої.

В 1918 р. Австро-Угорська монархія розпалася і на її руїнах виник цілий ряд незалежних держав. А яка доля чекала наш край? На нього впливали щойно

створена Чехословаччина, Угорщина й Румунія, а певні спроби робила також Західно-Українська Народна Республіка. Тож яким бачив своє майбутнє народ, котрий з давніх-давен жив на цій землі? Саме в цей час Михайло Брацайко показав себе як політичний діяч, що виступав за єдину і неподільну Україну.

21 січня 1919 р. в Хусті відбувся Всенародний конгрес українського населення Закарпаття, який обрав Михайла Брацайка своїм головою. Це був досить представницький форум, на якому були присутні 420 делегатів від 420 тисяч населення. Роботу конгресу детально описав у своїх спогадах Юліан Химінець: “Голова зборів, д-р. Михайло Брацайко... запитав народ: Куди ми хочемо прилучитися? До Мадярищини? Чи, може, до Чехо-Словаччини? Чи до України? - До України! До України! - закричали делегати”. Може виникнути закономірне питання: “А до якої України?” Трудящі Закарпаття не мали чіткого уявлення, що ж являла собою політична обстановка на Україні в той час. Для багатьох з них Україна була державою, де жили їх брати по крові, а столицею якої з давніх часів - Київ. Насправді політична ситуація була тоді надзвичайно складною і нестабільною. Радянська влада встановилася тільки в Харкові, а що стосується, наприклад, Кисва, то вона переходила там і до Центральної Ради, П.Скоропадського, Директорії...

Але вернімося знову до книги Юліана Химінця:

“Потім Михайло Брацайко говорив: Ясно, що збори бажать злуку Угорської Русі з Українською державою. Щоб було всім нам видно, що це воля більшості народу, прошу, щоб той делегат, чи ті делегати, які мають іншу волю, голосилися до слова. - Голосіться до слова, - кричали делегати, - ми вас вислухасмо чесно й без гніву. У залі було тихо. Ніхто не голосився. Заговорив знову Михайло Брацайко: Однозгідна воля всенародних зборів: З'єднати Угорську Русь з Соборною Україною. Слава! Слава! Слава! - вирвалося з уст делегатів. Усі встали і зачали співати “Вже воскресла Україна, і Слава, і Воля...”.

Сформували делегацію для ознайомлення з рішеннями конгресу української влади в Станіславі. Тут історики спільної думки не притримуються. І.Мельникова пише, що “на зборах в Хусті була вибрана делегація, яка повинна була поїхати в Кіїв і передати рішення про возз'єднання Закарпаття з рештою України... Однак як тільки делегація доїхала до Станіслава, як її перегородили шлях петлюрівці і білополяки”. І.Мельникова так і не з'ясувала, чи знали в Станіславі про хустське рішення. Іван Король притримується протилежної думки: “...уже в 1918 році делегація закарпатських селян (і не тільки селян–Авт.) побувала в Станіславі і вела переговори про возз'єднання краю з УНР”.

У нашій наявності надзвичайно цікавий документ -

Універсал Директорії Української Народної Республіки від 22 січня 1919 р. про возз'єднання всіх українських земель в одній державі. В ньому однозначно підкреслюється, що “однині водино зливаються одірвані одна від одної частини єдиної України - Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснилися вікові мрії, якими жили й умирали крапці сини України...”. Універсал був прийнятий, але возз'єднання не відбулося. Чому? Різко змінилась міжнародна обстановка як на Закарпатті, так і на Україні. Однак, це тема окремого дослідження.

8 травня 1919 р. в Ужгороді об'єдналися три закарпатські ради в одну Центральну Руську Раду, яку очолили Михайло Брацайко і Августин Волошин. Як пише польський історик П.Журавський-Грасвський “рада одностайно підтримала рішення та схвалила план Жатковича...”. План полягав у тому, що Підкарпатська Русь ставала складовою частиною Чехословаччини. Таким чином, орієнтація М.Брацайка на УНР змінюється на Чехословаччину. Чи можна його назвати авантюристом? Це було б невірно. В тих умовах, коли возз'єднання з Великою Україною стало неможливим, приєднання до Чехословаччини було найкращим виходом. Тим більше, що як показав час, населення Закарпаття добилося певного культурного зростання в 20-30-х роках.

Отже, в 1918-1919 рр. М.Брацайко показав себе як

політик, якій доклав чимало зусиль для возз'єднання нашого краю з Україною, проте ця спроба тоді завершилася невдало... Але зерно надії в людській душі було посіяно, зросло в часі...

Перебування Закарпаття в складі Чехословаччини в радянській історичній науці оцінювалося неоднозначно. Сьогодні ситуація суттєво змінилася. Переважна більшість дослідників, фахівців з історії Чехословаччини, розцінюють цей факт як позитивне явище. Хоча не можна відкинути і те, що наш край залишився фактично сировинним придатком Чехословаччини. Будучи юристом за фахом, М.Брацайко не обмежувався виключно юриспруденцією. Він багато зробив як публіцист, як борець за пропаганду української культури. Вважаємо, що це тема окремого дослідження. Дозволимо собі навести тільки деякі факти. В 1931 р. М.Брацайко написав змістовну статтю “Тарас Шевченко”, в якій доводив, що “Україну без Шевченка, Шавченка без України не уявити собі... Слово “Україна” найдемо майже на кожній сторінці “Кобзаря”. Але він є однозначно постом всеслов'янським. Не лише для українського народу давав він гасла і заповіді, але і для слав'ян, а також для цілого чоловічого роду”.

Михайлом Брацайком була високо оцінена діяльність першого на Закарпатті театру. В статті “Руський театр” він писав, що “під впливом театру і при його помочі повстали театральні кружки од

Попрада аж до Тиси і в них молодіж, а також і старша свідома інтелігенція піддержує і поширює національну культуру та національну свідомість і любов до свого народу та до свого мистецтва”.

Як проявив себе Михайло Брацайко як політик у цей період? Якими були його відносини з комуністами Закарпаття? Відносини були надзвичайно напруженими, особливо тоді, коли проходила передвиборна кампанія. Так, наприклад, в комуністичній передвиборній листівці, виданій в 1935 р., говорилося: “Долу з пузатими попами! Ані одного голосу на Волошина і Брацайка! Геть з українськими фашистами! Геть з чорною реакцією! Не сміється пайти такого українського трудящого, який дав би свій голос на кандидатку ч.5! Хай живе Радянська Україна! ...Всі голосуйте лише на комуністичну кандидатку ч.4!”. Безперечно, така обошільна боротьба не приносила користі ні одним, ні іншим. В тих умовах більше користі приносила б спільна робота, хоча б на культурній шві. Тим паче, що наприкінці почали між собою співпрацювати волошинська “Просвіта” і Закарпатський крайком КПЧ.

Останнім часом вже багато написано про Карпатську Україну. Ми спробуємо показати, яку роль відіграв М.Брацайко в цих історичних для закарпатців подіях. Напередодні виборів до Соїму Карпатської України бурхливо обговорювалося питання чи можуть, наприклад, два брати висуватися кандидатами до українського

парламенту. Виняток було зроблено для Михайла і Юлія Брацайків. Таку винятковість пояснив у своїй книзі “Соїм Карпатської України” Стенан Росоха: “Онісли ішло про те, чи можуть кандидувати евентуально два брати, чи тільки один, щоб уможливити заступництво в Соїмі іншим заслуженим людям. Конкретно ішло про братів Брацайків. Проти них не мав ніхто, бо і не міг мати. Оба вони високо заслужені ветерани українського національного відродження на Закарпатті, які від самого початку стояли на українському національному ґрунті і на ґрунті соборности українського народу. Ціле своє життя зводили важкій бій за українське обличчя Закарпаття, не будучи при тім кон’юнктуристами і не міняючи своїх політичних поглядів і переконань”.

Михайло Брацайко, як і його брат, стали посланцями Соїму. Як досвідченому юристу, М.Брацайку було довірено написати проект закону (частина I), який був прийнятий 15 березня 1939 р. Соїмом, причому прийнятий одностайно. Це був закон про назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Згідно з ним Карпатська Україна оголошувалася незалежною державою. На другому засіданні М.Брацайко виступив з невеликим, але надзвичайно емоційним словом. Зокрема, він сказав: “По тисячолітній неволі наша Земля стала вільною, незалежною та проголошус перед цілим світом, що вона була, є і хоче бути Українською. І коли б навіть нашій молодій Державі не суджено було довго

жити, то наш Край залишиться вже назавжди Український, бо нема такої сили, яка могла б знищити душу, сильну волю нашого народу”.

Після окупації Закарпаття фашистською Угорщиною, під час якої встановився жорстокий режим, М.Бранцайко відійшов від політики, хоча погляди свої не змінив. Він був прихильником єдиної і неподільної України. Можливо саме тому він не виступив проти вступу радянських військ на територію Закарпаття, не назвав цей акт агресією. І теж можливо, що саме це врятувало його від тої біди, яка випала на долю Августина Волошина та багатьох його соратників.

СТЕПАН КЛОЧУРАК (1895-1980)

У 20-30-х роках Степан Клочурак був на Закарпатті не менш відомим, ніж брати Брацайки, Реваї, Августин Штефан, Вікентій Шандор... Католицький тижневик "Мета", що видавався у Львові, назвав його одним із "самих чільніших діячів Закарпаття" (1938. – 27 лист.). Так трапилося, що Степан Клочурак брав найактивнішу участь у визвольних змаганнях закарпатців як після розвалу Австро-Угорської монархії, так і тоді, коли Карпатська Україна була проголошена самостійною державою.

Народився С.Клочурак 27 лютого 1895 р. в селі Ясіня Рахівського округу на Мараморонщині. Навчався в Сигетській гімназії, а потім у Сигетській юридичній академії. Успішно закінчив університет ім. Яна Амоса Коменського в Братиславі. На політичній арені з'явився після закінчення Першої світової війни, відстоюючи ідею єдності всіх українських земель. Отже, С.Клочурак напередодні включення краю до складу Чехословаччини зайняв яскраво виражену проукраїнську позицію. Доказом - події 1918-1919 років у закарпатській Гуцульщині.

8 листопада 1918 р., у день святого Дмитра, відбулися збори всього населення Ясіня. Керував зборами (за пропозицією Дмитра Іванюка) Степан Клочурак. Виступ його був надзвичайно емоційним,

патріотичним і діловим. "...Я впевнений, - говорив Ключурак, - що поміж членами ради не буде опору, у всіх нас є одна мета, одна ціль - з'єднатися зі своїми кровними братами українцями, з'єднатися з Україною. Але щоб ніхто не сумнівався у цьому, я ставлю це питання на голосування: - Хто за з'єднання з Україною, хай піднесе руку!". Жодного голосу проти не було. Результатом зборів стало створення Української національної ради в Ясінях.

Ясінянська рада вирішила взяти владу в свої руки, але цьому заважали іноземні війська. Василь Гренджа-Донський пригадував: "Під саме Різдво, на святвечір, ясінянські демобілізовані вояки під проводом колишніх офіцерів 85-го пішого полку, старшого лейтенанта Штеня Ключурака, лейтенанта Миколи Сабатюка та сержанта Дмитра Німчука, організували гуцульське повстання, вигнали 600 сейшелів, здобувши навіть столицю Мараморощини - Мараморошський Сигіт".

Гуцульська республіка проіснувала до 1 червня 1919р., поки румунські війська не увійшли до Ясіня. Багатьох членів ради заарештували. Така доля спіткала й Степана Ключурака. Його батька румуни вивели по селу і нещадно били, від чого він невдовзі помер.

У міжвоєнний період Степан Ключурак не менш активний. Він очолює соціал-демократичну партію краю, посідає посаду секретаря, очолюючи її друковані органи - "Народ" і "Вперед". С.Ключурак був одним із ініціаторів

створення товариства “Просвіта” - на загальних зборах “Просвіти” 9 травня 1921 р. ввійшов до головного відділу цієї культурно-просвітньої організації. Коли Прага відмовилась фінансувати український театр, Степан Ключурак на освітянському з’їзді в Ужгороді заявив: “Гуцули протестують проти того, що держава відмовила субвенції театрові”. У 30-х роках він входив до управи товариства українських письменників і журналістів, був членом контрольної комісії, а деякий час займав посаду генерального секретаря спілки тютюновиробників. Щодо мовної боротьби С.Ключурак у червні 1937 р. заявив, що українська мова є “найдорожчим національним скарбом і ми не можемо терпіти її усунення і калічення в наших школах!”

Після проголошення А.Волошином 14 березня 1939 р. самостійності Карпатської України Степан Ключурак призначається міністром господарства. 15 березня він, як посол Сейму, присутній на його історичних засіданнях. Однак після того, як чеський генерал О.Сватек відмовився обороняти кордони краю, Степан Ключурак призначається міністром оборони Карпатської України. Він одразу оголошує мобілізацію, згідно з якою колишні військові, віком до сорока років, повинні були стати на захист Вітчизни. Проте все робилося дуже поспішно. В.Гренджа-Донський пригадував: “До столиці прибувала маса народу... Але для них не було тоді ані харчів, ані зброї. Сотні за сотнею творилися і відходили

пішки і вантажівками на південні кордони... До війська подавали заяву учні шкіл, студенти, всі йшли боронити свої рідні кордони". 18 березня останні захисники краю припинили опір, і в Карпатській Україні встановився жорстокий гортистський режим.

Після окупації краю угорськими фашистами Стенан Клочурак емігрував до Праги, де в 1945 р. був заарештований радянським СМЕРШом і засуджений. Тільки в 1956 р. С.Клочурак опинився на волі. До останніх днів свого життя невтомний борець за свободу свого народу залишився вірним національній ідеї. У 1978 р. завершив працю над спогадами, яку назвав "До волі".

МИХАЙЛО КОЛОДЗІНСЬКИЙ (1902-1939)

1938-1939 р. - період утворення і розвитку Карпатської України, спочатку автономної, а згодом самостійної української держави. У зв'язку з загостренням міжнародної ситуації уряд А.Волошина починає приділяти значну увагу формуванню власних збройних сил - Карпатської Січі. Молода українська армія на Закарпатті вимагала досвідчених військових кадрів, яких карпатський уряд не мав. Саме тому робиться спроба залучити до своїх лав кадрових військових з Галичини, Буковини і Волині. Найближчим часом це було зроблено. Різні функції тоді виконували генерали М.Капустянський, В.Петрів, В.Курманович, члени Проводу Українських Націоналістів З.Коссак, Р.Шухевич, Я.Барановський, О.Сенюк, О.Ольжич та інші. Однак серед усієї цієї плеяди військових спеціалістів особливо виділявся вихованець з Буковини полковник Михайло Колодзінський, більш відомий на Закарпатті як полковник Гузар.

У 30-х роках ім'я Михайла Колодзінського було добре відоме військовим фахівцям Європи. Завдяки своїм працям з військової теорії й історії українського війська Михайло Колодзінський вважався одним з талановитих військових теоретиків того часу. Особливої уваги заслуговує його праця "Українська воєнна доктрина", яка побачила світ між 1935 і 1937 роками

(частини 1-3). Автор розглядає такі питання, як проблема війни і воєнної доктрини в Україні та Європі, простежує її етапи (княжі, козацькі, найновіші часи).

М. Колодзінському імпонували військово-теоретичні погляди Клаузевіца, зокрема постулат останнього, що війна повинна вестися всіма духовними і матеріальними силами народу до повного знищення ворога. Не відкидав Колодзінський і здобутків військового мистецтва Французької буржуазної революції. Саме під впливом цієї революції автор дійшов висновку, що “коли вже нема розумного виходу з тяжкого положення, то треба вміти вмерти по-геройськи, щоб така смерть була джерелом для молодих поколінь”. Події 1939 р. на Закарпатті довели, що це були не просто слова.

На чому мала базуватись сучасна (кінець 30-х років – Авт.) українська воєнна доктрина? “Наша воєнна доктрина, - пише М. Колодзінський, - має dostosовуватись до політичних змагань України. В нашій визвольній війні бере участь увесь нарід, тому воєнна доктрина мусить будуватись на охопленні цілого життя народу”. Свою “воєнну доктрину” Колодзінський називав націоналістичною, бо в “Україні не може бути нічого не націоналістичного. Така доктрина дасть тверді моральні й політичні підстави для української армії”.

У 1938 р. М. Колодзінський завершив роботу над своєю працею “Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття”. Автор доводив, що після підписання

радянсько-чехословацького договору до Закарпаття прикута особлива увага політичних і військових кіл світу. На думку М.Колодзінського, Закарпаття може стати “авіаматкою для большевицько-московської повітряної фльоти”. Виходячи з цього, даний регіон становить певний інтерес для стратегічної оборони всієї України. Колодзінський зауважив: “Під оглядом стратегічним Закарпаття було б нецінним для оборонної системи української держави... Сильно уфортифіковані Карпати зможуть здержати ворожий наступ зарівно з полудня як і з заходу. В цьому випадку має для нас неціненне значення Лемківщина. З неї ми вічно будемо загрозувати полудневій Польщі. Ніякий поляк не відважиться перейти на схід від Висли, якщо поперед не буде здобутою Лемківщина, сполучена фортифікаційною системою з Перемишлем і Львовом”.

Отже, військово-теоретичні праці М.Колодзінського довели, що на Україні з’явився військовий теоретик, перед яким відкривалася непогана військова кар’єра. Михайло Колодзінський одним із перших з’явився на Закарпатті і був включений до військового штабу Карпатської Січі.

Як і всі його товариші, він діяв під псевдонімом. Василь Гренджа-Донський називав полковника Гузара “мозком Січі”. Так воно і було в дійсності. З великої кількості емігрантів Карпатської України саме про Гузара в очевидців збереглися найкращі спогади. Ось як

його описав уже згадуваній нами В.Гренджа-Донський: "Його висока постать була завжди мені імпонуючою, - тепер просто його обожую. Хоч він і ходить у цивільному одязі, зразу видно, що вояк.. Палас ненавистю проти ворогів, його спокійне, зрівноважене обличчя с виразом хороброї душі, ті тверді риси віддзеркалюють безмежну, незастрашиму відвагу...".

13-14 березня 1939 р. тривали бої між січовиками і чеським військом. Спроба окремої групи січовиків захопити чеську зброю закінчилась трагічно для Карпатської України. Загинуло більше сотні чоловік. Трагедія, якої могло не бути. Очевидець тих подій Іван Сарвадій твердить, що у випадку успішної операції по захопленню зброї дана група повинна була здійснити державний переворот з метою скинення уряду Карпатської України. На підтримку такого твердження мала служити і доповідна записка М.Бандусяка до Міністерства внутрішніх справ Карпатської України, яка зберігається в Держархіві Закарпатської області. Спробу групи змовників, серед яких були і деякі галичани, чеські війська використали як привід до розбросання Січі. Вони, дочекавшись підкріплення, зробили напад на всі її головні споруди. Оборону січової гостиниці очолював Михайло Колодзінський. В.Гренджа-Донський детально її описав. Сили воюючих сторін були нерівні, але, незважаючи на це, полковник Гузар тільки тоді

склав зброю, коли одержав особистий наказ Августина Волошина.

15 березня 1939 р. міністр військових справ Карпатської України Степан Ключурак підписав наказ про створення нового штабу Карпатської Січі... Командантом було призначено полковника Сергія Єфремова, але весь тягар керівництва Січчю ніс на своїх плечах М.Колодзінський. Необхідно погодитися з Й.Сарвадієм, що "штаб Січі... властиво в часі боїв проти мадярів не існував". Як винятком названій автор називає Колодзінського, який залишився дійовим. "Молодий поручник, - пише він,- в розпучі шукає свого порятунку на полі бою. З лицарською посвятою він засновує сотні добровільців й разом виходить на поле битви - Красне поле. Головні карпатські команданти утікли". Колодзінському вдалося сформувати всього один полк, який зайняв позицію "при биттії дорозі на краснім полі й далі вздовж залізничного насипу". Його спроби встановити зв'язки між окремими відділами нічого не дали. Залишалося одне - дорого віддати ворогу своє життя, про що пророчив Колодзінський в одній із своїх довірених праць.

Події 15-16 березня 1939 р. показали, що Карпатська Січ не була підготовлена до серйозного опору ворогові. Необхідно погодитись з В.Грещою-Донським, який писав, що причиною такої невідповідності були "амбіції деяких наших молодюків". До Головної Команди

Карпатської Січі проникли люди, які навіть не мали військового стажу, в той же час В.Курманович, В.Петрів, М.Капустянський та інші досвідчені військові виконували другорядні функції. Звичайно, що не така армія була ідеалом М.Колодзінського. Актуальними для тих трагічних днів березня 1939 р. залишалися його слова з “Української воєнної доктрини”: “Нам не можуть імпонувати малі армії, малі кошенці й малі люди”. На жаль, дуже багато таких “малих людей”, далеких від військової справи, потрапили до Головної Команди Карпатської Січі.

Михайло Колодзінський-Гузар останнім покидав поле бою на Красному полі. Будучи важко пораненим, він разом із своїм товаришем З.Коссаком-Тарнавським відступав у напрямку до Солотвина. Василь Гренджа-Донський писав, що їх заарештували терористи в селі Апша і через деякий час розстріляли. Відомий український письменник вважав, що Колодзінський і Коссак загинули близько 20 березня. Й.Сарвадій дотримувався думки, що “під час відступу його маляри догнали і вбили”.

Михайло Колодзінський-Гузар віддав усі свої сили для оборони молодої української держави на Закарпатті й не його вина у тому, що таким трагічним був її кінець.

ОЛЕГ ОЛЬЖИЧ (1907-1944)

Карпатська Україна постійно відчувала моральну і матеріальну підтримку українців, які проживали в Східній Галичині, різних країнах світу. Уже з часу надання краю автономних прав (жовтень 1938 р.) у Карпатській Україні з'явилася велика кількість членів Проводу Українських Націоналістів, який очолював Андрій Мельник. На Закарпаття прибули і активно включилися в роботу на різних ділянках суспільного життя М.Колодзінський, З.Косак, Р.Шухевич, В.Курманович, Є.Врецьона, Ю.Лопатніський, В.Петрів та ін. Одним із перших з'явився в Карпатській Україні Олег Кандиба, більш відомий під псевдонімом Ольжич, який тут виконував функції керівника культурної референтури Організації Українських Націоналістів (ОУН).

Ті нечисленні документи, які вдалося розшукати у фондах Державного архіву Закарпатської області, свідчать про велику активність О.Ольжича в культурному житті краю. Він був одним з ініціаторів створення "Летючої Естради" - організації, яка відповідала за пропаганду національно-визвольних ідей серед місцевого населення. З ініціативи О.Ольжича, У.Самчука, Ю.Горліса-Горського, В.Гренджі-Донського, І.Ронка-Ірлявського, А.Патруса-Карпатського та деяких інших в Хусті - новій столиці Карпатської України, було

створено літературно-мистецьке товариство “Говерля”. Товариство видавало однойменний місячник, редактором якого було обрано О.Ольжича. Завдяки йому Закарпаття відвідали О.Олесь, С.Черкасенко, М.Аркас, Є.Маланок, М.Чирський, М.Михалевич та ін. Хустський театр “Нова Сцена” поставив драматичну поему Олександра Олеся “Над Дніпром”.

О.Ольжич не обмежувався проведенням культурно-освітницької роботи. Він вніс великий вклад у налагодження відносин між Закарпаттям і українською еміграцією в Празі, був членом військового штабу Карпатської Січі. Олег Ольжич повністю себе віддав Закарпаттю. “П’ять місяців державного життя Карпатської України, - пригадував він пізніше, - пробігали в нерівних та неспокійних умовах”. Однак, сили молодій держави були нерівні в двобої з агресором - гортистською Угорщиною. Близько двох тисяч захисників краю загинули в боях, або були закатовані в фашистських таборах і тюрмах. Заарештували і Ольжича. Відомий український письменник У.Самчук пригадував: “З Ольжичем ми знов зустрілися аж 16 березня, але вже в переповненій до краю Тячівській в’язниці, куди він потрапив з цілою групою “культурників”. ...Його вигляд і настрої віддзеркалював яскраво наслідок пережитого минулих днів. Витягнуте, запале лице, до краю втомлений погляд, зім’ятий заляпаний болотом одяг. Але мораль його і всіх нас

лишалась незламною. Три дні нам не давали харчів, але дарма. Ми могли, сидючи стиснуті на брудному помості, не лише завзято ділитися враженнями пережитого, але і навіть співати “гей, чи пан, чи пропав” а жартувати, пригадуючи запорожського січовика, який, сидючи на палі, мав казати до свого ката, - поверни мене до тебе задом, бо я не хочу бачити твоєї бридкої ппки...”.

Завдяки деяким впливовим закарпатським друзям, О.Ольжичу пощастило уникнути плачевної участі і його звільнили. Покинувши окуповану угорцями територію Карпатської України, він емігрував за кордон. Перебуваючи у Відні, Ольжич виступив з ініціативою опублікувати по свіжих слідах спогади активних учасників оборони Карпатської України. Так з’явився в 1939 р. збірник “Карпатська Україна в боротьбі”, редактований О.Ольжичем, і який сьогодні являє собою бібліографічну рідкість.

Олег Ольжич був одним з перших, хто почав досліджувати історію Карпатської України в 1938-1939 рр. Цю проблему він піднімав у статтях “Вояки-будівничі” та “Український націоналізм”. Необхідно відмітити, що його думки, висловлені на сторінках названих праць, в основному поділяються сучасними дослідниками Карпатської України. О.Ольжич детально описав процес виникнення і діяльності Карпатської Січі, яку так “названо згідно з традицією української історії та останніх визвольних змагань. Він вірно підмітив, що

Січ “поставила собі великі завдання націоналістичного виховання та військового вишколу найнирших мас українського народу на Закарпатті для служби української державности”. Вона швидко зростала в кількісному відношенні, бо “майже не було села на Карпатській Україні, де не повстала б своя Січ”. Проте, найбільочішим питанням був брак зброї, без якої Січ “була не військовою, а тільки спортивно-виховною організацією”. Саме відсутність зброї привела до кровопролитних сутичок карпатських січовиків з чеським військом, під час яких загинуло близько сотні українців, і які радикальним чином негативно вплинули на подальший хід українсько-чеських відносин.

О.Ольжич показав як важко було діяти уряду Карпатської України. Адже, не припинялися напади угорських і польських терористів, активізувала свою діяльність проугорська “п’ята колона”, негативно впливали також суперечності в українському таборі. У цьому відношенні актуальними залишаються міркування Ольжича, що “вся історія України - це боротьба двох сил: конструктивної, що скупчує українську потугу, щоб звернути її назовні, і руйнної, що розпорошує її у взаємному самопожиранні та несе розбиття і розлад. А вслід за цим завжди йшло панування чужинців над Україною”. Незважаючи на дію подібного роду факторів, український розвиток у краї справедливо переміг: за

УНО проголосувало 92,4 відсотки населення (О.Ольжич помилково називас 94 відсотки -Авт.).

15 березня 1939 р. розпочав свою роботу Соїм Карпатської України. Ще напередодні його відкриття, 14 березня А.Волошин проголосив самостійність Карпатської України, сповістивши про своє рішення німецький уряд. Шістьом засіданням Соїму випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи - про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Тасним голосуванням був вибраний президент. Ним став А.Волошин. Однак, в ніч з 14 на 15 березня угорська армія вторглася в Карпатську Україну.

О.Ольжич детально описав бої карпатських січовиків і студентської молоді з угорським військом на окремих ділянках фронту (Севлюш, Копаня, Королево, Свалява, Перечин, Рокосово, Іршава, Хуст). 18 березня виснажені в боях січовики, залишали територію краю. Переважна їх більшість вирішила перейти кордон Румунії. “В Бичкові, - писав О.Ольжич, - дня 19 березня видали румунам 273 січовиків з десятима старшинами, з того 6 з Головного Штабу Січі. В Тячеві видано відділ 30 душ під командою старшини, що перейшов румунський кордон біля Бедевлі, і менший відділ 15 душ, який пробився був на румунський бік біля Тячева”. На території Закарпаття встановився жорстокий окупаційний режим. О.Ольжич з сумом констатував, що “тюрми

набито арештованими, з якими поводитися мадяри нелюдсько. Кількадесят січовиків з тячівської в'язниці та Веречанщини видано полякам, що розстріляли їх на кордоні. Найбільший відділ січовиків, виданих з Румунії, задержано в Бичкові, де їх катовано протягом кількох днів". Однак, навіть з повною окупацією краю, місцеві патріоти не припиняли боротьбу. О.Ольжич відзначав, що "в горах переховуються партизанські групи січовиків, що ведуть дрібну війну з мадярами. Вся країна живе легендами про криваву боротьбу Січі та її партизанських відділів".

О.Ольжич дав високу оцінку діяльності членів ОУН під час подій 1938-1939 рр. у Карпатській Україні. На його глибоке переконання, "державність Карпатської України завдячується тільки плановій внутрішньо-організаційній та зовнішньо-політичній акції ОУН. Тому теж все будівництво Карпатської України несе слід впливу націоналізму. Ентузіазм народних мас та гарячкова праця провідного елемента створити незабутню традицію".

Олег Ольжич, як і багато інших членів ОУН, під час подій 1938-1939 рр. в Карпатській Україні був саме тою конструктивною силою, про яку писав у своїй статті "Дух руйни. По сторінках історії". Він робив все для того, щоб Карпатська Україна вистояла, а після її падіння доклав чимало зусиль, щоб про героїчну боротьбу її захисників дізнався весь світ.

ІВАН РОГАЧ (1919-1942)

Про Карпатську Україну з початку 90-х років написано немало. Неодноразово писали і про її захисників, “лицарів абсурду”, як назвав їх Зореслав, що пішли в біті з агресором і не повернулися. Несправедливим, на нашу думку, є те, що майже обходиться мовчанням внесок Івана Рогача - одного з будівничих Карпатської України, життя якого трагічно обірвалося 1942 року в Бабиному Яру.

Це, невелике за обсягом дослідження про молодого закарпатського патріота, не претендує на біографічний нарис про Івана Рогача. Ми робимо тільки спробу показати нашого героя на тлі Карпатської України 1938-1939 років. Віримо, що назабаром будуть написані змістовні праці про нього та про багатьох захисників краю, які становлять пантеон слави України.

Для багатьох очевидців і учасників подій 60-річної давності ім'я Івана Рогача було добре відоме, перш за все тому, що він був особистим секретарем Августина Волошина. Уже тільки цей факт свідчить про те, що президент Карпатської України йому цілком довіряв виконання цієї важливої місії. Івана Рогача можна було часто зустріти на мітингах і маніфестаціях, у яких приймав участь Августин Волошин. До цього додамо, що Іван Рогач, будучи чудовим оратором, захоплював присутніх своєю ерудицією, вченістю, щирим

патріотизмом. Житель села Синевир Василь Субота розповідав про мітинг у Воловому, на якому виступили майбутній міністр внутрішніх справ Карпатської України Юліан Ревай та Іван Рогач. “Про їхній приїзд ми дізналися заздалегідь і прийшли цілою групою до Волового. Площа була розвішена синьо-жовтими прапорами. Багатотисячний люд дружно скандував “Слава Україні”, “Вже воскресла Україна”, “Слава батьку Волошину”. Виступив Ревай, а потім слово взяв Іван Рогач. Ми знали, що він виконував обов’язки секретаря Волошина. Будучи чудовим оратором, він завершив свій виступ словами клятви: “Клянемося, що все віддамо для захисту Карпатської України”. Щось подібне мало місце у сусідній Колочаві, де виступив Іван Рогач. Ветеран Карпатської Січі, голова її місцевої команди Микола Шмоня пригадував: “Я в житті не чув такої рішучої, впевненої і патріотичної промови. Після мітинга у всіх присутніх був піднесений настрій. Ще довго після нього не вицухала мелодія нашого гімну “Ще не вмерла Україна”...

Івана Рогача слід відносити до закарпатських націоналістів-радикалів, які вболівали не тільки за свій край, а бажали незалежності всій Україні. У вересні 1939 р. вся прогресивна громадськість світу була прикута до масових актів переслідування українців у Галичині, де польські шовіністи, “середньовічною психозою затросні, хворі на великоманію люди задумують стерти з лиця

землі одного з найкращих і найсвідоміших народів світу". Під час зустрічі з лордом Рапсіменом, який відвідав Прагу як офіційний представник Великобританії, українські політичні діячі вимагали прийняття радикальних мір стосовно Польщі. Іван Рогач тоді заявив: "Ми, як рівноправні городяни, хочемо мати вплив і на заграничну політику, тому домагаємося негайної інтервенції влади в Варшаві в інтересі наших поневолених і переслідуваних братів за Карпатами! Увесь український загальний заклик усю до будови єдиного українського залізного політичного тіла для здобуття політичної керми на Підкарпатті!" Підпис Івана Рогача знаходимо під багатьма зверненнями Української Центральної народної Ради у справі оборони української Галичини.

Вихований у душі християнської моралі, колишній студент-богослов Іван Рогач був одним з ініціаторів утворення "Товариства боротьби з комунізмом", яке було засноване 10 лютого 1939 р. Хоча він і не ввійшов до керівництва цієї організації, однак приймав активну участь у розробці її програмних документів. "Ціллю товариства, - говорилося в Статуті, - є боротьба з комунізмом і марксизмом на всіх ділянках національного життя і у всіх його формах та ліквідація наслідків большевицько-марксистського виховання". На думку Рогача та його соратників, "не може бути прийнята в члени особа, яка належала до товариства, оснований на

марксистській ідеології в останніх трьох роках”.

Сучасний словацький дослідник Іван Вацат у своїй фундаментальній праці “Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини” писав, що Іван Рогач входив до складу правління “Фронту руських земледільців і робітників”, який “ставив своїм завданням знищити суспільно-економічні й культурно-національні інтереси русинів Пряшівщини і паралізувати політичну діяльність куртяків та фенциків серед населення цього краю”.

Іван Рогач багато зробив як секретар Українського Національного Об'єднання і як активний учасник “Летючої Естради”, що пропагувала ідею незалежності Карпатської України серед населення, готувала ґрунт для успішного проведення перших демократичних виборів у краї. Немала заслуга Рогача у тому, що за УНО віддали свої голоси 92,4 відсотки закарпатських українців, а це свідчило про перемогу української ідеї у Карпатах.

І все-таки, Іван Рогач найбільше зробив для утворення збройних сил краю. Василь Вереш пригадував, що “дня 4-го вересня 1938 року в Ужгороді відбулися основуючі збори, на яких рішено заснувати ОНО (Організація Народної Оборони-Авт.) з осідком централі в Ужгороді, а відділами по цілому краю... Заступником голови було обрано Івана Рогача”. 17 вересня відбулося “пересунення постів”, але І.Рогач продовжував залишатись на попередній посаді. Коли в

Хусті проходила чергова реорганізація, головою обрали Дмитра Климуша, а Іван Рогач разом з Іваном Романом та Степаном Росохою ввійшли до Головного відділу Карпатської Січі. Одна з головних нарад, на якій було кінцево сформовано штаб організації, проходила в жовтні 1938 р. у Берліні. Лідер закарпатських націоналістів Юліан Химинець пригадував: “Під час мого перебування в Берліні в зустрічі з провідниками ПУНу ми обговорювали створення її справу проводу Організації Народної Оборони - Карпатська Січ. Ми пропонували такий склад команди: командир – Дмитро Климуш, його заступник - Іван Роман, секретар – Іван Рогач, пропагандивний референт - д-р. Степан Росоха. Нашу пропозицію Карпатська Січ вповні прийняла”. До вищесказаного слід додати, що крім цього штабу, який був суто політичним, був створений окремий військовий штаб, до якого входили досвідчені військові Михайло Колодзінський, Зенон Коссак, Роман Шухевич, Віктор Курманович та ряд інших.

Сьогодні багато пишеться про Карпатську Січ, про сутички між січовиками та чехами, про спробу державної змови проти уряду Волошиина. Йван Сарвадій писав: “Юлії Бранцаїко був того переконання, що після 20-літнього співжиття з чехами заіснували реальні можливості створити свою державу. Підкарпаття могло стати державою де-юре і де-факто хоча б на деякий час. І це вже не перший раз сталося, що “ми самі” своїм

безглуздим повстанням знівечили можливість закріпити існуючу готову державу. При чому часто згадували імена людей, які приготували змову, пригадую деякі: Стефан Росоха, Іван Рогач, Іван Роман...". На нашу думку, мова може йти про суперечності, що існували в українському таборі між молодими радикалами-націоналістами, які вимагали кардинальних змін по відношенню до чехів, з метою прискорити проголошення самостійності, і старшим поколінням більш поміркованих і досвідчених А.Волошина, Ю.Ревая, братів Брацайків, які намагалися за будь-яку ціну зберегти автономні права. Молоді радикали вбачали надію у сильних збройних силах, а зброї не було. Цей факт і змусив їх взяти її силою, що призвело до кровопролиття.

Стенан Росоха, вже проживаючи в еміграції, пригадував: "Не раз дуже критично висловлювався на їх адресу та інших провідників... бо ж в наших "революційних" поняттях вони були "опортуністами", а тільки ми "правдивими" націоналістами. Без сумніву, що такі поняття в нас родились під впливом ОУН, до якої належали провідні одиниці закарпатської молоді". До них слід віднести і Івана Рогача, який вступив до лав ОУН ще навчаючись у Львові. Не нам, нащадкам карпатських січовиків, судити Івана Рогача та його соратників за допущені ними прорахунки. Вони свято вірили, що тільки обраний ними шлях боротьби приведе до перемоги. Іван Рогач вірив в ідею незалежності навіть тоді, коли 20

лютого 1942 р. стояв перед дулами фашистських кулеметів поблизу Києва. Розстріл українських підпільників у Бабиному Яру був розстрілом останніх надій українських патріотів-націоналістів на допомогу Німеччині... Юліан Химницький справедливо писав, що ім'я Івана Рогача є "символом великої відваги, самопожертви і героїзму".

...Проходило засідання Союму Карпатської України. І раптом "...пройшла звістка, що мадяри вже зайняли Севлюш, віддаленій ледве 25 кілометрів від Хусту. В той час вечером в Хусті в приватній квартирі Президента Волошина відбувається нарада. В часі наради січовики з фронту приводять мадярського парламентаря... Мадярський офіцер передає на руки президента Волошина ще раз згаданий вже мадярський ультиматум, щоб до 8-ої години передати владу мадярам... Відбувається знову коротенька нарада й западає рішення: не віддаватися добровільно мадярам, але провадити боротьбу далі, хоч і безвиглядно...". Ці слова належать Івану Рогачу, які він виклав у своїй статті "Під прапором незалежності", опублікованій у книзі "Карпатська Україна в боротьбі" (Відень, 1939). Ця праця була його внеском у правдиве висвітлення історії Карпатської України, яке почалося відразу після її трагедії.

Карпатська Україна стогнала під чоботом окупанта. Карпатські січовики, яким вдалося уникнути репресій угорських гортістів, емігрували за кордон, де не припиняли своєї діяльності. "У Відні, - писав Юліан

Химиниць, - оформив я делегацію Карпатської України, якої став головою". Делегація багато зробила, щоб створити сприятливі умови для втікачів з Карпатської України, наводила стосунки з українськими організаціями діаспори. Одним з найактивніших членів делегації був Іван Рогач.

Серед дослідників історії Закарпаття міжвоєнного періоду особливе місце посідають змістовні праці Вікентія Шандора “Закарпаття, історико-правний нарис. IX ст. – 1920” (Нью-Йорк, 1992), “Спомини. – Т.І. Карпатська Україна. 1938-1939” (Ужгород-Нью-Йорк, 1996), “Карпатська Україна між двома світовими війнами” (Торонто, 1979) та ін. У них він зумів поєднати багатющій архівний матеріал з особистими спогадами і міркуваннями, оскільки брав активну участь в суспільно-політичному житті краю між двома світовими війнами.

Після поразки в Першій світовій війні Австро-Угорська монархія розпалася, внаслідок чого виникло ряд незалежних держав. З'явилася сприятлива нагода жити державним життям і для закарпатських українців. Слід погодитись з твердженням В.Шандора, що “карпатські українці не мали причин залишатись вірними Мадярщині, яка, крім того, що нищила їх національно й культурно, посягала вже і на назви їхніх міст і містечок та особистих прізвищ. Все це робилось ради унітарної великої Мадярщини та самих мадярів, як “пануючої нації”. Вчений детально описав рішення з'їзду 10 грудня 1918 р., на якому “переважаюча більшість делегатів висловлювалася за приєднання краю до України”. Будапешту не допоміг навіть окремий пункт Закону № 10 (“Руська Країна”), в якому закарпатським русинам обіцялась автономія. В.Шандор справедливо писав, що

крім Ужгородської народної ради, решта рад, зокрема Любовнянська, Свалявська, Мараморощ-Синьотська і Ясінянська стояли на чіткій українській позиції. Пізніше проукраїнської орієнтації почала притримуватись і Ужгородська рада. Всенародні збори в Хусті 21 січня 1919 р., на яких були присутні 420 делегатів із всього Закарпаття, висловились за приєднання краю до України. Однак, відзначає В.Шандор, - "помімо такого загального вияву волі населення, приєднання краю до України не мало в той час відповідної збройної сили, як теж інші політичні обставини в Європі тому не сприяли". Аналогічної точки зору дотримуються й сучасні вітчизняні дослідники.

"Закарпатська проблема" вирішувалась на Паризькій мирній конференції. "Інтенцією Мирової конференції, - зазначає В.Шандор, - було саме об'єднувати розділені досі народи, як, напр. Польща, Югославія, Чехословаччина. Одинокій виїмок примінено чомусь до України. Замість об'єднати її державну територію та підтримувати в боротьбі проти большевизму, територію України розділено між чотирма державами. Був це прямо ворожій акт і найбільша політична помилка першої половини ХХ ст., а як вислід показує сьогодні, помилка в своїх наслідках прямо трагічна". В результаті Тріанонського мирного договору найбільше втратила Угорщина (68 % території і 58 % населення). А тому нічого нема дивного в тому, що протягом всього

міжвоєнного періоду Угорщина ні на мить не припиняла реваншистську діяльність проти Чехословаччини і Закарпаття.

В.Шандор детально висвітлив спроби першого президента ЧСР Т.Масарика повернути на свій бік американських руснів, переконати їх в необхідності приєднання Закарпаття до Чехословаччини. Дослідник наводить дані плебісциту у Скрентоні: “За злуку з Чехословаччиною голосувало 67 %, Україною – 28 %, Росією – менше як 1 %, Малярщиною – менше як 1 %, Галичиною - менше як 1 %, за повну незалежність - 2%. У травні 1919 р. Центральна Руська Народна Рада теж підтримала результати голосування в Скрентоні. Закарпаття було включено до складу ЧСР на правах автономії.

Учений об’єктивно оцінив входження краю до Чехословаччини. “Подаючи критичну аналізу, - констатував В.Шандор, - не маємо наміру замовчувати чи затемнювати ті успіхи, які ми, як нарід, протягом не повних двадцяти літ в демократичній Чехословацькій державі здобули. Як життя показало, за цей час ми вирости в національну й політичну силу. Це є одночасно й свідомством великої здібности та творчої наснаги нашого народу, якій за сприятливих умов в такому історично короткім часі в роках 1919-1939 став центром уваги міжнародного політичного світу”. Разом з тим, вважав В.Шандор, чехи “в своїй політиці у нас

об'єднувались із протинародними місцевими й чужими силами, які спрямовували до протинукраїнського національного й політичного руху. Були й видатні чехи, чия поміч і працю ми з великим вдволенням приймали, вони розробляли правильно панні проблеми, нам помагали, були й членами уряду в Празі, але не мали рішаючого впливу на зміну політики в краю. Щойно в 1938-1939 роках із зміною державної системи Чехословаччини на федеративну, здобули українці ексекутивну державну владу в краю”.

Вікенгію Шандору в період існування Карпато-Української держави була доручена важлива функція - представляти наш край у Празі. “Як тільки наприкінці листопада я зголосився в Братиславі у банку, - пригадував він, - до мене підійшов директор Алоїз Стібло з телеграмою від уряду Карпатської України, у якій вимагали, аби банк зразу відпустив мене до праці Представника уряду в Празі... Своім новим призначенням я був украї здивований, адже не належав до жодної політичної партії, а партії, як правило, висувають на відповідні посади своїх людей”. Відзначимо, що це призначення Уряду Карпатської України слід вважати вдалим. В.Шандор успішно справився з поставленими на нього обов'язками.

Необхідно було намітити примірний план роботи представництва в Празі. Серед завдань, які необхідно було вирішити в першу чергу, В.Шандор вважав: I)

Зорганізувати групу чеських приятелів, щоб через них мати ліпший доступ до чеських урядових кіл, підготовляти і вводити їхнім посередництвом у життя свої завдання, здобути довіру офіційних діячів до Карпатської України, української державної справи взагалі та до себе особисто. 2) Підібрати до Представництва кваліфікованих людей, які розуміються на справі. 3) Увійти в ділові й дружні контакти з українською еміграцією в Празі, щоб міг використати її досвід, поради та іншу допомогу. 4) Централізувати в рамках Представництва карпато-українську справу в Празі”.

Представництво уряду Карпатської України в Празі, яке очолював В.Шандор, складалося з семи чоловік. Крім голови, до нього входили О.Матковський, який виконував обов'язки адміністративного референта, В.Орелецький (референт зовнішніх справ), Г.Ситник (секретар), М.Рідлова (секретар), Й.Скала (водій) та І.Майор (післанець). Децю пізніше, при представництві знаходився кореспондент урядової газети “Нова Свобода” П.Вигнанський і дорадники А.Галетка, В.Качуровський і В.Бора. Цей склад, фактично, і повинен був вирішувати покладені на нього завдання.

Ще в жовтні 1938 р. уряд Карпатської України зіткнувся з складною проблемою, яку негайно потрібно було вирішити - безробіттям. Кількість безробітних постійно збільшувалась. Саме тому уряд Карпатської

України розпочав переговори з урядами Німеччини, ЧСР та деяких інших країн про можливість для закарпатців виїжджати на заробітки за кордон. Домовленість була досягнута. Необхідно відзначити, що ця робота велася через посередництво Карпатської України в Празі, зокрема, через В.Шандора. Численні архівні документи переконують, що В.Шандор постійно тримав уряд в курсі всіх справ. Зокрема, 27 лютого 1939 р. він повідомляв А.Волошина, що німецьке міністерство праці потребує “50 родин з дітьми на земледільські роботи до Саксонії. Мешкання даром та плата 1200 марок”. І таких телеграм були сотні.

В.Шандор користувався безмежним авторитетом. Не дивно, що як тільки виникали які-небудь труднощі, люди зверталися саме до нього. 21 лютого 1939 р. Гжановицький писав Ю.Реваю: “Можливо, що провадження акції висилки робітників до Німеччини перебрала Прага і захоче переводити так, що найперше вичерпас свій контингент, пізніше словацький, а ми могли б прийти на чергу, можливо, за десять місяців. Просимо, щоб Ви при нагоді свого заїзду до Праги прибрали оцю справу з н.Шандором та іншими компетентними чинниками”. Не викликає сумнівів, що велика заслуга в тому, що кількість безробітних в Карпатській Україні значно зменшилась, належить також В.Шандору.

23 грудня 1938 р. при Президії уряду ЧСР в Празі була створена Державна Господарська Рада, яка повинна

була вирішувати господарські, соціальні й фінансові справи. Спочатку її очолював Годач, потім Ян Батя. Що стосується В.Шандора, то він репрезентував в ДГР Карпатську Україну, добуваючи потрібні кредити. “Моя функція як члена ДГР, - пригадавав В.Шандор, - давала мені можливість мати багато зустрічей і розмов з вирішальними державними діячами, в першій мірі з Яном Батьою. Треба було створити таку концепцію, якій допомога чехів для нас була б однозначно корисна і для них. Для цього я використав ідею української незалежності, державності... В українській державі знайшли б чехи та словаки сильну оборону проти посягнень на них сусідів. Хоч Москва й Берлін виступали проти себе в минулому із зброєю, але коли розходилося про розподіл Європи, то знаходили спільну мову”.

В.Шандор багато зробив для заключення торговельних договорів Карпатської України з Німеччиною, Угорщиною, Румунією. Зокрема, 18 лютого 1939 р. в Празі проходила міжміністерська конференція у справі заключення торговельного договору з Румунією. Карпатську Україну представляв В.Шандор, який пізніше звітувався: “У триденних нарадах вирішено і прийнято торговельну сторону справи. Осталось ще вирішити збірне конто, континенти та преференційне мито (цло). Ми дістали від Румунії кукурудзу по дешевшій ціні, ніж та, яку нам пропонувала Малярщина”. Безумовно, що

участь у міжнародних торговельних переговорах була доброю школою для молодих дипломатів Карпатської України.

Однак, події, які розгорнулися в березні 1939 р., склались не на користь Карпатської України. 14 березня 1939р., у зв'язку з різким погіршенням міжнародної обстановки, А.Волошин змушений був проголосити незалежність Карпатської України. В.Шандор пригадував: "...прем'єр Волошин передав мені до Праги рішення уряду, сказавши: "Ви виконаєте акт проголошення незалежності в Празі, а ми тут зробимо, що буде треба". Між 12.30 і 14.30 годин В.Шандор повідомив про це Президію Міністерської Ради й Міністерства закордонних справ ЧСР. З окупацією Закарпаття Угорщиною місія В.Шандора формально завершилася, хоча він продовжував чимало робити для допомоги біженцям із Карпатської України, забезпечуючи їх житлом, харчами тощо.

В.Шандор, вже проживаючи за кордоном, опублікував десятки праць, в яких дав об'єктивну оцінку подіям 1938-1939 рр. в Закарпатті. Особливої уваги заслуговує книга В.Шандора "Спомини", перший том якої побачив світ у 1996р. Вона написана на основі дійсних історичних фактів, підтверджена джерелами, архівними документами, особистими щоденниковими записами, веденими протягом 30-ти літ, свідченням учасників тощо. Як писали видавці "Споминів", книга В.Шандора - це

своєрідні політологічні студії пережитого автором...
перше науково виважене системне дослідження
українських національних та державо-творчих змагань у
контексті суспільно-політичних процесів Західної Європи
XX століття.

ОМЕЛЯН НЕВИЦЬКИЙ (1878-1939)

У 1918-1919 роках серед політичних діячів краю чітко визначилися кілька політичних орієнтацій, одною з яких була (народовецька) українська, що свідчило про бажання наших краян возз'єднатися з великим українським народом. Активними борцями за приєднання до України виступали брати Юлії та Михайло Брашайки, Степан Клочурак та багато інших. Однак при розмовах про цей час чомусь постійно відсувається на задній план о.Омелян Невицький, а саме він був чи не найенергійнішим культурним і громадським діячем у краї. Це ні для кого у той час не було таємницею. Кореспондент галицького журналу "Літопис Червоної Калини" писав: "...першим, що зачав цю організаційну працю, був о. Еміліан Невицький, парох із Уяка Спішської землі, тобто з тої країни наших земель, що висунулась найдалі на захід, бо під самі майже Татри...".

Ким же був Омелян Невицький? Народився 1878 року в селі Єдльова, у Шарніській землі, в сім'ї священика. За сімейною традицією Омелян теж обрав батьківську професію. Після закінчення Пряшівської та Будапештської богословських семінарії здобув також диплом Будапештського університету. Отже, був він високоосвіченою людиною свого часу. У 1903 р., вже будучи викладачем Пряшівської учительської семінарії, О.Невицький одружився. Ірина - відома закарпатська письменниця, авторка збірок "Правда побідила",

“Дарунок”, “Пригоди Матія Куколки” - стала його надійним супутником у житті. Після висвячення на греко-католицького священника О.Невицький отримав парафію в селі Уяк Спішської землі.

На час розпаду Австро-Угорщини О.Невицький - сформована і зріла особистість. Невідомий автор, що виступав під псевдонімом “Ортоскоп”, писав у 1924 р., що Невицький “пішов за гаслом злуки з Україною, яке лунало серед широких мас на Підкарпатті, в короткій часі об’їхав сам багато сіл та приготував їх до окружного з’їзду, знехтувавши накази свого єпископа Новака, мадярського патріота”. З ініціативи О.Невицького 8 листопада 1918 р. в Любовні (Спішська земля) була утворена Руська Народна Рада. Головою обрано о.Михайла Михалича, Невицький став провідником. На яких позиціях стояла Рада, а також коротку її історію Невицький описав 8 вересня 1921 р. в листі до Ф.Заплетала: “Наша Рада стояла непохитно на основі самоопределенія народів, жадала на всю етнографічну територію Подкарпатської Русі повну національно-политичну свободу. З мадярами не мали ни найменшого контакту... Прото видано протест”.

19 листопада 1918 р. Руську Народну Раду перенесено до Пряшева. Першим головою обрано Антона Бескида, другим о.Михайла Михалича, а О.Невицький залишився провідником. Важко погодитися з сучасним зарубіжним дослідником П.Р.Магочієм, що у Пряшеві

“лідером був уже не Невицький, а Бескид зі своїми прихильниками”. В уже названому листі О.Невицький констатував, що в той час було “підержано декількох організуючих віч: в Бардисвах, в Свиднику, в Межилаборцах и в Гуменном. Серед народу збуджувалося заінтересовання до народного діла. Одушевлення селян було незвичайно велике не тільки в Спіншу, в Шарншу и в Земпліні, але и в найдальших закутках Марамороша... Більшість народу стояло тогди за Україну”. Отже, з обранням головою А.Бескида орієнтація Руської народної Ради зовсім не змінилася. Тільки наприкінці січня 1919 р. Пряшівська Рада прийняла рішення про приєднання до ЧСР на правах автономії. У травні 1919 р. таке рішення прийняла ЦРНР. Правдива історія Пряшівської Ради, на думку О.Невицького, є “для нас, русинів, дуже важною її корисною”.

О.Невицький був також одним з ініціаторів заснування Закарпатського крайового товариства “Просвіта”.

Така яскраво виражена українська орієнтація О.Невицького в 1918-1919 роках була не до вподоби чехословацьким властям. На нього почали зводити наклепи. “Наклеветано, - писав сучасник, - что Невицький мадярську політику робить, что гроші достас і т.д. Но войско, котре найстрогіше перевело ревизию, не найшло й найменшого мадяронизма и сказало: Ви мусите мати великих ворогов...”. Безперечно, важко було працювати в

такій обстановці. Крім цього, Невицький швидко переконався, що Прага не збирається у найближчому часі виконувати свої зобов'язання щодо надання краю автономії. Тому він, як і Григорій Жаткович, у 1922 р. назавсім емігрував до США. Але й там мужній патріот не припинив боротьби. Відомий словацький історик Іван Ванат писав, що в американській пресі Омелян Невицький критикував чехословацький уряд за невиконання взятих на себе зобов'язань. Він проводив активну діяльність між американськими емігрантами.

У США О.Невицький став священником Пітсбурзького руського екзархату, а коли у Карпатській Україні відбувалися державотворчі події 1938-1939 років, взяв у них активну участь, як організатор заходів підтримки. Відомий зарубіжний дослідник Петро Стерчо відзначав, що за допомогою ОДВУ представники української еміграції в США організували Комітет Оборони Карпатської України, який очолив Омелян Невицький. Цей Комітет видавав відозви, влаштовував віче. На одному з них О.Невицький закликав: "Виконаймо обов'язок супроти свого народу і своєї Вітчизни. Не розбиваймося на різні партії і групи, але вступаймо всі до одного єдинонаціонального табору, під один провід". Таким залишився о.Омелян Невицький до останніх днів свого життя (помер 1939 р.) - патріотом, оборонником Соборної, незалежної України.

ФЕДІР ТАЦИНЕЦЬ (1911-1939)

Ще не так давно про Федора Тацінця на Верховині майже нічого не знали. Пам'ять про нього збереглася хіба серед старожилів Келечипа та його родичів. Але раптом... Усе почалося з прийняття Міжгірською організацією Народного Руху України рішення про увіковічнення пам'яті патріотів, що загинули під час угорсько-гортістської окупації. Нам стало відомо, що біля Соймів (у березні 1939 року) були розстріляні чотири невідомі герої. Було вирішено на місці страти встановити дерев'яний хрест і провести громадянську панакхиду. Так би все, напевно, й закінчилося, якби через деякий час до мене не підійшла немолода вже людина, яка сказала, що одним з невідомих розстріляних був Федір Тацінець. До речі, в книзі відомого історика Петра Стерча "Карпато-Українська держава" є список полеглих у 1939 році, де 97-им значиться він.

Отож почався пошук хоч деяких слідів. Переглянули підшивки поживклих газет, записи споминів, у яких очевидці розповідали про події кінця 30-х років на Закарпатті. Нам здавалося, що Тацінець нічим не виділявся серед інших патріотів, і тому стали побоюватися, що розшуки виявляться марними. Однак було не так. Виявилось, що Федір Тацінець народився в селі Келечен, теперішнього Міжгірського району. Успішно закінчив місцеву школу, вирішив продовжити навчання в

Ужгородській учительській семінарії, де провчився до третього курсу.

Травень 1930 р. Ужгород. З приміщення театру ввійшов архідиякон Євмен Сабов в оточенні своїх соратників Степана Фендика і Йосипа Камінського. Щойно завершилися загальні збори “Общества имени Духновича”. Товариство жваво обмінювалось думками, виходячи на вулицю, що вела від театру. І раптом... молодий хлопець, років 18-19-ти, в цей час спокійно витягнув з кишені щось подібне на револьвер, і, майже не цілячись, вистрілів. Замість, здавалося б, гучного пострілу, всього-навсього щось ляснуло. Євмен Сабов нічого не зрозумів. Недалеко від нього стояв хлопчина з револьвером в руці, з дула якого йшов димок...

Терорист був миттю заарештований і почався судовий процес, що ввійшов в історію під назвою “Справа Тащиця”.

В 20-х роках на Закарпатті була зроблена спроба створити організацію, щось подібною на зразок ОУН в Галиччині. Як писав Ю.Химінець, ця організація не була самостійною, а повністю залежала від галицького УВО. Очоловувала її Стефанія Новаківська, яка, фактично, доручила учневі Ужгородської вчительської семінарії Федору Тащицю здійснити замах на одного з лідерів русофілів Євмена Сабова. До замаху ця молода людина, звичайно, була зовсім невідомою. Особливо популярним Тащинець став наприкінці 30-х років, коли служив

поручником Карпатської Січі. Але це буде через вісім років. А тоді, в травні 1930 р., Сабов не зрозумів, що куля, яка вилетіла з револьвера, була направлена в нього. Він продовжував спокійно йти по дорозі театру і аж через 200 метрів Й.Камінський, якій дещо затримався, наздогнав Сабова:

- Чи чули Ви що-небудь?
- Нічого не розумію. Хлопець, револьвер...
- Стріляли у Вас. Це звичайнісінький атаєтат (замах-Авт.).

Пізніше, на судовому процесі, якій був організований проти групи С.Новаківської, Євмен Сабов на запитання голови суду: “чи Таципцеві смотрел в лицо, як той став з револьвером”, преподобний архидиякон буде висвєсно відповідати: “Да, да, я смотрел на улицу”. Для Сабова, як бачимо, не було великої різниці між словами “лицо” і “улица”. Правду кажучи, він не вимагав покарання студента Таципця.

Так звану “Справу Таципця” преса Закарпаття, відповідно до своєї спрямованості, трактувала по-різному. Як слід було чекати, русофільські газети миттю накинулись на “Просвіту”, волошинську “Свободу”, звинувачуючи їх в організації замаху. А як зреагувала на ці нападки “Свобода”? В газеті було опубліковано кілька великих статей, метою яких було відмежування від цих наклепів. В номері за 29 травня 1930 р. невідомий

автор писав, що “лишень підла і лукава душа може кидати такі глупі підозріння на нашу чесну, тяжку і ширу культурну працю... Навпаки, ми уживання таких способів ніколи не одобряли, а ми такого способу ані потребуємо, бо жива народовецька ідея того не потребує...”. Про те, що український напрям не мав нічого спільного з організаторами замаху, говорилося і в номері за 19 червня: “...лише страху ради виконаний вистріл... зденерованого молодого студента, дав причину вічним ворогам нашого народу, щоб заревли і послали літаниї клевет, образ і підозрінь проти нашого святого народного діла...”.

Таким чином, волошинська “Свобода”, фактично, засудила даний замах і цим самим відсторонилась від його організаторів. Це є свідченням того, що вона не мала будь-яких стосунків з щойно утвореною ОУН. Хоча дещо пізніше, коли на її сторінках буде робитись детальний опис проходження судового процесу, симпатії будуть, все-таки, на стороні Тациця. Можливо, що Волошин не хотів відкрито підтримати Тациця, боячись закриття українських організацій. Якби там не було, але в 1938-1939 рр. Федір буде знаходитись у керівництві Карпатської Січі під псевдонімом “Крот”. І про нього, як про одного з найактивніших січовиків, будуть писати П.Стерчо, В.Греджа-Донський, Ю.Химинець. Під час своєї зустрічі з дружиною Юліана Химинця, пані Марією, я в цьому мав можливість в котрій раз переконатися.

Коли пишу ці рядки, то порівнюю цей замах з аналогічною ситуацією, яка склалася в 30-х роках в Галичині. Тоді Степан Бандера та його однодумці організували замах на польського міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького, під час якого потерпілий помер від смертельних ран. Митрополит Андрей Шептицький теж засудив цей акт, як також засудив терористичну діяльність ОУН. Що стосується мого ставлення до верховинця Федора Тацінця, якій віддав своє життя в трагічному 39-му, то я глибоко поважаю цю сміливу людину. Його слід поважати хоча б за те, що вже тоді, коли зрозумілою для всіх була безнадійність становища, він продовжував партизанську боротьбу. А що стосується замаху 1930 р., то він був не те, що корисним, а навпаки, шкідливим. На мою думку, він завдав сильного удару українському рухові, якій і так тоді був значно слабшим, ніж русофільській. Але, повернемося знову до процесу.

“Справа Тацінця” розглядалася судом присяжних в Ужгороді 3 листопада 1930 р. Звинувачені і С.Новаківська, і Ф.Тацінець заявили, що не ставили перед собою мету вбивства Сабова. Сьогодні важко однозначно відповісти на це питання. Додам, що цього не вдасться дослідити нікому. Історик повинен не тільки вивчати документи, але й бути свосереднім психологом. Інколи потрібні, навіть, емоції... Я ж надам слово Федору Тацінцю: “Я не хотів нікого вбивати, а хотів

лиш звернути увагу публічної opinii на того, що тутешній руський нарід не не москалі і що так звані дні “руської культури”, улажтовані духовничівцями, це пагубна робота скритих фанатичних душ, котрі найшли собі до тої цілі фальшиво амбітні одиниці, що для своєї хворобливої амбіції піднірають нищення рідного народу”.

У нас є чимало доказів того, що місцева влада не дуже прихильно ставилася до процесу українзації Закарпаття. Так, Гренджі-Донському заборонили прочитати його вірш про Тараса Шевченка, а комісар поліції А.Шеник змушений був зізнатися, що власноручно зривав в день “русской культури” національні відзнаки українців, бо вважав їх за провокацію. Йому було незрозуміло, як могли українські студенти вийти на демонстрацію під синьо-жовтими прапорами. Звичайно, мені можуть заперечити і назвати теж чимало випадків на захист демократичної Чехословаччини. Я з цим погоджуюсь і навіть сам один наведу: 1939 рік. Колочава. Група галичан приїхала “піднімати” свідомість закарпатців. Один з молодих хлопців миттю виліз на горище і скинув вниз чехословацький прапор. До нього спокійно підійшов жандарм місцевої управи і поплескавши по плечу, знову ж таки спокійно, сказав:

-Пане, то не є файно.

Дуже швидко інцидент було улагоджено. Біля синьо-жовтого з'явився і прапор Чехословаччини. До цього

хочу додати тільки одне. Тоді, наприкінці 30-х років, докорінно змінилась ситуація, причому на користь українського напрямку.

Однак знову повернемося до судового процесу над Тащинцем. Стефанія Новаківська, головний ініціатор замаху, поступила благородно і всю вину взяла на себе, що звичайною мірою і зробило свою справу. А тепер, познайомимось з представниками Феміди. Головою суду був Фотанек, а членами Ком'ятії і Мориль, тобто два чехи і один угорець. Прокурором теж був чех. До залу вводили свідків, яким давали запитання то прокурор, то адвокати. Тащинець продовжував наполягати на своєму алібі, що він не хотів вбивати Сабова, пояснюючи це тим, що з його револьвера вбити просто неможливо, бо він "старе ряздя". Для цього створили спеціальну комісію експертів, яка прийшла до висновку: "З того револьвера майже неможливо вистрілити". Один із них твердив, що "пробував стріляти багато разів всякими набоями, однак не годен був добути вистрілу, і що тої вистріл це лиш дивний випадок".

Зал уважно слухав звіт експертів по зброї і раптом... піднімається М.Мохна із Заріччя і твердить "як то він раз в Америці стрілив до бочки з пивом на яких 15 кроків, а куля, що відбилася від обруча, мала ще таку силу, що поранила ухо стоячого коло него чоловіка". Це "цінне" доповнення до справи викликало загальний сміх в залі.

Тащинець знову додав, що не хотів убивати Сабова, а здійснив цей замах тільки “задля демонстрації”, щоб привернути увагу громадськості. Його заключне слово свідчить про те, що цей молодий хлопець не був авантюристом, а чітко притримувався української ідеї: “Я то зробив для свого народу, а засуд чи сякні, чи такні, не відстранить мене від праці для рідного народу...”. Це не були пусті слова. Майбутня робота в “Просвіті”, участь в захисті Карпато-Української держави не підтверджус.

Вирок суду був таким: Стефанія Новаківська, як головний ініціатор замаху, була засуджена на 5 років позбавлення волі, Тащинець дали 1 рік “санаторію”, як назвав Гренджа-Донський в’язницю. Через деякий час відбувся пересуд і Тащинець строк збільшили. У читача може виникнути питання: для чого ворухити вже забутий судовий процес? Правду кажучи, мене цікавить не стільки він, як гостра боротьба навколо нього між духновичівцями і представниками української ідеї. Цей замах не так привернув до себе увагу громадськості, як загострив і без того напружену обстановку в краї. Я, як і завжди, стою на тому, що було б набагато більше користі, якби ці два великі культурно-просвітні товариства віднаїшли шляхи до взаєморозуміння і зближення. При такій умові багатостраждальне Закарпаття тільки б виграло. Цього найбільше боялися колонізатори краю.

У нас є кілька світлин Тацниці. На одній з них Федір стоїть разом з секретарем А.Волошином Іваном Рогачем і Іваном Романом у формі січовика-офіцера. Знали його як людину ввічливу, елегантну.

Йосип Руцак пригадував, що Тацнець, “як ввійшов з тюрми, не міг студувати, а мусив робити дома на господарстві. Ми з ним нав’язували стосунки і він з нами грав представлення, як правило, любовника моєї сестри. Ці вистави організовувала “Просвіта” в Міжгір’ї. Про те, що Тацнець приймав активну участь у роботі міжгірської “Просвіти”, писав і колишній просвітянин із с.Ізки Степан Бобинець.

Березень 39-го... Мабуть, не знайдеться на Закарпатті людини, яка б не знала, що відбулося того місяця. На засіданнях Союму прийнято історичної ваги документи (причому, все відбулося одного дня), агресія угорських гортистів і опір їм з боку Карпатської Січі, а потім - трагедія Карпатської України. Чи не забагато це на один місяць, а якщо точніше, на один день - 15 березня?

Нам відомо, що Федір Тацнець взяв участь у боях 14 березня, як керівник загону по захопленню місцевого готелю в Хусті. Юліан Химинець писав: “Ані Тацнець, ані Довгопільський не можуть дістатись до гостинниці, зате Довгопільський займає хату з одного боку площі, а Тацнець - з другого, тільки чехи групу останнього розпоронили, і він з ренетою відстрілювався з-поза

будинків". При чім тут чехи, якщо вже наступного дня йтимуть криваві бої з угорським військом? Однак бідним січовикам довелося тоді воювати і проти чехів, і проти гортистів. Так би мовити, воювати на два фронти. 15 березня тривали запеклі бої слабоозброєних січовиків з переважаючими силами угорців. Почалася трагедія Карпатської України.

Коли стало зрозуміло, що далі чинити опір неможливо, захисники молодій держави окремими групами почали переходити кордон. Одні пішли в Румунію, інші до Польщі, частина в Словаччину, а деякі подалися в гори, аби продовжувати партизанську боротьбу. До останніх належав і Федір Тацінець, який із своїм загonom опинився на Воловеччині. 16 березня відбулася остання зустріч В.Грещякі-Донського з Тацінцем: "Зустрічаю Федора Тацінця... Знайомлю його з своїм планом, а також звертаю увагу на саму вузьку, стислу долину з другого боку Гуцульщини - від Брустур до Околи. Коли доступ від Требунан з одного боку, а від Брустур з другого, буде понищений, або бодай на кільканадцятьох місяцях добре забарикадованій надрубаними деревами, то для мадярів гуцульська улоговина стане недоступною, хоч би на деякий час. Стискаю руку земляка Тацінця і прощаюсь...". Більше не бачились.

Василь Грещякі-Донський був заарештований і опинився в концтаборі, де і дізнався про смерть свого

товариша. Загін Тацінця ще тримався в горах. Окремі групи борців, очолювані С.Росохою, М.Круною та іншими не змирилися з окупацією. Саме про них так багато говорилось на розширеній раді НРУ в Хусті, присвяченій річниці Карпатської України. Сучасні історики не мали точних відомостей про те, як і де загинув Тацінець. Помилки допустився і львівський історик Богдан Якимович, який у своїй статті “Карпатська Україна” писав, що “довго воювали стрільці на Воловеччині під командою поручника Федора Тацінця, який сам загинув у бою”.

Тацінець у бою не загинув. Угорська адміністрація оголосила, що всім січовикам, які приймають боротьбу, буде надана амністія, і Федір вирішив повернутися додому, в рідний Келечнн. Коли я пишу ці рядки, мені приходять на згадку слова, які вимовляє один з героїв Еріха Марії Ремарка: “Назад дороги нема. Інакше - загибель...”. Так сталося і з Тацінцем.

Через деякий час він був заарештований і відправлений до Волового. Разом з ним були ще три січовики. Два з них - галичани, а один з Торуня. В.Гренджа-Донський писав: “Ув’язнених січовиків по дорозі били рушницями та палицями. В селі Соїми бачили їх селяни ув’язненими, пов’язаних один до одного, збитих так, що їх обливала кров”. Тепер на місці страти - густий ліс, а навколо височать прекрасні архітектурні споруди санаторію. А тоді...Наступного дня молоді хлопці

прибігли на місце злочину, скошеного окупантами. Серед них і Еміл Медвідь (нині житель с.Лопушне), який мені розповів про те, що він бачив. А саме - трупи чотирьох страчених. Про це писав і Гренджа-Донський: Збитих січовиків завели до того лісу і на одній поляні розстріляли всіх чотирьох...". Видатний закарпатський поет глибоко переживав смерть свого побратима. З болем у серці він писав:

“Тациця в Соїмах спіймали,
збиткували цілу днину,
покатованого вбили
її закопали, мов здохлину...”.

Про розстріляних у Соїмах створювалися легенди. Вони свідчили про популярність у народі січовиків, зокрема, Тациця. “Люди знайшли спільну могилу та з синьо-жовтими пранорами славно їх поховали. Один пранор поставили на їхню високу могилу. Про цей похорон довідалися мадяри і вшукували тих, хто відважився похоронити січовиків. Проте знайшлася потвора і видала, до речі, зовсім невинного селянина. Мадяри відвели його на ту могилу і розстріляли. Вмираючи, селянин так голосно крикнув: “Слава Україні!”, що зрадник оглух, а мадяри понадали на землю”. Ця легенда нагадує одну з численних казок, якими з давніх-давен славився наш край і народ. Ми, нащадки безстрашного січовика Федора Тациця, який віддав своє життя за незалежність рідної землі, маємо

ставити його ім'я в один ряд з героями, які житимуть в людській пам'яті вічно. Як писав поет:

“Тож пам'ять - теж історія своя,
як подруга надійна аж до скопу:
це шлях і час, ім'я і течія,
і стежка, що виводить із затону”.

СТЕПАН ФІГУРА І ЯКІВ ЗАВАЛЬНИЦЬКИЙ

...Одного березневого дня 1939 року в урочищі Тішня поблизу Волового зупинилась крита машина, так званій “чорний ворон”. Відкрились двері і з неї вийшли п'ятеро чоловік із зав'язаними назад руками. Жандарми наказали заарештованим спуститись вниз, до річки. Приречені йшли повільно, роблячи останні кроки. Згодом пролунали постріли...

“Довідаюся страшну річ: у Воловому замордовано д-ра Завальницького та д-ра Фігуру...”, - записав у своєму щоденнику “Щастя і горе Карпатської України” 19 квітня 1939 р. В.Гренджа-Донський.

Степан Фігура втік на Закарпаття, рятуючись від репресії польських поневолювачів. Яків Завальницький прийшов до нас із Східної Галичини. Хоч вони й не були уродженцями Срібної землі, як тоді назвав Закарпаття Василь Пачовський, але віддали йому найкращі роки свого життя. Емігранти – інтелігенти вчили дітей бідних верховинців грамоті, волелюбству, любові до неьки-України. Завдяки їм горяни усвідомлювали, що тільки воз'єднання з Великою Україною може принести їм щасливе майбуття. В народі їх любовно називали “професорами”. Це ж завдяки їм у 30-х роках на Закарпатті таким високим був національний дух, що визріли умови для створення суверенної Української держави - Карпатської України.

Навколо С.Фігури та ще одного емігранта - доктора Йосипа Дудикевича, який проживав у Воловому, згуртувалась прогресивна інтелігенція Волівської округи. Жилося їм нелегко, бо проугорськи настроєні люди всіляко переслідували їх. Неодноразово вони отримували різного роду погрозливі записки.

Збираючи матеріали для цього нарису, я часто замислювався над відношенням цих борців за свободу до верховинців, їх ставленням до бідного верховинського люду. Слава Богу, що іще живуть люди, які їх пам'ятають. Вчитель-історик М.І.Липей говорить, що і Фігура, і Завальницький були високоосвіченими, високого злету людьми. Михайло Липей тоді був учнем і досі пам'ятає, як Я.Завальницький приносив і дарував дітям книги, олівці, зошити. Крім професійної, він мав вищу музичну освіту. Вчитель-пенсіонер А.І.СубоСа з Синевира до цих пір зберігає свідоцтво про закінчення школи, яке йому виписав С.Фігура. Вабить зір красивий почерк цієї людини. "Коли ми слухали Фігуру, - пригадує Андрій Субота, - хотілось, аби урок не кінчався. Говорив він завжди спокійно, розважливо і голос запам'ятався мені назавжди.

Про Степана Фігуру В.Гренджа-Донський писав, що "був він першорядним педагогом, серед молоді надзвичайно любленим. Третину своєї платні роздавав своїм ученикам, утримував кількох здібних хлопців в інтернаті на свій кошт". Те ж саме наш видатний земляк

ніше про Я.Завальницького, який “допомагав, де тільки міг, “розничачучи” гроші з своєї платні селянам не те що без проценту, але в більшості і сам капітал йому бідні селяни не повертали”. Із сказаного видно, що ці люди користувались великим авторитетом у населення (такого б теперішнім сіячам доброго, розумного, вічного)...

В.Грещежа-Донецький був близько знайомий з Фігурою, Завальницьким і Дудикевичем. Кожна зустріч з ними носила діловий характер, особливо в 1939 р. В щоденнику поета і письменника є виписки, датовані 6,7,8 січня, коли він з Хуста приїхав у Волове відсвяткувати релігійні свята і зупинився в будинку Й.Дудикевича (нині там стоматологічна поліклініка). Зустріч друзів була теплою і тоді вони домовились про поїздку в Майдан. У цьому селі вони спричинилися до створення місцевої команди Карпатської Січі. Командантом Волівської Січі був Степан Фігура. Він добре розумів, що вона конче потрібна, бо сусіди-агресори точать зуби на молоду Карпатську Україну. Варто сказати, що молодь і вчорашні вояки охоче записувались до Січі, в Синевирі, наприклад, було 50 січовиків, Лозянському - 12 і так в кожному селі Волівського округу. За нашими підрахунками до місцевої команди Січі записалось близько 2 тисяч чоловік.

Діяльного Степана Фігуру часто бачили і в інших населених пунктах Волівського округу. До дорученої справи він ставився найсерйознішим чином, як і його

товариш Завальницький, котрий був “добрий українець і добрий патріот, населення його обожнювало”, - писав В.Гренджа-Донський. Хоч велетнем останній не був, тим паче, що на одній руці не мав двох пальців і був горбатий. Василь Гренджа-Донський пише, що “він був на тілі з ганчом” (горбатий).

Безпосередньо С.Фігура не брав участі в бою на Красному полі, але був у курсі всіх подій і підготував план оборони і наступу січовиків. 15 березня вони прийняли нерівний бій з фашистами і відступили, а через деякий час у Воловому з'явилися угорські війська і “сабатчапати” (терористи). Колишнім січовикам доводилось скрутно, бо в населених пунктах їх зраджували “мадярони”, аби вислужитись перед новою владою. Згодом С.Фігуру і Я.Завальницького заарештували. В.Гренджа-Донський писав: “...почали під смерть катувати. Крик і зойки було чути на ціле село. Тримали їх майже тиждень і щодня прийшлося терпіти пекельні муки. За останні дні було вже чути тільки слабкі, хрипливі голоси”.

Гортисти були майстрами катувати. Василь Степанович пише, що люди розказували, як під солом'яником С.Фігури знайшли криваву сорочку, в якій були жмути спеченої крові. Селяни констатували, що то була сорочка доктора Степана Фігури. Гонведи, використавши смертний вирок, повертались назад у піднесеному настрої: було чим поживитись. У одного

вбитого вони відтягли палець разом з обручкою, другому вибили золоті зуби. Так поводитись на нашій землі “визволителі”, як вони себе називали.

В.В.Петрище з Лозянського, йдучи ранком на роботу, потрапив на чотири труни. Вони лежали під скелею біля води. Всі були вбиті пострілами в потилицю. Характерний почерк вбивць-фашистів. Однак, розстріляних було все-таки п'ятеро. Один з них був важко поранений і діждавшись, коли жандарми підуть геть, він перебрався через річку і згодом переховувався в Лозянському у Клевця. Федір Грегулич був родом з Пряшівщини. На жаль, його подальша доля невідома.

...Прекрасно вмерти за щастя свого народу. Саме за це віддали своє життя Степан Фігура і Яків Завальницький. Тож ми вічно повинні пам'ятати про них.

ЙОСИП ДУДИКЕВИЧ

До соціально-економічних перетворень по розбудові Карпатської України включилися всі патріотичні сили краю. Не залишилися осторонь і українці Галичини, які з різних причин опинилися в 20-30-х роках в Закарпатті. Срібна земля відкрила свої обійми всім, хто потребував підтримки.

Йосип Дудикевич змушений був тікати з рідної Галичини, яку окупували польські війська. Санаційний режим тримався на масових репресіях і переслідуваннях всього українського. Що стосується Й.Дудикевича, то він вже у 1918-1919 роках активно займався політичною діяльністю. Достовірно відомо, що в цей час він був одним із помічників президента ЗУНР Євгена Петрушевича. Й.Дудикевич відзначався неабиякими організаторськими здібностями, а тому невинно, що саме йому було доручено супроводжувати закарпатську делегацію до Сигета на засідання Народної ради. У своїх спогадах Й.Дудикевич писав: “Ми всі перейшли до секретаря військових справ Вітовського... Я познайомився ближче з моїми майбутніми товаришами, перебрався в цивільну одежу, а ввечері коло год. 7 повів нас поїзд на Яремче, Ворохту до Ясіня... Коло 4-ої рано заїхали до Сигета”. Відбулася перша зустріч Й.Дудикевича і М.Бращайка. Ці короткі мемуарні записки є черговим доказом того, що між патріотичними силами краю і урядами ЗУНР та УНР існували тісні стосунки.

Національно-визвольні змагання українців у 1918-1920-х роках закінчилися трагічно. Чимало активних діячів цих подій емігрували за кордон. Серед них був і д-р Й.Дудикевич. Юрист за фахом, він вибрав собі місцем осідку Мараморощину і поселився в с.Воловому (тепер Міжгір'я). Працював адвокатом. Навколо Й.Дудикевича згуртувалась ціла група української інтелігенції краю: Микола Скира, Степан Фігура, Яків Завальницький. Всі ці люди були активними просвітянами, що викликало велике обурення з боку мадяронів (антукраїнських елементів у краї). Василь Гренджа-Донський, який був близько знайомий з Дудикевичем, писав, що він "дуже часто одержував листи з погрозами: "Завтра вечір помреш!" Підпис завжди був один - "Чорна рука" (мадярська).

В щоденнику В.Гренджі-Донського "Щастя і горе Карпатської України" читаємо: "7 січня 1939 року. Сіли ми на сани - д-ор Дудикевич, д-ор Фігура, д-ор Завальницький і я - та поїхали до Майдану на збори... Тоді, коли перед тим на збори приходило кілька одиниць (знаємо від місцевих), тепер було тут ціле село: старі і молоді, чоловіки і жінки. Деякі гляділи на нас досить байдуже, але коли рідним словом почули, що ми хочемо, селяни зразу захопилися". До Карпатської Січі почали записуватись люди.

Подібні збори відбулися і в с.Вучкові, де промовляв від Української Центральної Народної Ради Йосип

Дудикевич, а від Карпатської Січі Стенаи Фігура. “Нова Свобода” повідомляла: “Рівночасно відсвятковано 20-ту річницю гуцульського повстання. З приводу того, на пошкодженому мості, де стільки раз були напади терористів і де загинули їхні жертви, були вивішені і прикрашені національні прапори”. Йосип Дудикевич користувався великим авторитетом серед населення. Не випадково, що саме його було обрано головою окружної Української Національної ради.

Останнім часом з'явилось немало статей про соціально-економічне становище Карпатської України. Без сумніву, воно було нелегким. Особливо важко жилося жителям гірських районів, зокрема, Волівського округу. Й.Дудикевич писав Августину Волошину: “Більшу часть лісових маніпуляцій заставлено, а ціла торгівля деревом застановилася. Тим перестали всі заробки, які були джерелом доходів для тутешнього населення, а кадри безробіття з дня на день зростають”. Й.Дудикевич вважав, що дане становище нагадує кризу 1932-1933 років, а можливо, ще й гіршу. Він запропонував цілий ряд заходів, для виходу із ситуації, що склалася. Наведемо їх повністю:

“1). Дальша будова так званої північної магістралі на відтинку Келечин-Пилішець-граніця.

2). Добування і перемелювання на шутер або спрацювання на костра першорядного каменя в ломах між В.Бистрим і Торуном.

3). Будова поперечної дороги Воловній-Лозянське-Кушниця, що мала б першорядне значення не лише для Волинського округу, але й цілого Підкарпаття.

4). Державним лісовим управам в Спневирській Полянї, Колочавї, Лопушнім можна приказати приготування дерева, якого при розбудові Хуста буде конче потрібно.

5). Перевезення прозоричного унеплення берегів Ріки на відтинку Соїми-Волове-Поточина, де вона забрала сотки угрів найліпших земель, а містами загрожувати зруйнувати державну дорогу Хуст-Торунь”.

Й.Дудикевич був глибоко переконаний, що позитивне вирішення цих проблем дасть змогу забезпечити “заробітком тисячі наших безробітних, а розбурхані умн успокоїли б і сконсолідували”. До речі, Й.Дудикевич намагався залучити якомога більше українців до цих робіт. “Нова Свобода” повідомляла 29 липня 1938 р.: “Окружний уряд у Воловім винисав на місце урядовця в уряді посередництва праці. Багато наших українських хлопців подали прохання... Чи приймуть нашу людину, або чи зробить так, як податковий уряд, що дав привести слугу аж із Чехії”. Незважаючи на різні перешкоди, процес українізації тривав.

Заслужовують на увагу статті Й.Дудикевича, поміщені на сторінках газети “Нова свобода”, а саме, “Полонини і пасовища” (1939,18 лютого), “Як забезпечити власників прибережних піл при сплавлуванню дерева”

(1939, 3 лютого), “Чого чекає Волівщина від першого Сейму Карпатської України” (1939, 7 березня). У перших двох статтях йшлося про раціональне використання полонини і пасовищ, укріплення берегів річок. Автор писав, що “...лини той купець має право жадати дозволу на сплавлення, який перед дотичним сплянням забезпечить береги, і то в такий спосіб, щоб нормально всяке пошкодження берегу було унеможливлене”. Останню працю слід розцінювати як голос всієї Волівщини. Й.Дудикевич писав, що “в певних відокремлених випадках жадають компетентні уряди аграрної реформи”. Він пропонував “створити на деяких землях зразкові, взірцеві гірські господарства у формі спеціальної колонії”.

Цим та багатьом іншим намірам не суджено було збутися. Вони так і залишилися на папері. Карпатська Україна була окупована угорськими гортистами і в різних куточках краю почалися масові арешти і розстріли. Йосипу Дудикевичу вдалося в останню мить емігрувати в Словаччину. Неважко собі уявити, що його чекало вдома. По крайній мірі поклали свої голови майже всі соратники у справі розбудови Карпатської України. Така ж доля спіткала її особистого секретаря Й.Дудикевича Шупку. Як склалася доля Дудикевича в еміграції - невідомо.

МИКОЛА ШИМОНЯ

Колочава. 1939 рік. Молодий вчитель Микола Шимоня пояснював новий матеріал. Незважаючи на те, що клас був перевантажений (в кімнаті знаходились діти різного віку), панувала тиша. Він говорив спокійно, чітко вимовляючи кожне слово. Людина, яка б відвідала цю кімнату під народну школу, ще кілька місяців тому відразу помітила би зміну “декорації”. Ще недавно, за часів Карпатської України, стіну прикрашав портрет нашого Великого Кобзаря, а учні вивчали твори українських поетів. Тепер, з приходом угорських гортистів, на стіні висіли портрети Марії Терезії та угорського регента Міклоша Горті. Та Микола продовжував вчити колочавських дітей у патріотичному дусі. Звичайно, на свій страх і ризик. Кошичній січовик зберіг українські книги, а їх у нього було чимало (560 примірників). Він добре розумів, що це небезпечно. Урок продовжувався. І ...раптом увійшли чотири жандарми разом з їх начальником Егрешієм, у супроводі місцевого директора школи Шпонтака, затятого мадярона. Діти, навчені своїм вчителем, миттю стали “струнко” і угорською мовою привітали “поважних гостей”. Урок закінчився. Миколу Шимоню викликали в коридор.

- У вас ключі від приміщення “Просвіти”?
- Так.
- Ходіть з нами.

Почався обшук. Та що там вибирати, якщо вся література була для нової влади “криміналом”: книги Т.Шевченка, А.Волошина, В.Гренджі-Донського, зарубіжні видання...

Тепер, коли пройшло чимало часу з того дня, він, як важкий сон, пригадує ту ситуацію. А якщо б тоді перви не витримали? В кишені нашого героя знаходився пістолет, заряджений кулями калібру 6,35. Він ніколи з ним не розлучався з того часу, як одержав його від Августина Волошина, хоча добре розумів, що зброї не місце в освітньому закладі. Адже важкі були часи... Тоді, коли обшук перетворився на звичайнісінький вандалізм у відношенні до книг, він був готовий розрядити в цих “носіїв культури” всю обійму. Однак до цього справа не дійшла.

Егрешії, із нереконенням від злості обличчям, почав рвати на шматки синьо-жовте полотнище, яким була закрита сцена. Розірвані шматки покидали до машини: вони боялися, щоб і сліду не залишилось від цих мирних кольорів, які символізували собою єдину ідею, єдине слово - Україна, таке дороге для кожного колочавця. Книжки, правду кажучи, до машини не віднесли. З них зробили величезну гору і облили бензином. Полум'я піднімалось все вище і вище. Для Миколи Шимоні горіли не тільки книжки, горіла нанівець зведена його багаторічна робота просвітянина.

- Пане начальнику, що ви робите? Ви ж палите унікальні видання, чотирьохтомник Степана Руданського. Йому ж нема ціни!

Не звернули уваги, а коли Шимоня намагався вихопити з полум'я вже обгорілі книги, його грубо відштовхнули. Так вели себе ті, що прийшли як "визволителі русинів".

"На самій Великдень, - пригадує дружина Миколи Івановича, - чоловіка викликали до сусіднього уряду із іншими односельчанами, колишніми просвітянами. Я навіть не сподівалася, що скоро його знову побачу". Невдовзі Шимоня був звільнений, але зобов'язаний щодня "голоситися" до місцевої управи. Для угорської корони він уже назавжди залишився неблагонадійним елементом... І він, горгаючи сторінки книг, які вдалося зберегти, згадував розквіт колочавської "Просвіти".

1925 рік... З ініціативи Василя Грещжі-Донського і шкільного інспектора Юрія Пазуханича в Колочаві було створено осередок "Просвіти". Очолити його доручили Миколі Шимоні. "Я працював тоді столяром, - розповідав Микола Іванович, - і закінчував замовлення інспекторату шкіл на меблі (збереглися до нашого часу - Авт.). До майстерні ввійшли Василь Грещжа-Донський і Юрій Пазуханич. Василь Стенанович запитав мене: "Миколо, чи не хотів би ти зайнятися важливою роботою, очолити місцевий осередок "Просвіти"? Повір, що вкрай необхідно

тепер, коли потрібно прикласти всі зусилля для підняття свідомості односельчан”. Погодився...

Вже через два місяці Шимоня, як член “Просвіти” і голова колочавського осередку, поїхав до Ужгорода на її черговий з’їзд. Він з великою увагою вислухав виступи А.Волошина, Ю.Брацайка, В.Гренджі-Донського. У перерві “верховинський соловейко” жартував і як завжди поетично: “Ів маляр двадцять років несолену кашу, тому тепер буде завжди їсти солонну нашу”. На з’їзді були присутні представники з США, зокрема редактор “Українського слова”. Шимоня використав цей сприятливий момент, щоб замовити для свого осередку книги.

Він дійсно був найактивнішим у власному осередку: замовляв за свій рахунок книги, сам змайстрував сцену. Будучи непоганим художником, прикрасив її своїми малюнками (намалював українського козака і дівчину в національному костюмі). Саме тому йому було боляче, коли маляри все те нищили.

З його ініціативи було організовано сільський драматичний гурток “Просвіти”. Шимоня був і режисером, і актором. Ще її тепер він пам’ягає всі вистави, які поставили перед односельчанами його гуртківці: “Запорожець за Дунаєм”, “Ой, не ходи, Грицю”, “Сватання на Гончарівці”... Не забув він і тих, хто йому у всьому допомагав: емігрант з Великої України Іван Рудківський, земляки Василь Опаленик, Михайло,

Іван, Федір та Андрій Дербаки. З особливою любов'ю Микола Іванович пригадує постановку п'єси “Невольник”. Він з захопленням переказував її зміст, не забув і того, що саме за цю п'єсу місцева влада наклала на нього штраф 50 корун. Цей незаконний акт викликав гнівну критику урядовців з боку В.Гренджі-Донського.

Починаючи з 1925 року, тобто від часу виникнення і до кінця 30-х років, Микола Шимоня залишався беззмінним керівником осередку колочавської “Просвіти”. В газеті “Свобода” (1933, 5 січня) читаємо: “Загальні збори читальні “Просвіта” в Н.Колочаві відбулися дня 6 листопада 1923 р. До відділу вибрано: голова – Микола Шимоня, заст. голови – Василь Пинка, секретар – Андрій Дербак, касир – Йосип Штаєр, бібліотекар – Дмитро Буркало, заступники відділкових – Йосип Леньо і Юрій Буркало”. Активність М.Шимоні відзначив під час приїзду в Колочаву Августин Волошин.

Наприкінці 1944 р. Зореслав написав вірш “Зневіренім”. У ньому є такі рядки:

“Тільки той вартий гідно її заслужено жить,

Хто не знає спочину, утоми й зневіри,

Хто і серце, і душу гартує, стальить.

Огнем чину, змагання, любови й офіри”.

Ці слова можна вневнено віднести і до героя цього нарису.

У 20-30-х роках на Закарпатті діяли два, на жаль, протилежні, товариства – “Просвіта” і “Общество имени

Духновича". Перше підтримувало "українізацію", а друге було русофільським. Дослідники, як старі, так і сучасні, переконливо довели, що "Общество" було тільки численнішим, і з цим не могла не рахуватися чеська влада. Друковані органи названих товариств вели майже безперервну "війну" один проти одного, яка завдавала тільки шкоди. Одним з ідеологів русофільства в 30-х роках був Степан Фенцик. Микола Іванович розповідав про його приїзд до Колочави для проведення "Дня русской культуры". Фенцик щойно повернувся з-за океану, відвідавши США. Один селянин його запитав:

- А щось привезли з Америки? Ми вам дали 5 тисяч корун, які колочавці вибирали на книжки, айбо щось їх не видимо.

Фенцик не знав, що відповісти. Шимона не міг так це залишити. Він зібрав 10 свідків, які подали на пана Степана скаргу в суд. Як і слід було чекати, демократичний суд Чехословаччини змусив Фенцика повернути колочавцям гроші. Саме тоді якийсь талановитий верховинець, не довго думаючи, склав віршик:

"Їхав Фенцик в Америку,
нахапався доларів,
ходить, брешучи, по селу,
як спаситель народів".

Фенцик використовував різні, навіть найбільш шкідливі методи для того, щоб повернути людей на свій бік.

Одного разу, знову ж таки в Колочаві, він за своїй рахунок гостив пивом колочавців, хоча успіху так і не досяг. Звичайно, прикро, що активіст “Просвіти” Василь Опаленик навіть змагався з Фенциком в “кулачному бою”. Односельчанина підтримали інші, а пан Степан не дорахувався кількох зубів. Боже сохрани, від таких “методів” для досягнення мети!?

В 1938-1939 роках наш край пережив радісні й трагічні дні своєї історії. Багатовікова боротьба закарпатців за незалежність увінчалась перемогою. 15 березня відбувся Сейм Карпатської України, який проголосив на весь світ, що наш край став незалежним. Серед численних очевидців цієї радісної події був і Микола Шимоня. П'ятдесят колочавців на чолі зі своїм командиром прибули до Хуста - тодішньої столиці Карпатської України. Він відчував неабияке моральне задоволення, бо в тому, що Закарпаття стало незалежним, була і його заслуга, вояка Карпатської Січі. Напередодні Сейму на нього і його команду було покладено відповідальне завдання - здійснювати нагляд за успішним проведенням виборів.

Якою ж була обстановка в Колочаві 12 лютого 1939 року? Колочава уся проголосувала за Українське Національне Об'єднання, - каже Микола Іванович. - Стільки було людей, що їх ланцюг від одного кінці Колочави починався, а в другому закінчувався. Все було

покрите синьо-жовтими знаменами, і здавалося, що Колочава - одне велике синьо-жовте полотнище.

Микола Іванович розповідає чітко і спокійно. Я навіть дивувався його чудовій пам'яті. Все, що він говорив, підтверджується спогадами Василя Гренджі-Донського, Степана Росохи, Володимира Бірчака. Але особливість спогадів М.Шимоні в тому, що це оповідь не одного з керівників Карпатської України, а роздуми рядового січовика. Він наводить цікаві й майже невідомі епізоди з тогочасного життя. Ось хоча б один. Відомо, що єврейське населення в основному віддало свої голоси за УНО. Вибори до Сейму співпали з призначенням третім міністром Карпатської України чеського генерала Л.Прхали. Населення і уряд краю поставилися до цього негативно. В.Гренджа-Донський про це писав так: " У розмові зі щойно прибулим генералом Прхалою Волошини прямо заявив, що він є чужинцем для нашого народу і не тільки не є членом нашої нації, але й мови нашої не знає, й місцевих обставин, отже, не може бути міністром...". Населення Колочави теж присядало до думки А.Волошина. По селі всюди виднілися гасла і чулися вигуки: "Геть із Пирхалом!". Євреї, яких у той час дехто принизливо називав "нархами", подумали, що це про них. Дуже скоро непорозуміння було з'ясоване, і вони теж свої голоси віддали за український уряд.

Цікаві спогади Миколи Івановича про А.Волошина, В.Гренджу-Донського, С.Росоху та інших відомих діячів

Карпатської України. Августина Волошина Микола Шимоня вперше побачив у Хусті, коли його уряд переїхав з Ужгорода, захопленого угорцями. “Ми його зустріли як свого провідника. Як завжди, він спочатку відвідав місцеву церкву, в якій особисто правив службу Божу”. Вдруге Микола Іванович слухав його виступ на пам’ятному Соїмі Карпатської України. Кілька разів Шимоня зустрічався з Волошином особисто. Як командант Колочавської Січі, йому потрібна була особиста зброя. Звернувся до самого прем’єр-міністра, якій його прийняв радо. “Коли я висловив своє прохання батькові Волошину, він із посмішкою на вустах сказав:

- Силку, пащо тобі зброя, кого хочеш убивати?

- Кого буде треба!

Все ж Волошин на своїй візитці написав: “задовільнити прохання”. А.Волошин справді сподівався, що до зброї справа не дійде. Тим більше, що чехи заявили про свою готовність обороняти Карпатську Україну. Великі надії карпатській прем’єр покладав на Німеччину. Коли стало очевидним, що чехи не тільки не допоможуть, а ще її заважатимуть, - Закарпаттям прокотилася хвиля демонстрації під гаслами: “Січі - зброю!”. Про це пише у своїх спогадах і Василь Гренджа-Донський.

Микола Іванович особисто знав трьох братів Климушів. Про команданта Карпатської Січі Дмитра

Климнуша залишилися найкращі спогади: “Я вчився у школі в Ясіно, а Климпуні були досіть заможними. Дмитро мав своїй ресторан і всяко допомагав школі – і морально, і матеріально. Такої чуйної людини я давно не зустрічав. Тільки побачив мене - гукає: “Миколо, ходи сюди!”. І, як правило, ситно мене нагодус”.

Кілька разів до Колочави приїжджали особистій секретар А.Волошина Іван Рогач і Степан Росоха - майбутній заступник голови Карпатського Союму, автор спогадів “Соїм Карпатської України” (Вінніпег, 1949; Львів, 1990). Обидва були високоосвіченими людьми, маючи за плечима докторат у Празі. Кілька разів Микола Іванович слухав виступи майбутнього військового міністра Карпатської України Степана Ключурака. Зі Степаном Фігурою Шимоню багато що зближувало, зокрема - шкільні і просвітянські справи. Федора Тациця вперше побачив у Воловому, коли карпатські січовики зібралися на панахиду біля “могили волі”. Там, як завжди, виступив майбутній президент, ясраву промову виголосив Іван Рогач.

Особливо яскраві спогади Миколи Івановича про нашого славного земляка В.Грейджу-Донського. Лихою волею обставин вони разом опинилися в угорському концтаборі Вор'юлопош. Знали один одного давно, і стосунки між ними були надзвичайно теплі. Василь Степанович добре розумів, як із ним будуть поводитись, а тому просив Шимоню:

- Миколо, а що, якби я одягнув ще одні штани, бо я боюся, доб'ють ня. А так удари будуть менше болючі.

- Зробимо так: Я вам дам свій жакет, і ви його заховасте в штани.

Так і зробили. Пізніше Василю Степановичу це дуже знадобилось. Миколі Івановичу пощастило. Він і сьогодні не знає, яким чином йому вдалося вирватись із того пекла. "Я був свідком, - пригадував Шимоня, - коли до нашої камери зашелли снісевирця Василя Поповича. Все обличчя в нього було в крові, а допомогти йому не могли: малярні відразу були прикладами. Особливо небезпечними були терористи". Хто допоміг вирватись Миколі Шимоні з табору?

Надамо слово йому самому. "Колись жителя села Вишково Каспера вигнали з роботи. Я в той час столярував. І, як кажуть, був при грошах. Мені завжди було його жаль: в сім'ї п'ятеро дітей, їсти не мали що. Одного разу я дав йому дві рибини і запропонував зайнятись якоюсь вигідною справою, наприклад, заготівлею м'яса. Я йому в усьому допомагав.

- Міклош, я Вам цього ніколи не забуду.

Грошей з нього ніколи не брав. Навіть і подумати не зміг, що саме цей Каспер колись стане мені в пригоді...".

В 1939 р. Каспер став терористом. Читач уже знає, скільки лиха наробили вони на Закарпатті. На їхній совісті сотні замордованих людей, сльози вдів і сиріт. "В

таборі, - говорить Шимоня,- зі мною було чимало колочавців. Михайло Дербак, наш учитель Романовський та інші. Табір охороняли терористи, і серед них був мій знайомий Каспер. Переглядаючи документи арештантів, він робив обхід камер. Я його зразу впізнав. Мені так і хотілося його окликнути, але старший і досвідченіший Дербак перерадив. Через деякий час Каспер сам підійшов до нас в оточенні кількох солдатів і здивовано запитав:

- А ви за що сидите?

- Я й сам не знаю. Вини за собою не маю.

Нічого більше не сказавши, він пішов. А наступного дня мене викликали до коменданта. Каспера на той час не було. Його кудись відіслали.

До мене підходить терорист Дулка і прямо питає:

- Хочеш іти додому?

- Чого таке питаєте?

- Завтра підеш.

Нам наказали помігтися і привести себе в порядок. Наступного дня з'явився і Каспер. Тепер він мені віддячував, приніс по літрові вина.

- Чи бись-те випили?

- Мені не до пиття, не знаю, що зо мною буде?

- Не переживай, усе зроблено.

До камери увійшов генерал. Чи не той самий, якому Гренджа-Донський прямо в лице говорив про нелюдські муки арештантів? Він заявив, що гуманна мадярська влада відпускає їх, як невинних і вірних мадярському

урядові людей. Але попередив: якщо вдруге попадемо сюди, більше білого світу не побачимо.

Перед від'їздом додому Микола Іванович в останній раз розмовляв з Гренджою-Донським. Василь Степанович не був панічно настроєним, вів із ним серйозну і ділову розмову:

- Миколо, передай, будь добрий, моїй дружині, яку ти добре знаєш, щоб негайно йшла в німецьке консульство та їхала в Німеччину. А може, і мені щось допоможе?

- Я зроблю все, як Ви просите.

По приїзді додому негайно виконав прохання. Його дружина довго мене розпитувала, а я говорив усе, що знав і бачив. Як тепер відомо, дружина Василя Степановича Маруся передавала йому продукти. Микола Іванович за два тижні перебування в таборі добре вивчив, як і що тут можна зробити. Одного разу йому передали буханку хліба, а в ній записку. Коли вишкля підозра, що мадяри про це знають, він негайно позбувся цього компромату.

Мадяри прискіпливо ставилися до табористів. Така людина вже назавжди у них була на замітці як неблагонадійна. Навіть випускаючи в'язнів додому, вони підкидали до них у вагон детективів. Надамо знову слово Миколі Івановичу: "Біля кожного з нас сидів такий детектив. Ми здогадувалися про це... Вони, як правило, першими вступали в розмову:

- То звідки ви йдете?

- З табору.

- А за що вас взяли ті неміті свині, іроди?

- Випустили нас, бо ми не винні. Правда все переможе.

Коли один із звільнених щось грубо відповів, то на першій же зупинці безслідно зник. Без сумніву, його знов заарештували”.

Останнім часом опубліковано чимало праць про внесок галичан в оборону Карпатської України. Ця тема особливо актуальна тепер, коли сучасні неорусини розносять чутки про зраду галичанами Карпатської України. А тому я не міг обминути цієї проблеми і в розмові з Миколою Івановичем.

- Деякі історики твердять, що галичани першими втекли з поля бою. Чи так воно було насправді?

- Це груба брехня. Вони біглися до останньої хвилини. В Карпатській Січі був окремий галицький полк. Тільки тоді, коли всім стало зрозуміло, що незабаром усе Закарпаття буде окуповане, вони на машинах виїхали через Колочаву на Присліп. Потім їх залишили у місцевого священика, на фарі, і пішком подалися через гори. Поляки їм перекрили дорогу. Почалася стрілянина, яку чули місцеві жителі. Казали, що всі вони загинули.

- Я неодноразово читав, що навіть за окупації Карпатської України продовжували діяти партизанські загони за принципом “Свобода або смерть”.

- Так вона і було, але, правду кажучи, діяли вони недовго.

Читач уже сам знає про загони, які очолювали Степан Росоха, Федір Тацінець, Микола Крупа. Честь їм і хвала. Горяни не забудуть народних месників, які не змирлися з фашистською окупацією. А мені мимоволі пригадується запитання, яке на науковій конференції в Хусті переді мною поставила одна жінка:

- Для чого галичани прийшли в 39-му на Закарпаття?

Правду кажучи, я не знав, що відповісти. Вона ніяк не розуміла, що для них наша земля була частиною Великої України.

Проїшли роки. В Колочаву вступили радянські війська. Слід сказати, що Микола Іванович, як і багато його земляків, щиро чекав приходу Радянської Армії. Вступив у партію, бо примусили. Я не виню за це мого героя, бо такої був час. Не обійшлося і без доносів. Один з “добродіїв” написав до КДБ, що Шимоня не був простим січовиком, а командантом місцевої Січі, не раз виступав на мітингах. Та її що було приховувати те, що знали всі? “А саме тоді видача нових партійних квитків, - розповідав Микола Іванович. - Мене викликали в райком партії і запропонували заповнити анкету. Мені

дуже хотілося позбутися свого партійства, я говорив, що не хочу займатися політикою, бо і так немало за це перетерпів. В анкеті я все правдиво описав, не забувши нагадати, що в 1939 році був командаггом Колочацької січової команди. Партійців дуже здивувала моя прямота.

- Цього не треба вказувати, бо вам тільки зашкодить, - радили.

- Я ніколи не писав неправду. Про те, що я був у Січі, знають всі.

Квиток, звичайно, не видали. Січовик був для них звичайним бандерівцем. Я прямо в кабінеті перехрестився і пішов. Так закінчилось моє перебування в партії”.

На завершення додамо, що спогади Миколи Івановича допомогли з'ясувати ще одну білу пляму в історії нашого краю. Читачі вже, мабуть, читали цілий ряд моїх статей про С.Фігуру і Я.Завальницького. На нинішній день ми знали прізвища трьох розстріляних в Тішні: Степана Фігуру, Якова Завальницького і пранівця Федора Грегулича. Сьогодні (стаття опублікована в 1992 р. – Авт.) відкриваємо ще одного героя Карпатської України, який прийняв тоді смерть разом з міжгірськими вчителями. Це - особистий секретар юриста Йосипа Дудикевича - Шупка. Дудикевич перед самим приходом угорців змушений був тікати, а галичанин Шупка не встиг. А, може, не відчував за собою вини? Через деякий час його заарештували, а після тривалих катувань розстріляли. Таким чином, на сьогодні залишився

невідомим лише один захисник Карпатської України, який був розстріляний у Тінні, і обов'язок історика належить виконати. Історія України не повинна мати білих плям.

Нещодавно Микола Іванович Шимоня відійшов у вічність. Все своє життя він вірив в ідею незалежності України, не раз за неї страждав, але ніколи не відмовлявся від своїх поглядів. Найбільше для нього свято – проголошення незалежності нашої держави. Це свято він завжди зустрічав підтягнутим, у вишиваній сорочці. Вояк залишився воляком.

СТЕПАН МАРІКОНЬ

Березень 1939 року. Красне Поле. Ще учора тут прийняли бій молоді хлопці-гімназисти, ті, хто не змірився із вторгненням гортистів на Срібну Землю. Наступного дня над полем панувала мертва тиша. Уже не видно мерців: їх поспішно поховали. Ями від вибухів, кров'ю залите поле. Йдуть дві жінки. Одна молода, голова іншої покрита сивиною. На їх очах сльози. Мати і сестра шукають сина і брата. Він учора прийняв бій і не повернувся додому.

- Синку мій, Степане, - стогне мати. - Що сталося з тобою? Де твоя могила?

У відповідь мертва тиша...

Головний герой нашого нарису Степан Маріконь народився в рік жовтневого перевороту у Воловому, теперішньому Міжгір'ї. У напівугорській сім'ї. Виховання його було таким, що годі було сподіватися, аби згодом поповнив ряди захисників Карпатської України. Як трапилось, що молодий хлопчина став прихильником української ідеї?

На початку 30-х років Степан Маріконь приїхав до Хуста і з допомогою родичів, що там мешкали, був зарахований учнем торговельної школи. Жадоба знань брала гору. Вчився старанно, навіть почамп. Вже в 1938 р. ми його зустрічасмо в хустському осередку товариства "Просвіта", активним членом і керівником якого був Ілько Ващинин. Цей галичанин, як й багато йому

подібних, втік на Закарпаття, рятуючись від санацийного терору польських властей. Як би там не було, але за часів Чехословаччини існували сприятливі можливості для різнобічної діяльності, зокрема, просвітної. Хоча школа була з чеською мовою навчання, завдяки таким активістам, як Вацшини, її вихованці були добре обізані з українською літературою, знали твори Шевченка, Франка, Лесі Українки. “Ми танцювали, ставили вистави на українську тематику, - розповідає Стенан Маріконь, - і саме за ці три роки я став українцем. Я полюбив Україну всією душею, полюбив її милозвучні пісні. І гордився усвідомленням, що закарпатці також є українцями”.

Про Ілька Вацшинна збереглися найкращі спогади. Людина добра і безкорислива, він завжди допомагав тим, хто потребував підтримки. Стенан був близько знайомий з трьома синами Вацшинна. Коли в Хуст вступили угорські війська, Ілько Вацшини не втік, а залишився в старому місті.

- Мені нічого тікати, я нікому нічого поганого не вчинив.

Та не всі так думали. У місті залишилось чимало і тих, хто добре пам'ятав Вацшинна-просвітянина, Вицшинна, який переховував у себе перебіжчиків з Галичини... Як слід було чекати, його заарештували і, після тривалих катувань, розстріляли. В будинку, де мешкала сім'я Вацшинна, поселилися “визволителі”.

Незважаючи на демократичній устрій міжвоєнної Чехословаччини, її служба безпеки уважно слідкувала за розвитком українського руху, боячись, щоб у жителів Срібної землі не з'явилося бажання прислатися до України. Чеські власті вели спеціальні картотеки, тримали на обліку неблагонадійних.

Кінець 30-х років. Читач добре ознайомлений з цим складним періодом в житті краю. Боротьба між різними політичними партіями, загострення міжнародної обстановки, коли сильні світу цього вели політичну гру навколо Закарпаття, зміна уряду Бродія кабінетом Волошина... Степан Маріконь не знав особисто братів Брацайків, братів Реваїв, Августина Волошина. Він був рядовим жителем Хуста, а потім рядовим захисником Карпатської України.

15 березня 1939 р. в "Новій свободі" був опублікований заклик до мобілізації: "Увага! Бувші військові старшини, підстаршини й вояки, голосіться!

При міністерстві війська в Хусті утворився генеральний штаб під проводом полк. Єфремова. Формується армія Карпатської України. Всі бувші військові старшини, підстаршини й вояки, голосіться до головної команди армії, і тому нехай не буде ні одного вишколеного вояка, який би не заферував свої прислуги своїй Державі. Служили ми цісарям, всяким чужим президентам, то послужім тепер своєму народу.

Вояки, Вас кличе рідна Держава!"

Степан Маріконь не був офіційно зареєстрованим в Карпатській Січі. Для таких формальностей просто бракувало часу. Ще до публікації заклику наш герой із зброєю в руках охороняв січову гостинню в Хусті. Оборону її від чехів очолював полковник М.Колодзінський. Читач уже знає, що січовики біглися до кінця і тільки одержавши наказ Августина Волошина, вони прийняли онір і склали зброю до ніг прем'єра. На Степана Маріконя було покладено обов'язки зв'язкового між Хустом і Красним Полем і коли ворожі танки шматували тіла героїв, то серед них був і Маріконь. Сили нерівні. Рушницю передавали з рук в руки, бо зброї не вистачало. Хіба можна було в такій спосіб зупинити вишколеного агресора? Героїзм, любов до Батьківщини, боротьба не за життя, а на смерть. Поруч із закарпатцями боролися галичани. Більшість із них задовго до 14 березня перейшла польсько-чехословацький кордон. С.Маріконь розповідав, що група патріотів перейшла Торунський перевал, напала на чеських прикордонників, захопила зброю і з'явилася до січової команди при повному босзанасі.

Красним нарекли це поле на випадково. Воно дійсно було червоним від крові його захисників. Коли стало очевидним, що далі продовжувати боротьбу неможливо, січовики групами почали відступати у різних напрямках. Добре знаючи, що на Торунському перевалі їх чекають польські кулемети, пробивалися хоч куди, тільки не

додому. Не всім вдалося успішно пройти кордон. З багатьма Степан Марікопъ знову зустріється у Вор'юлононі.

Коли С.Марікопъ разом з галичанами не пощастило прорватися за кордон, він рушив у напрямку Севлюона. Чудове знання угорської мови (до речі, вільно володіє ще німецькою, чеською та свреїською) йому допомагало. Зброю викинув, запасся угорським прапорцем. І чи можемо за це дорікати йому? Адже він ще так мало прожив на білому світі... Особливо остерігався терористів, що "п'ятою колоною" йшли Закарпаттям, несучи із собою смерть. Та уникнути мадярської тюрми все ж не вдалося. Хоч заарештували Марікопъ значно пізніше за інших. Доніс провокатор. Викликали до жандармської діляниці:

- Ти вбивав людей. Будеш покараній!
- Неправда.

Один з жандармів сильно вдарив його по обличчю. Закривавився рот. Наступної миті Степан запустив у свого ката табуреткою. Ввірвалися інші жандарми і стали нещадно бити. Відтак зв'язаного вкинули у машину. Кінцева зупинка: концтабір Вор'юлононі.

Уже не раз писалося про становище в'язнів угорських концтаборів. Хочеться тільки додати, що Карпатська Січ була напіввійськовою організацією, а це, як писав її відомий дослідник Петро Стерчо, "ставило її під охорону постанов Женеvської Конвенції відносно

ведення війни, охорони полонених і т.п.". Іншими словами, "всі мадярські знущання над січовиками у в'язницях і концентраційних таборах, зокрема у Великому Бичкові, Вор'юлононі і інших, були грубим порушенням міжнародних постанов відносно трактування воєнних полонених".

Карпатська Україна, як і будь-яка держава, має своїх героїв. До них ми відносимо і Олександра Блестіва - хустського студента, який віддав своє юне життя за свободу рідного краю. Олександр Блестів був одним із ініціаторів створення загонів карпатських січовиків у Хусті. Після окупації був заарештований. Угорським властям цей молодий студент завдав чимало клопотів. Уже один той факт, що його тримали в камері-одиночці, засвідчує особливу увагу його постаті. Василь Грещак-Донецький детально описав останні дні життя цієї мужньої людини. Тож надамо слово першому літописцю Карпатської України: "...Блестіва мадяри арештували, відвели до в'язниці і замкнули до одинокі. Днями "вислуховували". При таких "допитах" били його кілька разів денно, били навіть і ті вояки, що були завжди нові, свіжі і приходили на зміну варті до в'язниці. Це тривало тиждень. Особливо знущалися над ним хустські мадярські терористи: Марко та Дулка, а крім них ще й якийсь Барабаш - колишній хустський підстароста. Бідного хлопця ці бандити так побили, що оглух і з вух текла йому якась речовина".

Степана Маріконя викликали на черговий допит. Коли жандарм відчинив двері камери, то Степан одразу зауважив верстат-циркулярку для шліяння дров. Поблизу молодий хлопчина. Увесь одяг і стіни камери - в крові. Не зміг збагнути, як люди, що вважали себе представниками культурної нації, могли немов дрова пиляти живого хлопця. Кров цебеніла, а він все-одно мовчки дивився в очі своїм катам. То був Олександр Блестів.

Розлюченій угорській офіцер вереснув:

- Ти, собако січовницька, йди і пооблизуй кров. Стіни мають блистіти.

- Я не заслужив такого ставлення до мене, пане офіцер...

- Ти ще огризасяся! Йди і роби, що тобі кажуть, бо пошматуємо...

- Я не буду.

Побачивши, що Маріконь став, немов вкопаний, вихопив багнет і з усієї сили вдарив його вище коліна. Знепритомнівши, впав.

Більше побратими не бачились. Блестіва одвезли за місто і розстріляли. Відомо тільки, що в камері, де він провів останні години свого героїчного життя, знайшли на папірчику кілька рядків: "Я, Олександр Блестів, з Хусту, умираю за те, що любив свою Україну..." А Степану Маріконю доведеться пройти всі кола Дантового пекла, перш ніж вирветься на волю.

Однак, після визволення краю не дуже приязним було ставлення до нього нових властей. Так і залишився у чорних списках спецслужб бандерівцем, ворогом народу. З проголошенням незалежності України в нашій молодій державі змінилося ставлення до тих, хто першими дали бій фашизму. Степан Маріконь та його побратими - то цвіт історії. І про це ми повинні завжди пам'ятати.

**ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА І
КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ
ДІЯЛЬНІСТЬ
ВАСИЛЯ ГРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО**

ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ВАСИЛЯ ГРЕНЖІ-ДОНСЬКОГО

23 квітня 1897 року у подружжя Степана і Олени Гренджів народився син, якому щасливі батьки дали ім'я Василь. Проїде якихось двадцять років і про письменника Василя Гренджу-Донського знатимуть дорослі і малі, закарпатці і галичани. Його твори видаватимуться не тільки в закарпатській періодиці, але і у Львові та Харкові. Він ввійде в літературу та історію краю як поет, що видав першу збірку поезій літературною українською мовою, як людина, яка завжди на першій план ставила не власні інтереси, а загальнонародні, поезія якого закликала до боротьби. Все своє життя "верховинський соловейко" буде залишатися з своїм народом:

"Несу в хустині грудочку землі,
орошену і кров'ю і сльозами,
нехай потішить душу в чужині,
пригноблену тривожними думками".

Про батьків у Василя Степановича залишилися найкращі спогади. "Спробую батька змалювати, - писав пізніше письменник в короткій автобіографії, - гірний, стрункий, трохи вищого, за середній, росту. Волосся чорне, а очі дивно-сині, як синє небо. Вуси біляві, тобто "жовті". Якась дивна примішка. Цю прегарну красу задержав він до тридцять п'ять років свого життя, бо

пізніше праця і недуга знищили його разом з красою". Якщо батько "все був у гуморі", то мати "була завше сумною, ніколи в житті не чув я, щоб співала, а тільки ридала". Василь Гнєнджа-Донський народився у звичайній працелюбній верховинській сім'ї, яких на зламі століття були тисячі. У своїй статті "А что хотят они?", опублікованій в газеті "Свобода" у 1922 р., письменник писав, що "мой отець бідний чоловік, хлібороб, мати боса ходить, невби знали за м'ясо аї молока не видять, только сухій хліб її того недоста. Я сам голій, як палець. Больше раз боровся з голодом як сьтій був".

Прийшов час йти до школи. "Коли батько мене увів до школи, - пригадував поет у своїх "Спогадах", - Бокотей (так звали вчителя – М.В.) покрутив головою і сказав: "Зпізнилися, Степане, адже самі бачите, що школа вже тереповисна". Та, все-таки, упрошування доноесли і Василя зарахували учнем першого класу. "В першій клясі я був чи не найгіршим учнем. Букви прочитати я вмів, але сполучувати їх у склади та слова я ніяк не міг". Причина цього полягала не в низьких здібностях Василя, а в бездарності тодішньої шкільної методики. Чого не навчили в школі, навчився сам, а тому, коли перейшов до другого класу, то читав "зовсім плавно".

Закінчивши шість класів, Василь мав велике бажання продовжити навчання, однак такої можливості у нього не було. До того ж, важко захворів на туберкульоз батько. Доводилося підзаробляти на кусень хліба

читанням Псалтиря над померлими, співати на похоронах, носити пошту, виконувати обов'язки писаря у місцевого адвоката. На останній роботі довго не пробув, бо почалася перша світова війна. З 12-м гонведським полком Василь Гренджа-Донський потрапив на російський фронт, а під час наступу Брусілова, у серпні 1916 р. його було важко поранено: куля пройшла через груди, повертіла легені у двох місцях. Після вилікування направив спочатку на румунський, а згодом на італійський фронт. Проте, справжніх боїв вже не було, Австро-Угорська монархія розвалювалася.

Наприкінці квітня 1919 р., перебуваючи в Будапешті, Василь Гренджа-Донський познайомився з Манікою Вільгельм і через деякий час одружився. Незабаром у молодого подружжя народилися дві доньки – Ольга і Аліска. Проте, шлюб виявився недовготривалим, бо батьки дружини "виховали з неї малярку, і поетові не вдалося її перевиховати". Наслідком такого виховання був той факт, що вона "Ольгу вповні змаляризувала протягом років". У 1930 р. шлюб розівався. Другий шлюб виявився набагато міцнішим. Маруся Гренджа-Донська стала надійним помічником і соратником Василя Степановича.

Займатися літературною діяльністю Василь Гренджа почав рано. У своїх спогадах поет писав: "Десь мав тоді 14 років, як вислав один вірш небіжчикові Михайлові Вrabелеві до Будапешту, що її побачив світ в "Неділі"...

Але переробили його, і я більше не пробував писати". Справжнє захоплення літературою припадає на 20-ті роки. Цікавими є думки Василя Степановича про деяке розширення свого прізвища. "Тоді я придумав щось іншого, - писав поет, - адже Україна тягнеться до Дону - чому не назватися Донським"? Це звучало гарно. І так перша збірка вийшла вже під новим іменем". На початку 1923 р. В. Гренджа-Донський видав книгу "Квіти з терням", передмову до якої написав відомий галицький письменник Василь Пачовський. Необхідно погодитись з сучасним українським літературознавцем О. Мишаничем, що "Квіти з терням" "були свіжим струменем у тогочасному літературному житті Закарпаття". У першому збірнику поетичних творів поета переважала соціальна лірика. Вона була пригаманною і для подальших творів В.Гренджі-Донського. Це визнав і сам письменник: "Мої вірші були досить гострі. Боровся я проти безробіття, проти злиднів, проти денационалізації і чехізації".

На протязі 20-х років одна за одною виходять його поетичні збірки "Золоті ключі" (1923), "Шляхом терновим" (1924), "Китиця квіток" (1925), "Тернові квіти полонин" (1928). Останню відомий літературний критик 20-30-х рр. В.Бірчак вважав найкращою збіркою лірики В.Гренджі-Донського, в якій переважає суспільно-політична та патріотична лірика. Поет сумує над долею свого народу, тужить разом з ним. У таких віршах, як

"Оце мій рідний край", "Русин" та інших викривається сучасна поетові дійсність, чехізація. В.Гренджа-Донський часто вживав такі образи, як "тюрма", "кайдани", "сум", "невольа", "темниця", "страждання", "сльози", "журба", "голод". Однак, це не є доказом того, що поезія Гренджі-Донського песимістична. Він, як ніхто інший, був переконаним оптимістом. У 1936 р. вийшла його чергова збірка поезій "Тобі, рідний краю". В однойменному вірші цієї збірки поет вірить, що настане той час, коли "сонце свободи" буде світити з небес "на нашій зеленій Карпаті". В.Гренджа-Донський з великим захопленням зустрів звістку про проголошення незалежності краю і в 1939 р. написав нову редакцію (перша – 1928) вірша "Марш молоді Карпатської України". Куплет, яким завершується цей твір поета, ніби підсумовує багаторічну боротьбу закарпатців за свою свободу:

"Повстав наш край із крові, із рідни.
Хай пропадуть роздори, ряд незгод.
Нехай живе Карпатська Україна.
Нехай живе свobodно наш народ."

Уже на початку 20-х рр. Гренджу-Донського заповонила історична тематика. У 1922 р. на сторінках журналу "Пчїлка" він опублікував історичну поему "Червона скала", а в 1925 р. драму "Сотня Мочаренка".

Революційним подіям 1918-1919 рр. на закарпатській Гуцульщині він присвятив збірку оповідань "На зустріч волі" (1930). Найкращими зразками історичної прози В. Гренджі-Донського є його дві повісті "Ілько Липець – карпатський розбійник" (1937) і "Петро Петрович" (1937). Останню високо оцінили сучасні Гренджі-Донському критики. "Оцю повість, - писав В.Бірчак, - можна оцінювати з різних точок, можна закинути деякі анахронізми, можна навести приклади, де автор невпевні випрацював поодинокі мотиви - та мимо всего треба зазначити, що ця повість читаємо гладко й живо і що в розвою творчості Гренджі-Донського вона становить великий крок".

Василь Гренджа-Донський був чудовим і висококваліфікованим журналістом, редактором і співробітником таких популярних видань, як "Наша земля", "Пчїлка", "Русин", "Неділя", "Свобода", "Українське слово", "Нова свобода". Його постійно можна було побачити серед просвітян, учнів шкіл і студентів учительських семінарій, де він читав лекції або просто вів бесіди. За підрахунками Зірки Гренджі-Донської, яка по праву вважається найкращим біографом батька, "літературний доробок Гренджі-Донського вже при кінці 30-х років був немалий. Його поезії належали до кращих надбань закарпатських письменників і ними вклав своє ім'я в історію української літератури. Це був вік його постичної

творчості. Він видав близько 20 книжок. Пробував свої сили у всіх жанрах - поезії, епосі, драматургії, публіцистиці, виступав і з літературно-критичними статтями, записував і видавав фольклорно-етнографічні матеріали. Був завжди там, куди кликало життя ...".

1938-1939 роки - щасливі й трагічні в історії краю. Невелика гілка українського народу здобула можливість в певній мірі проводити власну внутрішню і зовнішню політику, внаслідок чого була зроблена спроба формування української державності. Останню законодавчо закріпили рішення Союму Карпатської України 15 березня 1939 р. Цей історичний акт слід розцінювати як другий, після визвольних змагань 1917-20-х років, етап у створенні Української держави. Закарпатські українці довели, що бажають воз'єднатися з великим українським народом. За пропозицією Августина Волошина В.Гренджа-Донський очолив редакцію урядової газети "Нова свобода". "Всю увагу газети, - пригадавав Василь Степанович, - я звернув на відбиття зазіхань мадярів і на внутрішні потреби". 4 березня 1939 р. письменника було включено до відділу преси і пропаганди, який очолював Володимир Комарницький.

Починалися трагічні дні Карпатської України та її мужніх захисників. Розстріли, в'язниці тепер стали звичайним явищем. В. Гренджу-Донського заарештували і

помістили в тячівську тюрму, а потім перевели до концтабору Вор'юлонош. До речі, вже тоді ходили чутки про смерть В. Гренджі-Донського. Львівська газета "Нова Зоря" (1939. – 8 червня) повідомляла, що поета помістили до угорського концтабору в Ниредьгазі. Професор М. Омельчикова написала некролог "В. Гренджа-Донський" (Жіноча доля. – 1939. – Ч.4). Відатний словацький письменник Франьо Краль написав вірш-некролог, в якому високо оцінив заслуги Гренджі-Донського, назвав його "забутим співцем полонин", а його земляків - "народом героїв". Але поет в угорських таборах не загинув, а 5 липня 1939 р. одержав повістку, згідно з якою вважався вільним, хоч зобов'язувався постійно зголошуватися до поліції. Добре знаючи, яким буде ставлення угорських властей до українського письменника-патріота, Василь Гренджа-Донський вирішив покинути Закарпаття і емігрував до Словаччини.

Післявоєнна Чехословаччина мало чим відрізнялася від Радянського Союзу, а тому закономірно, що Василь Спепанович не мав можливості писати в дусі кінця 30-х років. Однак необхідно погодитися з твердженням Зірки Гренджі-Донської, що творчість письменника на еміграції була різноманітною і багатою. В цей час вийшли з друку нові поетичні твори, зокрема, "Криваві тумани" (1965), "В тилу ворога" (1965), "Наше півстоліття" (1967), "В сторіччя Т.Шевченка" (1961) та ряд ін. В. Гренджа-

Донський взявся за переробку ранніх своїх творів - "Князь Лаборець", "Василина - князівна гуцулів", "Олена Верховинка" та ін. Що стосується преси, то в цей час письменник підготував до друку "Спогади" і "Матерські звірства", однак вони побачили світ тільки завдяки дочці поета Зірії уже після смерті батька. Щоденник "Щастя і горе Карпатської України" був опублікований у восьмому томі "Творів Василя Грещі-Донського" накладом "Карпатського Союзу" у Вашингтоні.

Останні роки письменник напружено працював над романом "Сини Верховини", який запланував видати у двох томах. В численних листах до дочки в США він постійно знайомив її з просуванням роботи над романом. Навіть в останньому листі, датованому 20 червня 1974 р., В.Грещі-Донський писав: "Роман "Сини Верховини" переписую, вже маю більш як половину на часописі. Цього року хочу бути з ним готовий". На заваді була смерть, яка наступила 25 листопада.

В емігрантський період Грещі-Донський продовжував працювати як драматург, публіцист, літературний критик, автор художніх творів для дітей. За літературну діяльність Василь Степанович неодноразово нагороджувався різноманітними урядовими нагородами, подяками тощо. Так, в 1965 р. він з рук президента одержав орден "За відбудову", а в грудні 1968 р. йому присвоєно звання заслуженого діяча мистецтва.

Та його тягнуло додому, на рідну Верховину. Така нагода трапилася в 1970 р. Зірка Гренджа-Донська так описала його відвідини рідного краю: "Поет був безмежно зворушений цими відвідинами. Відвідав він тоді своє рідне село й околицю і врешті міг поклонитись рідним полонінам особисто... Вдивлявся в кожне перетворення рідного краю, ходив по старовинному Ужгороду, Мукачеву і не міг впізнати тих вулиць, на яких залишив частину своєї молодості...". Відвідав знову знає йому вже "Морське око" в Карпатах – Синевирське озеро, де часто бував під час своїх мандрівок у молодих роках". Вдруге Василь Гренджа-Донський побував у Закарпатті в 1973 р.

Василь Гренджа-Донський помер 25 листопада 1974 р. на 77 році життя. Дочка поета пригадувала: "Кілька місяців не приходили листи від батька...Та враз, серед ночі, 25-го листопада, 11 місяців після нашої візити, збудив мене телефон і я почула голос брата: "...Татко помер...".

Похорон поета відбувся 29 листопада 1974 р. в Братиславі на кладовищі "Славічіс удоліс". На могилі Василя Гренджі-Донського виступили найближчі його друзі та соратники: біограф Михайло Молнар, д-р М.Роман, засновник українського театру у Закарпатті Юрій Августин Шерегій.

Василь Гренджа-Донський вніс великий вклад революційного характеру у розвиток культури в

Закарпатті. Все своє життя він щиро працював у галузі освіти і літератури рідного йому народу. Доказом цих слів є творча спадщина письменника, яка включає в себе понад 1000 поезій, 13 поем та віршованих оповідань, 6 повістей, понад 50 оповідань, спогади та документальні матеріали з історичних подій кінця 30-х років, близько 30 драматичних п'єс, п'єсок і радіосценек, 36 казок для дітей, 12 п'єс та сенок, 38 радіосценек, близько 26 оповідань, понад 200 статей, рецензій, нарисів, репортажів, доповідей тощо. Власних збірок та книжок протягом життя було видано 42, а в співавторстві з іншими авторами - сім. За підрахунками Зірки Гренджі-Донської перелік творів письменника та літератури про його творчість нараховує 1293 позиції. До цього додамо, що це далеко не всі твори, статті, репортажі письменника, які вдалося розшукати. Це стосується також праць, які будуть написані про нього. Але навіть те, що нам сьогодні відомо про Василя Гренджу-Донського, дає нам підставу стверджувати, що "карпатський соловейко" був одним з найбільших письменників Закарпаття ХХ століття.

ВАСИЛЬ ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ В ІСТОРІОГРАФІЇ

Двадцять років, несхожих один на одного, пройшли-промайнули з того часу, коли у столиці Словаччини - Братиславі 25 листопада 1974 р. перестало битися полум'яне серце нашого земляка Василя Степановича Гренджі-Донського - поета, прозаїка, драматурга, журналіста, активного культурно-просвітнього діяча. Тернистим був життєвий шлях "верховинського соловейка", його ім'я та слово приходили на рідну землю, а нерідко замовчувалися. Михайло Молнар, якій вважається першим біографом Гренджі-Донського, зазначає, що Василь Степанович "для Закарпаття значною мірою є тим, чим для літературного життя Наддніпрянської України був І.Котляревський, для Галичини - "Руська трійця", для Буковини - Ю.Федькович (Молнар М. Над вибраним з поетичного доробку Василя Гренджі-Донського //Василь Гренджа-Донський. Місячні групи. - Пряшів, 1969).

Однак, коли виповнилося 60 років від дня народження письменника, продовжує дослідник, ювілей відзначали українці не лише в Чехословаччині, а й у Києві, Львові, Польщі, Югославії, Канаді, США. Тільки на рідному Закарпатті преса, на жаль, мовчала про його заслуги, хоча неспростовним досі фактом лишається те, що поетичний доробок В.С.Гренджі-Донського, завдяки

своєму ідейному та художньому спрямуванню, дорівнює цілій епосі в повітній українській літературі Закарпаття. Слід відзначити, що вже при житті Василя Гренджі-Донського з'явилися перші публікації, в яких давався глибокий аналіз його творчості. Одним з перших, хто досліджував життя і багатогранну діяльність Василя Степановича, і був Михайло Молнар. Грунтовні праці про письменника написали Юрій Бача і дочка поета Зірка Гренджа-Донська, завдячуючи титанічній роботі якої на сьогоднішній день у США видано дванадцять томів "Творів Василя Гренджі-Донського".

Після смерті В.Гренджі-Донського з'явилися ряд некрологів про нього (Роман М. Помер В.Гренджа-Донський // Нове життя, Пряшів. – 1974.- 6 грудня; Молнар М. Пам'яті В.Гренджі-Донського // Дружно вперед, Пряшів. – 1975. – Ч.1. – С.18; Іванчов Ф. Сні Верховини // Дукля, Пряшів. – 1975. – січень; Пагіря В. Останні листи. Пам'яті щирою друга Василя Гренджі-Донського // Дукля, Пряшів. – 1975. – С. 43-44; Штефан А. Василь Гренджа-Донський (1897-1974) // Америка, Філадельфія.- 1975. – 4,10,11,14 січня). Аналогічні публікації з'явилися в україномовних виданнях у Скрептоні, Торонто, Джерсі Сіті, Вінніпезі, Мюнхені. В 60-80-х роках у різних закордонних виданнях побачили світ спогади про Василя Гренджу-Донського. Заслужують уваги статті В.Комаринського, Й.Груніка, А.Куциньського, М.Бажанського, В.Пазуханича, М.Кукурузової-Король, М.Теслевича.

Детальний аналіз творчості В.Гренджі-Донського зробив у своїй праці "Тернові квіти полонин. До сорокаріччя поетичного дебюту Василя Гренджі-Донського" Іван Мацінський. Автор стверджував, що ім'я Василя Гренджі-Донського викликає в пам'яті тих, хто були свідками зародження літературного руху закарпатських українців в часі між двома світовими війнами, й інші імена з його літературної генерації, яку можна б назвати "генерацією перших сміливих літературних дерзав". Поряд з такими письменниками І.Мацінський ставив Ю.Боршомо-Кум'ятського, М.Божук, О.Маркуша, Л.Дем'яна, Ф.Потушняка, М.Бараболу. Неможливо не погодитись з автором статті, що Василь Гренджа-Донський "у цій плеяді займає окреме і почесне місце передусім тим, що він першим з-поміж закарпатців почав писати українською літературною мовою. В цьому велика його заслуга перед українською літературою взагалі".

У 1980 р. Словацьке педагогічне товариство в Братиславі видало книгу М.Молнара "Зустрічі культур", в якій дослідник помістив статтю "Доля співця полонин. Причинок до творчої біографії В.Гренджі-Донського" (передрук статті 1964 р.). Аналізуючи збірник В.Гренджі-Донського "Шляхом терновим", автор нариску відзначав, що "ці вибрані твори письменника розкривають перед нами недавнє минуле такого близького до нас краю, перегорнуть ще одну сторінку про його недавню

історичну долю". Заслужують також уваги "Примітки", підготовлені М. Молнаром для збірки вибраних творів "Шляхом терновим".

Автором ряду статей про В.Гренджу-Донського був Андрій Пестременко (Прозова творчість Василя Гренджі-Донського // Нове життя, Пряшів. – 1969. – Ч.18; Переклади В.Гренджі-Донського // Дружно вперед, Пряшів. – 1969. – Ч.4; Публіцистична творчість Василя Гренджі-Донського // Дукля, Пряшів.- 1972. – Ч.2.- С. 50-54). Юрій Кундрат досліджував діяльність В.Гренджі-Донського в журналі "Наша Земля", якій в 1927-1929 рр. редагував письменник. Автор статті вірно підмітив, що "в літературному процесі на Закарпатській Україні в міжвоєнний період цей журнал відіграв помітну роль. Він сміливо викривав політику насильницької чехізації закарпатоукраїнського населення та ренегатства місцевої інтелігенції, широко знайомив населення Закарпаття з успіхами в галузі економічного, культурного і політичного будівництва на Україні, з українською літературою" (Кундрат Ю. Художні твори В.Гренджі-Донського в журналі "Наша Земля" //Дукля, Пряшів. – 1977.- Ч.3. – С. 58-63). Чільне місце відвів В.Гренджі-Донському Й. Сірка у монографії "Розвиток національної свідомості лемків Пряшівщини у світлі української художньої літератури Чехословаччини" (Мюнхен, 1980).

4 листопада 1989 р. професор університету Стейт Юта Богдан Чоник прочитав доповідь "Поезія Василя Гренджі-

Донського" на конференції Американської Асоціації для розвитку Слов'янських студій. Автор підсумував: "Значення творчості такого поета як Василь Гренджа-Донський має більше, як загумінковній характер. Воно широко національне і має також інтернаціональну вагу в своєму романтизмі. Боротьба Підкарпатської Русі, як її хотіли називати чехи, принесла і цілому українському народові свою дань. Вона вперше по революції показала знову світові, що є українці, що є Україна і є її столиця Київ. Зі своєї ж сторони факт Великої України, її вже саме існування впливало і на закарпатців у позитивному напрямі, що підсилював їх національне усвідомлення".

У 1993 р. в Ужгороді вийшла праця дочки поета Зірки Гренджі-Донської "Ми є лишень короткі епізоди...". Життя і творчість Василя Гренджі-Донського". "Те, що зробив Гренджа-Донський, - писала Зірка Гренджа-Донська, - як письменник на Закарпатті, назавжди залишиться невід'ємною складовою частиною культурного надбання закарпатських українців". До цих слів важко щось ще додати.

Що стосується вітчизняних дослідників, то більш-менш об'єктивні праці з'явилися тільки наприкінці 80-х років. Виняток становила тільки стаття ужгородського науковця Івана Сенька, яку надрукувала газета "Молодь Закарпаття" (1970. - 2 серпня). Автор публікації "У фарватері чужих здобутків" зробив аналіз одного з кращих історичних творів В.Гренджі-Донського "Ілько

Линей – карпатський розбійник". Вчений дійшов висновку, що автор роману "Під мечем Дамокла" А.Пастушенко "часто бере від свого попередника (В.Гренджі-Донського – М.В.) навіть окремі діалоги, незначно видозмінюючи їх". Пізніше аналізувати історичну повість Гренджі-Донського будуть й інші вчені, зокрема Олекса Мишанич.

Лише в 1990 р. розпочалося глибоке, системне і об'єктивне дослідження творчості В.Гренджі-Донського вченими Ужгородського державного університету. Так, Ганна Божук в міжгірській газеті "Радянська Верховина" (1990. – 28 квітня) опублікувала статтю "Великий корифей Закарпаття". Даючи оцінку зробленому письменником, вона з боєм констатувала, що сучасна молодь "на жаль, не знає про розмаїту літературну творчість та громадсько-політичну діяльність В.Гренджі-Донського". Дослідниця також зауважила, що головними винуватцями цього були тодішні владні структури із своїм "чуйним ідейним керівництвом".

Літературознавець Юрій Балєга опублікував статтю "Сини свого народу" (Ужгородський університет. – 1990. – 1 вересня), в якій провів паралелі між творчим і життєвим шляхами Олександра Духновича і Василя Гренджі-Донського, підмітивши, що будучи "як і Духнович переконаним закарпатським русином, Гренджа-Донський у вірші "Ми українці" гордо кидас у вічі денационалізаторам та їх помічникам: "Чим ми є, ми не ганьбимося, Знайте: ось чий ми сини: Ми українцями

звемося, А не русняцькі русини". Ця стаття, як і деякі інші, на той час мала особливу актуальність, бо саме тоді знову штучно відродилася ідея політичного русинства. Через деякий час до проблеми "Духнович – Гренджа-Донський" звернулися й інші закарпатські вчені (Див.: Делеган В., Вегеш М. О.Духнович в публіцистиці В.Гренджі-Донського // О.В.Духнович і Слов'янський світ. Матеріали міжнародної конференції 23-24 квітня 1993 р.).

В.Гренджа-Донський вважав своїм вчителем Великого Кобзаря Тараса Шевченка, присв'ятив йому чимало віршів і окремих публіцистичних статей. Тому є закономірним, що в полі зацікавлень українських учених була тема "Шевченкіана в творчості Гренджі-Донського". Неодноразово не це звертали увагу О.Миншанич і В. Поп. Останній опублікував статтю "Оживас в слові Верховина" (Тарас Шевченко в творчості письменників Закарпаття // Закарпатська правда. – 1990. – 7 березня). Підіймав цю проблему і автор цієї статті (Див.: Учень Тараса Шавченка. – Торонто, Канада, 1992.- 30 травня, 6 червня).

Культурно-просвітницьку діяльність Василя Гренджі-Донського досліджує Надія Ференц. Під рубрикою "Поети Срібної Землі" у "Календарі "Просвіти" на 1994 рік" вона опублікувала статтю "Василь Гренджа-Донський (1897-1974)". Дослідниця відзначила: "Важко назвати письменника, який зробив би для національного відродження краю стільки, як В.Гренджа-Донський". У

іншій праці "Культурно-освітня діяльність В.Гренджі-Донського" вона дійшла такого висновку: "Зроблене В.Гренджіою-Донським важко переоцінити... З національно невідомої етнографічної маси завдяки самовідданій, сподвижницькій, жертвенній праці В.Гренджі-Донського і його однодумців, витворилася на Закарпатті своя інтелігенція і свідомий український народ". Василь Гренджа-Донський вже в 20-30-х роках був добре відомим за межами рідного краю, але ця тема була вперше піднята тільки недавно ужгородським вченим Миколою Зимомрею у статті "Творчість Гренджі-Донського на сторінках німецькомовної преси 30-х років". Безумовно, що ця праця є тільки ластівкою в оцінці творчості Гренджі-Донського зарубіжною періодикою.

Окремі вчені досліджують просвітницьку і театральну діяльність В.Гренджі-Донського. Це, зокрема, Павло Федака, Василь Мішанин і Йосип Баглай. Останній чітко виділив місце Василя Гренджі-Донського в театральному житті краю (Микола Аркас з ш ...// Закарпатська правда.- 1992.- 8 грудня; Василь Гренджа-Донський - театральний критик// Закарпатська правда. – 1993. – 23 квітня; "Запорожець за Дунаєм" не вмирас // Карпатська Україна. – 1993. – 29 квітня).

Починаючи з 1990 р. почалося більш глибоке дослідження громадсько-політичної діяльності Василя Гренджі-Донського, зокрема участь письменника в подіях 1938-1939 рр., коли Карпатська Україна здобула автономію

права і була проголошена самостійною державою. Це, перш за все, такі публікації, як "Велич і трагедія Карпатської України" (Вегеш М., Задорожний В.), "Кривава казка", "Галчани на Закарпатті", "Уроки Василя Гренджі-Донського", "Повернення Василя Гренджі-Донського", "Якої України хотів Василь Гренджа-Донський?" (Вегеш М.). Однак необхідно констатувати, що громадсько-політична діяльність Гренджі-Донського ще чекає свого всебічного дослідження. Історична тематика у творчості письменника захопила молодого дослідника Івана Шинкаря, який присв'ятив цій проблемі статтю "Деякі питання історії Закарпаття у творчості В.Гренджі-Донського" //Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20-30-х роках ХХ ст." – Ужгород, 1992.

У монографії "Повернення" відомий дослідник, уродженець Закарпаття, О.Мишанич зазначив: "Оглядаючи з деякої відстані велику її різносторонню літературну спадщину В.Гренджі-Донського, ми ще раз підкреслимо, що він був одним із перших, хто почав творити нову, сучасну українську літературу на Закарпатті, був першим, хто в центрі своєї творчості поставив питання соціальної і національної боротьби населення краю, першим широко і свідомо відобразив прагнення закарпатських українців до возз'єднання з Україною. За це ми шануємо його творчість, беремо з неї те, що не втратило значення для історії української літератури".

"Оцінюючи творчість В.Гренджі-Донського, - справедливо вказував М.Молнар, - постійно треба мати на увазі, що мова йде про закарпатського письменника, який став одним з основоположників новітньої української літератури на Закарпатті, хоч у школі не вивчав української літературної мови і на початку своєї літературної діяльності не мав жодного уявлення про теорію українського віршування. Від батька він перейняв любов до народної пісні, яка була його першою супутницею в перадісному дитячому житті. Народна пісня стала для нього зразком як щодо форми поетичного вираження, так і щодо мови. Гренджа-Донський був сином тієї частини українського народу, яка, здавалося, вже була остаточно засуджена до національної загибелі".

Нехай ці думки вчених послужать насагою не тільки науковцям Ужгородського університету, а й всім, хто досліджуватиме доробок В.Гренджі-Донського до більш глибоких і різнопланових студій над творчістю талановитого земляка.

ВАСИЛЬ ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ - РЕДАКТОР ЖУРНАЛУ "НАША ЗЕМЛЯ" (1927-1928)

Влітку 1926 р. у Перечині група прогресивних українських письменників Закарпаття вирішила заснувати новий суспільно-політичний журнал "Українська земля". Однак, як швидко з'ясувалося, ужгородська поліція на цю назву дозволу не давала. Василь Гренджа-Донський, якого по праву вважають головним ініціатором створення журналу, так передав реакцію Праги: "Як ви собі уявляєте, "українська" має бути та ваша "земля", і то на території Чехословаччини?!" Жодні апеляції не допомогли і в 1927 році почав виходити журнал "Наша Земля". Хоча необхідно відзначити, що постійно виникали фінансові труднощі, а тому треба було звернутися за допомогою до міської діаспори, передусім до письменників Галичини. До речі, вони теж були зацікавлені в існуванні такого журналу, який уже з перших днів став всеукраїнським часописом. Автура його швидко зростала, вже в 1927 році він здобув велику популярність. Редактор журналу В.Гренджа-Донський писав: "Статті мені посилали зі всіх кінців, навіть учителі, професори та інші працівники на державних посадах. Молодь готувала дописи, потрохи виростали нові письменники..."

Уже в перших своїх номерах журнал почав "перувати" чеські власті. Вони переконалися, що "Наша Земля" займає безкомпромісну позицію,

дозволяючи собі критику всіх і вся. Почали виникати перші інциденти, а після одного з них змушений був покинути Ужгород відомий український письменник Спиридон Черкасенко. Звичайним явищем стали білі полоси в часописі, що свідчило про конфіскацію окремих матеріалів. Дочка поета Зірка пригадувала: "Оскільки мені відомо, сконфісковано чотири вірші поета: "Розділили Україну поміж ворогів" (1928, ч. 9), "Оце мій рідний край" (1928, ч. 4) та два інші, назви яких мені не вдалося розвідати...". В.Грентжа-Донський сильно переживав і в цьому нема нічого дивного, адже в "Нашу Землю" вложив не тільки енергію і своє здоров'я, але також виллв усю свою душу". Вже пізніше, в 50-х роках, Василь Степанович пригадував, що "Наша Земля" була "кутком рідної мови, української літератури".

Василь Грентжа-Донський був не тільки редактором "Нашої Землі", але також її постійним автором. Причому тематика його публікацій різноманітна. "Статті з періоду "Нашої Землі" (1927-1928), - писала дочка поета, - воюють проти національного і соціального гноблення, радикально критикують чеську владу, чехізацію по країні, соціальну несправедливість, використання людей, голод селян".

Письменник присвячує ряд нарисів видатним постатям минулого і сучасності. Серед його героїв Тарас Шевченко, Ольга Кобилянська, Спиридон Черкасенко, якого Василь Степанович справедливо вважає своїм

близьким товаришем, "стоїть на першому місці українських майстрів слова. Його поезії і п'єси вже забезпечили йому місце між незабутніми". Василь Гренджа-Донський не обминув увагою і внесок С.Черкасенка у розвиток закарпатської літератури, адже "від самого початку почав писати у нашій "Пчілці" і в "Пластуні". Високо оцінив редактор "Нашої Землі" творчість Ольги Кобилянської у своїй статті з приводу 40-річчя її літературної діяльності. На його думку, знаменита письменниця "свою невтомною працею в дуже тяжких обставинах дала доказ живучості частини нашого народу на Буковині".

Та все-таки переважна більшість матеріалів, підготовлених Гренджою-Донським для "Нашої Землі" носила політичний характер. У статті "Із смітника "Общества ім. Духновича" Василь Степанович вкотре стає на захист українського народу та його мови. В ряді публікацій він засуджує політику чехізації. Назвемо хоча б деякі з них: "Наша шкільна політика" (1927, ч.9), "Шіmek і його шкільна політика" (1927, ч.10), "Наслідки шіmekівської шкільної політики в Берегівщині" (1928, ч.1), "Нужда, голод, темнота, розпука і ... чехізація" (1928, ч.7), "Чехізатори" (1928, ч.9), "Українська торговельна школа в Ужгороді в руках чехізаторів" (1928, ч.10) та інші.

Звичайно, ці статті були не до вподоби чеським властям, які вже планували закрити журнал. Та були й інші причини, які дуже впливали на відомого

закарпатського письменника "...стали переслідування, насмішки, незрозуміння, погані підозріння, паклепи, доноси, вічні погрози, меч Дамокля на страчення куска хліба для родини - все це мов, вибачте за слово, свиня під обухом. До того пониження, терор, провокації, погане відношення працевдавців, що все давали відчувати, що я в їх руках, далі матеріальні втрати через конфіскації, полеміка, виправдання, всякі рапорти і всякі інші неприємності, - все те спричинилося до того, що втратив мої залізні нерви і вже від двох місяців не можу працювати".

Дійшло до того, що письменника називали то фашистом, то комуністом. Захищаючи свою честь, В.Гренджа-Донський написав листа до редакції газети "Вперед", в якому неоднозначно заявив: "Моя м'язула - відкрита книжка. Хоч чую себе письменником-оборонцем покривджених, комуністом я ніколи не був і не є, а є я українцем, по переконанню радикальним націоналістом і як син селянина пишу на серпій долі того пригнобленого селянства, що віками гинуло в ярмі. Отже, прошу мене вважати націоналістом, не большевиком і хто мене назве комуністом, тому я зуби вибію, хоч би то був і сам голова держави".

2 січня 1928 р. "Наша Земля" надрукувала звернення Василя Гренджі-Донського до редакційного комітету цього журналу, в якому письменник склав свої редакторські повноваження, хоч і не поривав із журналом

цілком. Звернення він завершив патріотичними гаслами, які були кредом "карпатського соловейка": "Нехай живе рідне слово! Нехай живе рідна українська культура!" Нехай живе українізація Закарпаття для знищення чехізації!"

Це число "Нашої Землі" виявилось останнім, чеська поліція його заборонила. Але все-таки часопис, незважаючи на короткочасність свого існування, відіграв помітну роль. Зірка Грещжа-Донська так підсумувала дворічну діяльність часопису: "За два роки свого існування він виконав поважну роботу для національного усвідомлення української літературної мови, яка в 1930-х роках прийнялась загально. Журнал справді українізував карпатських русинів. І це було головною метою поста".

СТОРИНКИ ІСТОРІЇ ЗАКАРПАТСЬКОЇ
"ПРОСВІТИ" В ПУБЛІЦИСТИЦІ
ВАСИЛЯ ГРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО

Серед джерел, які допомагають глибше зрозуміти роль "Просвіти" в житті нашого народу, вагоме місце посідає публіцистична спадщина Василя Гренджі-Донського. Сторінки історії закарпатської "Просвіти" В.Гренджа-Донський виклав на шпальтах журналів "Наша Земля", "Українське слово", газет "Свобода" і "Нова свобода". Великий фактичний матеріал міститься у спогадах і щоденнику "Щастя і горе Карпатської України", що побачили світ вже після смерті автора. Добрим словом згадував діяльність "Просвіти" В.Гренджа-Донський у своїх доповідях, виголошених на різноманітних форумах інтелігенції в Чехословаччині.

Даючи оцінку закарпатській "Просвіті", В. Гренджа-Донський справедливо відзначив, що саме завдяки їй "українська культура на Закарпатті росла, розвивалась". На думку письменника, велика заслуга товариства полягала в тому, що "вигворилася своя інтелігенція, яка цю культуру підтримувала, живила".

Вже будучи загальноновизнаним письменником, В.Гренджа-Донський у 1968 р. в Пряшеві прочитав доповідь "Українська культура на Закарпатті на початку цього сторіччя і за першої Чехословаччини", яка опублікована в IX томі "Творів Василя Гренджі-

Донського" (Вашингтон, 1989). В ній письменник детально зупинився на виникненні та діяльності "Просвіти". "Про українську культуру на Закарпатті, - писав він, - можна говорити почавши від дня 9-го травня 1920 року, коли основано "Просвіту", яка мала розпочати широку культурно-освітню діяльність". Хоча виникнення товариства пов'язане з іменем В.Гренджі-Донського, "ініціатором ідеї" був о.Е.Невицький. Він чомусь постійно відсувається на задній план. В 1918-1920-х роках саме Е.Невицький був найбільш енергійним культурним і громадським діячем у краї. І це ні для кого не було таємницею. Кореспондент галицького журналу "Літопис Червоної Калини" М. Творидло писав: "...Першим, що зачав цю організаційну працю, був о.Еміліян Невицький, парох із Уяка Сніпської землі, тобто з тої крайни наших земель, що висунулась найдалі на захід, бо під самі майже Татри...". Зі споминів В.Гренджі-Донського довідуємось і про такий цікавий факт: серед людей, що "закладали українську "Просвіту", були також Й.Каміньський і С.Фенцик - майбутні лідери русофільства в краї (Дет. про це див.: Вегеш М. Омелян Невицький - піонер національного відродження Закарпаття // Календар "Просвіти" на 1995 рік. - Ужгород, 1995. - С. 166-168; Вегеш М., Міцанши В. "Просвіта" і В.Гренджа-Донський //Карпатська Україна. - 1993. - 6 травня).

"Просвіта" почала свою роботу в дев'яти комісіях: реферат будови Народного Дому в Ужгороді, музейна й

бібліотечна комісія, драматична, видавнича, комісія для назв місцевостей, театральна, організаційна, музична комісії та літературно-науковий відділ. Необхідно погодитись з твердженням В.Гренджі-Донського, що "Просвіта" вже за перший рік свого існування виказала велику діяльність. До музею придбано експонати музею Легоцького з Мукачева, почали збиратися її цінності від приватних осіб. Придбано дев'ять рукописів із XIV – XIX століття, збірки старих друків, старих образів, барокових іконостасів, вишивок. Бібліотека за той перший рік існування придбала 1206 томів книжок".

В.Гренджа-Донський дав аналіз роботи всіх комісії "Просвіти" за перший рік її існування. Особливо активно працювала театральна комісія: "Драматичний кружок, - писав письменник, - за перший рік улаштував 10 літературних вечорів з відчитами та деклараціями, дав вистави "Наталки-Полтавки", "Жидівки вихрестки", "На перні гулі", "Ой, не ходи, Грицю" і концерт в 59-ті роковини смерті Тараса Шевченка. Це було перше Шевченківське свято на Закарпатті... Театральна комісія перевела всю драматичну групу з драматичного гуртка в театр і дала почин утворенню професійного театру ... Цей театр "Просвіти" розпочав широку діяльність в Ужгороді і на заїздах. Вже в першому році дав десятки вистав щороку, і на Закарпатті досі ніколи не виданого, репертуару, що складався не тільки з наших класичних п'єс, але і з світового репертуару".

Запрацювали й інші комісії. Василь Гренджа-Донський писав, що видавнича комісія вже за перший рік існування "Просвіти" видала книгу Луки Дем'яна "Чорт на весілля", вибрані співомовки Степана Руданського, "Історію Підкарпатської Русі" Василя Пачовського, господарські поради селянам Миколи Творидла та інші корисні для населення книги. Комісія для назв і місцевостей "випрацювала і подала урядові проєкт правильних назв сіл, міст, присілків, фільварків, хуторів, який випрацював Мирон Стринський". Найскладніші обов'язки були покладені на організаційну комісію, яка "закладала філіялки і читальні не тільки на території Підкарпатської Русі, але і в Празі та в Братиславі". Літературно-наукова комісія почала видавати "Науковий вісник" та журнали. "Почин для утворення хорів" зробила музична комісія. Так описав перші кроки діяльності "Просвіти" В. Гренджа-Донський.

"Просвіта" швидко набирала розмаху і сили. Вона мала в Ужгороді "чотириповерховий свій народний будинок, із кінотеатром, із клубом, музеєм цікавих і рідкісних експонатів, бібліотекою, в якій знаходилося вже понад 10.000 книжок. Це був наш головний центр. Молодь щовечора приходила до читальні, на розвагу, на танці, забаву. Тут відбувалися проби вистав, курси танців, проби хорів, відчити. Десятки приміщень давали можливості всесторонньої діяльності". В. Гренджа-Донський звернув увагу на той факт, що з утворенням

товариства "по всій Карпатській Україні корчми порожні, зате чигальні "Просвіти" переповнені". В цьому і полягало одне з завдань товариства, на чому неодноразово акцентував увагу А.Волошин. Все це давало можливість і право В.Гренджі-Донському зробити висновок, що в 20-30-х роках "вже можемо говорити про великий рух української культури". Згадав "Просвіту" В.Гренджа-Донський у своєму інтерв'ю львівській газеті "Новий час" у жовтні 1935 р.: "Єдина "Просвіта", що перед десятима роками мала можливість видавати книжки ...".

"Просвіта" жила і боролась за своє існування завдяки ентузіазму її активістів і простих закарпатських селян. Чехословацький уряд жодної фінансової підтримки не надавав. Виняток становив хіба-що колишній президент ЧСР Т.Г.Масарик, який дарував значні кошти на спорудження Дому товариства та на деякі інші цілі "Просвіти".

В. Гренджа-Донський у "Спогадах" описав свою поїздку 21 лютого 1933 р. до Волового (Міжгір'я). "Взяв тиждень відпустки, щоб з д-ром Михайлом Брашайком обійти Волівську округу і серед інтелігенції збирати декларації жертв на санацію "Просвіти", зглядно ужгородського Народного Дому". Поїздка була досить успішною, бо вдалося зібрати близько тисячі крон на "Просвіту". Допомогли місцеві інтелігенти (патріоти

Й.Дудикевич, С.Фігура, Я.Завальницький, М.Шпмоня, С.Бобинець та багато інших).

"Просвіта" видавала багато книг і різних друкованих видань. Символічно, що перші поезії молодого Гренджі-Донського були надруковані у просвітянському журналі "Пчілка", а в 1926 р. саме "Просвіта" видала цикл віршів поета під назвою "Трембіта".

Гренджа-Донський був активним членом товариства. За словами дочки поета Зірки Гренджі-Донської, його нерідко можна було побачити в театральних та інших організаціях, він часто виступав зі своїми поезіями на вечорах і концертах. В 1927 р. Гренджа-Донський очолював театральні справи при Головному відділі "Просвіти". Відомий театральний діяч краю Юрій Августин Шерегій пригадував, що в 1927 р. до театру було "запрошено нові мистецькі сили...і краєці аматорські сили... Референтом в театральних справах до Головного відділу "Т-ва "Просвіта" було обрано Василя Гренджу-Донського" (Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто-Прянів-Львів, 1993. – С.164). Один із близьких соратників А.Волошина Августин Штефан пригадував: "...в "Просвіті" ... мав я нагоду пізнати нашого письменника, як людину, і я переконався, що Василь Гренджа-Донський був щирим українським патріотом. Він пристрасно любив свій народ, свій

рідний край, наші зелені Карпати, в серці яких він народився і зростав". А тому йому було боляче, коли "Просвіта" сповільнювала темп поступу, хоча необхідно врахувати, що головним винуватцем був грошовий фактор. 10 грудня 1935 р. В.Гренджа-Донський записав у своєму щоденнику: "... "Просвіта" продовжує векелі, а не видає книжки, на жаль. Колись книжки видавала масами, а тепер ледве спроможеться на один календар, та й той поганий".

Гренджа-Донський не ідеалізував діяльність "Просвіти". Він піддавав різкій критиці негативні явища в житті окремих просвітян. "Хоч я є членом клубу в "Просвіті", - писав Василь Степанович, - заходжу туди зрідка. Там людейовно, і що ж вони роблять? Ціліснінький вечір до півночі грають у карти і балакають... І як отак люди можуть збувати дорогий час".

Закарпатська "Просвіта" зазнала великої матеріальної шкоди після сумнозвісних рішень Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. Гренджа-Донський, що брав активну участь в евакуації, відзначав: "З великого книжкового фонду (до 20 000 книг) та цінних музейних експонатів щось вдалося нам врятувати до Перецьна. Рента книг та експонатів пронала в Ужгороді, бо бродіївці та фенціківці зводили з нами бійки за музей і бібліотеку, де були і старшинні рідкісні експонати". Та

найбільший удар "Просвіти" був нанесений угорськими гортністами в березні 1939 р.

Трагедія Карпатської України, трагедія "Просвіти"... Переслідували і розстрілювали не тільки січовиків, які чинили опір агресору, їхню долю розділили також просвітяни. Страшні відомості містить у собі щоденник В.Гренджі-Донськолго "Щастя і горе Карпатської України". Просвітянина Василя Гримута з Берегова задротували в угорський концтабір, а Гната Савку з Негрівця "побили тільки за те, що знайшли в нього печатку читальні товариства "Просвіта". Гортністи розстріляли хустського просвітянина Ілька Ващишина "тільки за те, що був членом "Просвіти". Така доля судилася також послові Союзу Карпатської України, голові "Просвіти" у Вишніх Верецьках І.Гризі. Дравецького секретаря читальні "Просвіта" Івана Мигалину побито під смерть".

В.Гренджа-Донський часто бував у керівника просвітян с.Ізки Степана Бобинця. Він завжди високо цінував це село, яке в повному складі було в "Просвіті". З приходом угорських військ ізківчапам теж довелося скрутно. "В селі Ізках, - писав В.Гренджа-Донський, - попався до рук жандармів список членів товариства "Просвіта", а тому, що це село було одним із найсвідоміших, членами "Просвіти" були майже всі, 16 жандармів у нелюдський спосіб побили людей і

пригрозили, "що як ще посміють бути "укранами", то повішають їх на смереки".

Аналогічне творилося і в інших селах та містах Карпатської України. "В селі Пацканьові, - читасмо в щоденнику В.Гренджі-Донського, - арештували мадярські жандарми просвітянина старого Скучку і його 26-річного сина січовика Михайла Скучку. Повели їх на фару (помешкання священника) і перед мадяроном попом Міньом почали їх бити. А коли він показав жандармам якісь свої записки і щось шепнув до вуха, то жандарми, б'ючи ув'язнених кольбою у спину, повели їх на нові тортурні до школи.

Тут прив'язали їх до лавки, і два жандарми й два вояки били їх цілий день за те, що були членами української "Просвіти".

Отже, угорські гортисти добре усвідомлювали всю небезпеку з боку "Просвіти", яка за двадцять років високо підняла рівень національної свідомості краю. І як не погодитись з ветераном "Просвіти" Олександром Пайкошем, що "єдиним звинуваченням у вирокі було: "Українську діяльність проводив".

Історія закарпатської "Просвіти" повинна бути ґрунтовно досліджена. Сподіваємось, що публіцистика Василя Гренджі-Донського багато в цьому відношенні допоможе сучасним дослідникам.

ВАСИЛЬ ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ У СПОГАДАХ ДРУЗІВ

Завдяки Василю Гренджі-Донському ми дізналися багато цікавого про президента Карпатської України Августина Волошина, голову Союзу Августина Штефана, керівника Гуцульської республіки Степана Клочурака, послів Союзу братів Михайла і Юлія Брацайків... Гренджу-Донського справедливо вважають першим дослідником Карпатської України та біографом головних її діячів. Переважна їх більшість були особистими друзями відомого закарпатського письменника, вони писали свої спогади про нього. Скупі архівні документи не дають можливості поглянути на Гренджу-Донського, перш за все, як людину. Нерідко перед нами випливають факти, які в тій чи іншій мірі тільки фіксують його участь в окремих подіях. Саме тому важливим джерелом, яке часто доповнює архівний матеріал, є спогади. Отже, Василь Гренджа-Донський у спогадах...

Одним із перших відгукнувся на смерть Василя Гренджі-Донського відомий політичний діяч краю 20-30-х років, соратник письменника Августин Штефан. Прослідкувавши головні віхи в житті Гренджі-Донського, А.Штефан із сумом і надіями писав: "Василь Гренджа-Донський помер, але його літературний заповіт живе у вільному світі. У вільній Соборній Україні карпатські українці його не забудуть. Будуть його поминати,

спадщину від нього досліджувати. Гренджа-Донський жив, працював і страдав не даремно!" До цього доламо, що ці слова були сказані в 1975 році, коли до проголошення незалежності України залишався ще добрий десяток років. Весь цей час Гренджу-Донського вважали на його батьківщині українським буржуазним націоналістом, зрадником народу, якому він, насправді, служив усе своє життя. Августин Штефан був пророком - сьогодні незалежна Україна вважає Гренджу-Донського своїм видатним сином.

Незважаючи на постійну зайнятість, Василь Степанович був веселою і життєрадісною людиною. Голова Пресової Служби Карпатської України, близький соратник Гренджі-Донського Володимир Комарницький пригадував: "Одного дня в Нижньому Синевирі зголосився в мене якийсь молоденький пластун і заявив, "що там над потоком" поет Гренджа-Донський запрошує мене на вечерю. Хоч "Василів ресторан" був замаскований між кущами, знайти його було легко, бо відтіля підносилися хмари густого, чорного диму. З поза кущів виїшов Василь у високій паперовій торбі на голові з написом "Ісаак Каган". Сорочка - майже чорна з сажі, а його доня Зірка мала козацькі чорні вуси... Сіли ми на камені. Спочатку подав нам печені рижики на кружку сирій цибулі, відтак сирю ковбасу на вуголь ... На десерт були коломийки, які можна було читати з свого записника, співати чи вигойкувати з

власної пам'яті чи безпам'яті. Відтак Зірка і ще двоє пластунят пішли робити порядок і розмовляли про минуле і майбутнє, і то в загальному оптимістично".

Василь Гренджа-Донський був добре обізнаний з народними повір'ями і легендами. Михайло Бажанський пригадував, як він з Василем Степановичем у таборі пластунів готувалися до свята Івана Купала: "Як тільки ми прийшли розглядати в поблизькому ліску сухі дерева, які можна було б зрубати на ватру, він почав оповідати про ці близькі околиці, в яких він казав, жили відьми.

- Тут треба бути обачним, - сказав до мене, - на цій полонині, яка починається за цим лісом, можна ще і тепер зустрінути страшну потвору, про яку давні люди оповідали. Ця фантастична казкова істота, мабуть, ще й сьогодні чатує десь там в нетрях, чи на верхів'ях спорохнявілих дерев. Вона, немаче повітруля, чи якась яга або чаклун пильнує своє царство".

В очах Михайла Бажанського Василь Гренджа-Донський був незвичайною і неординарною людиною. Він "часто відхилявся від усталених норм поведінки. Створив собі світ, свій стиль свого власного життя, зумовленого суспільним, економічним і політичним ладом свого часу. Був емансіцією свого часу. Відбиткою його вимріяних героїв. Хотів жити і працювати і бути корисним за великим рахунком, творити нові цінності, які стали би справді гідним

вкладом у скарбницю духовної культури народу під Карпатами...".

Василь Степанович напружено працював, його робочий день був, як правило, ненормованим. Для того, щоб зняти напругу, письменник любив відправитися в яку-небудь мандрівку. Майбутній посол Союму Василь Пазуханч пригадував, як одного разу письменник звернувся до нього з пропозицією:

- Пане Василю, їдьте з нами на вакації роверами з Ужгорода на Говерлю. Маруся Кукурузова-Король теж не один раз знаходилася в оточенні сім'ї Василя Степановича під час мандрівок. "Гренджа-Донський, - пригадувала вона, - був завжди провідником на цих прогулках і добрим кухарем з його неперевершеною "циганською печеною". Тоді ні його дружина Маруся, ні донька Зірка, ні я не втручалася до куховарського ремесла".

Василь Гренджа-Донський завжди піклувався про людей і це було характерною рисою його щирого доброзичливого характеру. Як кажуть, людина пізнається в біді. Після трагедії Карпатської України Василь Гренджа-Донський був заарештований і ув'язнений до угорського концтабору. Антін Кущинський детально описав перебування відомого письменника в таборі та його поведінку: "На всі ті звинувачення не було ради. З болем та жахом спостерігали полонені, бо на якісь найнеобережніші зауваження діставали карні побої від

вартових. Лише один раз за всіх нас голосно її рішуче обізався Василь Гренджа-Донський. А сталося це тоді, коли одного дня до концтабору прибув якийсь вищій мадярський старшина, відко, що на інспекцію. Він у супроводі кількох старшин і вояків обходив наші лежачі ряди. Коли він наблизився до лежачого Гренджі-Донського, то Василь несподівано для всіх схопився на ноги і, ставши перед тим начальником, голосно заговорив до нього по-мадярськи і почав скаржитися йому на все те, що і як поводитись з полоненими варта концтраку. Гонведи схватили Гренджу-Донського за руки і штовхнули, щоб він ліг і перервав своє зажалення. Але інспекційний начальник все вислухав, щось коротко відповів постові і ввійшов з кошари. Протягом години або її довше після того несподіваного епізоду нічого не діялось. Але ось покликали Гренджу-Донського на допит і по довшому часі привели його аж згорбленого від побоїв. Він впав на своє логовище і довго нічого не міг спокійно говорити, лише просив води".

Таким був Василь Гренджа-Донський – поет, письменник, бунтар, який завжди інтереси народу ставив вище за власні.

ЯКОЇ УКРАЇНИ ХОТІВ ВАСИЛЬ ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ

Численним шанувальникам Василь Гренджа-Донський більш відомий як поет, письменник і редактор "Нової свободи". У своїх творах Василь Степанович постійно акцентував на тому, що населення, яке з прадавніх часів заселяє Срібну землю, є українцями, а не русинами, угроросами, карпаторосами, "руськими" тощо. Завдяки публікаціям останніх років український читач чимало дізнався про життєвий шлях "верховинського соловейка", його багатогранну просвітницьку і творчу діяльність. В центрі цього скромного дослідження - публіцистика Василя Гренджі-Донського, присвячена ідеї соборності українських земель, яку постійно проповідував і відстоював славетний наш земляк.

Своє кредо Василь Гренджа-Донський виклав ще на початку 1929 р. у листі до редакції "Вперед", яка звинувачувала поета, що він "продався комуністам і лається на всіх і вся, хто не признає комунізму". Відповіддю Гренджі-Донського було: "Моя зинуле - відкрита книжка. Хоч чую себе шкідливим злочинцем - оборонцем покривджених, комуністом я ніколи не був і не є, а є я українцем по переконанню, радикальним націоналістом, і як син селянина пошу в серці долю того пригнобленого селянства, що віками гинуло у ярмі".

Деяким сучасним супердемократам дуже б хотілося зобразити Гренджу-Донського в образі непослідовного діяча, який двома руками підтримував уряд Волошина, а живучи в післявоєнній Чехословаччині, яскравими барвами описав прихід в країї радянської армії. Справді у Василя Степановича є такі твори, але ті, хто звинувачує цим компроматом відомого поета, не зуміли побачити головного. Повернемося знову до Василя Гренджі-Донського: "... Дуже помиляються ті панове, що думають, що я ... ляятиму нищійню українську владу. Ні, панове! .. Україна мені рідна, мила, Україна мені дорога хоч би вона звалася навіть і радянською, але вона після 300-літньої неволі встала і живе! Україна є і 40-мільйонний народ, який добившись до своєї рідної культури, не загине, а піде своїм шляхом".

Таким чином, якою б чужою не була для Гренджі-Донського радянська влада, він завжди на перше місце ставив головне - український народ. А коли Василь Степанович вітає воз'сднання краю з Радянською Україною, то вітає не пануючу ідеологію, а віковічне прагнення закарпатських українців до злуки зі своїми братами. Хіба не цій святій ідеї був присвячений чи не кожний номер "Нашої Землі", яку редагував Гренджа-Донський? "Було б убивством застановити і зліквідувати журнал, що мав і має велике значення для національного освідомлення українського Закарпаття".

Не просто Закарпаття, а українського. І не не лише слова...

Для того, щоб вважати наш край українським, Гренджа-Донський переглянув масу літератури та історичних джерел і на підставі всього цього написав наукову працю "Матеріальна і духовна культура селян Волизької Верховини кінцем XIX і початком XX століття". Він доводить, що був період в історії краю, коли наша земля входила до складу Київської Русі, бо "березький жупан Григорій відмовив послуху угорському королеві, заявляючи, що він є урядовцем руського князя Лева ... В ті часи, отже, Закарпаття належало до Галицько-Волинської держави". Племена угрів для Гренджі-Донського - кочівники, які вчинили навалу на нашу землю. Вже до їх приходу "наші прапрудки в Ужгороді мали свого легендарного князя Лаборця". Глибоке переконання поета в тому, що наш край український. В його статті "Конгрес народовецької молоді Підкарпаття", якій надрукувала "Свобода" (1929,11, липня), читаємо: "... Ми є частиною того великого українського народу, що живе за Карпатами і від нього культурно ніколи не відірвемося. Мадяр, німець, поляк в ЧСР може назвати себе мадяром, німцем, то ж і нам можна себе назвати назвою того матірнього пня, з котрого ми походимо і до котрого ми признаємося".

Василіо Гренджі-Донському було боляче, що його земляки, яких душили різні чужеземні влади, відставали рівнем національної свідомості від українців Галичини. Будучи проїздом у Галичині, тішився, що не зустрів у Самборі "української панночки чи хлопця, що говорили б інакше, як по українськи" і жалів, що "багато води потече долі нашою сивою Тисою, доки виросте наша інтелігенція до тої висоти, що галицька". І, дійсно, так було, але, що стосується Гренджі-Донського, то він все робив для того, щоб прискорити цей процес. Він вірив у воскресіння свого народу, який тисячі років стояв на колінах, був рабом. "Куїмо сильні характери, виховуємо залізних борців... Тільки вільні - воскреснемо вповні". І такий день настав - 15 березня 1939 року, коли вперше за свою багатостраждальну історію наш край став вільним, незалежним. Став незалежним не для того, щоб відірватися, а щоб з часом назавжди возз'єднатись з великим українським народом.

Василя Гренджу-Донського ставимо в один ряд з такими носіями ідеї соборності всіх українських земель, як Олександр Олесь, Богдан Лепкий, Зореслав. Це завдяки їм, цим справжнім синам свого народу, Україна виборола незалежність і стала вільною.

ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ В ПУБЛІЦИСТИЦІ В.ГРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО

Літературна спадщина Закарпатського будителя Олександра Духновича зробила великий вплив на творчість переважної більшості поетів і письменників нашого краю. Не залишився осторонь такого впливу і Василь Гренджа-Донський. Численні дослідники його творчості неодноразово акцентували на цьому свою увагу. Необхідно погодитися з твердженням, що В.Гренджа-Донський добре освоїв творчу спадщину О.Духновича і "надав слову нового звучання, небувалої до того сили" (Молодь Закарпаття.- 1988. – 28 травня). Заслуговує на увагу дослідження сучасного українського літературознавця Юрія Балети "Сини свого народу. Традиції О.Духновича в творчості В.Гренджі-Донського", в якому автор довів спільність патріотичних і національно-визвольних мотивів літературної спадщини двох визначних поетів Срібної землі (Твори Василя Гренджі-Донського. – Т. XI. – Вашингтон, 1990. – С. 436-439). Про чільне місце О.Духновича в творчості Гренджі-Донського також писали М.Молнар, Ф.Коваль, Є.Пеленський та деякі інші дослідники.

В центрі даного дослідження знаходиться публіцистична спадщина В.Гренджі-Донського про О.Духновича, яка не аналізувалася сучасними вченими. Для В.Гренджі-Донського, О.Духнович – "наш

підкарпатсько-руський славний поет", "наш будитель", "духовний великан". Уже будучи визнаним письменником, В.Гренджа-Донський, даючи аналіз розвитку української літератури в Закарпатті, підкреслив, що "Духнович в минулому сторіччі лишив по собі добрі сліди" (Твори Василя Гренджі-Донського. – Т. X. – Вашингтон, 1988. – С. 298).

Перше знайомство майбутнього поета з творами О.Духновича припадає на дитячі роки. "Всі ми, що ходили до українських церковних шкіл, - писав В.Гренджа-Донський, - вчилися із букваря Духновича. Досі зарився в мою пам'ять віршик Духновича в тому Букварі:

"Мамко, мамко, купи ми книжку,
тингу, папір і табличку,
бо я іду до школи
учитися поволи ..."

У своїй статті "Як я зачав писати" В.Гренджа-Донський з великою любов'ю пригадує свого вчителя Станка, який "співав вірш Духновича "Я русин був сьм і буду", підбравши його під якусь мелодію" (Твори Василя Гренджі-Донського. – Т. IX. – С. 404). Про місце О. Духновича в його дитячій душі поет писав також у своєму ґрунтовному науковому дослідженні "Матеріальна і духовна культура селян Волівської Верховини кінцем XIX і початком XX століття".

В.Гренджа-Донський критично відносився до пізньої творчості О.Духновича, як і його невдалих епігонів. У статті "Дальній розвиток української літератури в ЧСР" він писав, що "далі його літературні епігони - з невеликими виїмками - вже на такій висоті як автор Букваря, не були, а навіть більшість із них була більш на шкоду, як на користь українській літературі". На це звертали увагу І.Я.Франко, а пізніше Ф.Коваль і Є.Пеленський. Однак, В.Гренджа-Донський не погоджувався із своїми політичними противниками, які намагалися зробити з Духновича виключно "руського" поета. У статті "Велика буря - з нічого" він пише про "великих великанів Бачинського, Духновича, Кралицького" як про українських культурних діячів. На його думку, "вони були більш розумними, зрячими й чистими людьми, як нинішні претенденти на провідників" /Українське слово. – 1937. – 11 листопада/. Сучасні Гренджі-Донському політики готові були "розшипати" Духновича за його українство. Можливо, йдеться про вірш Духновича "Бо свої то за горами ...", в якому він закликав до єдності всіх українців.

У 1923 р. В.Гренджа-Донський опублікував статтю, в якій проаналізував працю будителя "Добродетель превьшаєт богатство" (А.Духнович о пчолах // Подкарпатське пчолярство. – 1923. – Ч.1. – С. 3-5).

В.Гренджа-Донський, працюючи редактором різних газет і журналів, багато зробив для пропаганди творів

Духновича. Яким би не було відношення Гренджі-Донського до окремих етапів життя і діяльності Олександра Духновича, він завжди залишався для нього будителем закарпатських українців і ворогом для панівних класів, якій "Читати навчас своїх гречкосіїв,

Ще й книги узявся писати для них

І гасла ворожі між ними він сіс..

А де ж він, а де ж він, ност-бунтівник?"

(Твори Василя Гренджі-Донського, - Т.1.- Вашингтон, 1981. – С.96).

ЩОДЕННИК "ЩАСТЯ І ГОРЕ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ" ВАСИЛЯ ГРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО - ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

У жовтні 1938 р. Василь Гренджа-Донський почав писати щоденник, присвячений Карпатській Україні. Тоді він не являв собою чогось єдиного, цілого, завершеного. Проживаючи в Словаччині, складав докупи розрізнені записки і вирішив їх видати окремою книжкою під назвою "Малярські звірства". Однак цього зробити не вдалося. Словаччина стала союзником Угорщини і Німеччини в роки війни і вихід у світ таких обвинувачувальних матеріалів міг, як вважали, зашкодити "братньому" союзові угорців і словаків. Не вдалося видати цю книгу і пізніше. Втративши всі надії, Гренджа-Донський повністю віддав себе роботі над художніми творами. В останні роки життя він працював над романом "Сини Верховини"...

Після смерті батька дочка Зірка вирішила на свої кошти видати 12-томне зібрання його творів. У 8-му томі цього видання поміщено щоденник В.Гренджі-Донського "Щастя і горе Карпатської України". В передмові до нього упорядники тому її пишуть: "Ми раді, що, хоч із великим спізненням, - бо майже 50-ох роках після цих історичних подій, - маємо можливість сповнити бажання автора її опублікувати його цінні

матеріали". Мрія письменника здійснилася, але вже після його смерті.

Щоденник Василя Гренджі-Донського складається з двох великих за обсягом розділів, які доповнюють один одного. У першому - "З великих днів Карпатської України" - описані події з 7 жовтня 1938 р., коли політичні сили краю завершили боротьбу за автономні права, до 15 березня 1939 р., коли закінчилося останнє засідання Союму Карпатської України, на якому була проголошена незалежна держава і обрано президентом Августина Волошина. Автор у першому розділі щоденника детально описав прихід до влади А.Бродія, його арешт і призначення Прагою прем'єр-міністром А.Волошина, соціально-економічну і політичну діяльність обох автономних урядів. На сторінках цього розділу читач знайде великий фактичний матеріал про напади угорських і польських терористів, антиукраїнську діяльність проугорської "п'ятої колонії". Письменник не замовчус також конфлікти, які виникали в українському таборі.

В.Гренджа-Донський детально описав вибори і самі засідання Союму Карпатської України. Він наводить наслідки голосування по всіх округах краю, не маючи жодного населеного пункту. Як відомо, із 92,5 % населення, яке взяло участь в голосуванні, 92,4 % - проголосували за Українське Національне Об'єднання, яке очолював Федір Рєвайі. "Цим успіхом можемо бути

горді, - писав В.Гренджа-Донський, - ніхто не сподівався, навіть країні оптимісти не очікували такої перемоги. Скажіть тепер, будь ласка, чи після цього наш народ не є зрілим до державного життя?!". Перший розділ завершується вторгненням угорських гонимців у Карпатську Україну, коли "дикий азіат рушив брутально своїм брудним чоботом здавити вимріяну Волю".

Другий розділ щоденника - "Під чоботом окупанта" - присвячений трагедії Карпатської України та її мужніх захисників. Його хронологічні межі охоплюють період з 15 березня до кінця серпня 1939 р., коли В.Гренджа-Донський емігрував до Словаччини. Цей розділ, фактично, обвинувачує звірства угорських гонимців та терористів над місцевим населенням. Знаходячись у тячівській в'язниці, а згодом у концтаборі Вор'юлолош, В.Гренджа-Донський скрупульозно записував свідчення військовополонених, причому робив це нелегально, ховаючись від адміністрації концтабору. У другому розділі поміщені матеріали, в реальності яких сучасній читач почне сумніватись. Однак, так воно було в дійсності. Самі за себе говорять назви свідчень - "Знищення в Кривії", "Мадярьський вояк полоненому вибиває око", "Замордування учителя Дмитра Останчука", "Знасилювання і морд жінок", "Мадяри поріють черева, щоб вилазили кишочки", "Топлять січовиків живими в Тисі", "Штаба заліза до шні

січовика", "В державній лікарні в Кривій ранених розстрілюють кулями "дум-дум", "Гонведи грабують, штиком видовбують золотий міст із рота" тощо. Неабияку цінність становить додаток до щоденника, в якому поміщено список загиблих січовиків. Він нараховує 116 чоловік (Для порівняння див.: Стерчо П. Карпато-українська держава. – Львів, 1994. – С. 253-255).

В чому ж сила щоденника Василя Гренджі-Донського? Сила його в правдивому висвітленні подій. Він нічого не видумує, а пише все так, як йому переказували. "Щастя і горе Карпатської України" - це не стільки книга автора, як збірник споминів багатьох людей, які пережили радість і трагедію 1939-го року. І саме тому щоденник Василя Гренджі-Донського - цінне джерело для вивчення історії Карпатської України. В них історик наших днів може почерпнути для себе безліч фактів, яких не знайде ніде. Не випадково, що щоденник високо оцінив відомий історик Петро Стерчо. Говорячи про важливість щоденника, він писав: "Ці хронікерські записи маюють більшу документальну важливість від якого небудь старовинного літопису, що на нього історики покликуються з повагою і достовірністю, бо писані вони кожного дня, коли ті події відбувалися, тому і відображені в них безпосередні враження".

ГАЛИЧАНИ НА ЗАКАРПАТТІ. ВАСИЛЬ ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ РОЗПОВІДАЄ...

В Галичині з великим захопленням прийняли звістку про те, що Закарпаття стало автономним. Польський уряд негативно поставився до цього акту і почав вести консультації з урядом Угорщини про спільний польсько-угорський кордон. Коли це стало відомо, в Галичині відбулися масові демонстрації протесту проти такої політики польської влади. В.Гренджа-Донський високо оцінив таку солідарність, бо це, на його думку, кувалася "українська воля Закарпаття і Прикарпаття у вогні і крові". Уряд тодішньої Польщі добре усвідомлював, що надання Закарпаттю прав автономії приведе до заворушень з боку українських сил у Галичині, які теж вимагатимуть автономії. Незабаром так і сталося. "З газет довідуємось, що в Галичині українці вимагають від поляків територіальну автономію", - пише в своєму щоденнику Гренджа-Донський.

Уже наприкінці 1938 р. почалися масові переходи польсько-чеського кордону. "З Галичини стихійно переходять молоді люди, переважно селянські хлопці...". Цей процес посилювався після проголошення наказу про створення Карпатської Січі. Чехословацький уряд вороже ставився до таких нелегальних переходів свого кордону. Існують сотні свідчень очевидців, коли

жандарми заарештовували перебіжчиків і через деякий час повертали їх назад. Правда, і серед них знаходилися чесні люди, які дивилися "крізь пальці" на цей процес. До них слід віднести і Йосипа Руцака, якій угорських терористів заарештовував, а галичан відпустив.

У 1938 р. на Закарпатті з'явилася велика група колишніх кадрових військових галичан. Тепер важко собі уявити Карпатську Січ без них. На це звертав увагу і Василь Гренджа-Донський: "З боку військового штаб складався з фахових військових частин, що кінчили старі австро-угорські, німецькі, російські, чехо-словацькі та польські офіцерські школи і були старшими в ранзі від чотара до полковника включно. Мозком був полковник Гузар, а виконавцем поручник Чорний".

Василь Степанович був особисто знайомий з полковником Колодзінським, якій на Закарпатті діяв як "полковник Гузар". Коли з 13 на 14 березня 1939 р. різко загострилась міжнародна обстановка і ймовірно стало вторгнення угорських військ, саме Гузар вимагав від Августина Волошина негайно озброїти січовиків. Він хотів окремі січові загони вислати на угорський кордон і саме там дати бій інтервантам. Прем'єр-міністр вагався: він то надіявся на чесність гітлерівських обіцянок, то просив у чеського уряду військової допомоги. Проте скоро стало зрозуміло, що ні Німеччина, ні Чехословаччина не допоможуть. Останні замість того, щоб допомагати Січі у випадку угорської агресії, самі

зав'язали бої з січовиками. З'явилися перші жертви. 14 березня полковник Гузар очолює оборону січового готелю. Він кілька разів заявляє Волошину про слабкі сторони оборони, просить підкріплення.

... Штурм готелю продовжувався. З шостої до дев'ятої години січовики героїчно захищались. Кілька разів чехословацьке командування вимагало припинити опір, однак Гузар відповідав, що "ворогам січовики зброю не зложать". Тільки одержавши наказ А.Волошина, і то при умові, що зброю складуть не чехам, а прем'єру, Гузар віддав наказ про залишення готелю.

На нашу думку, великою помилкою уряду Карпатської України було те, що тільки 15 березня військовий міністр Степан Ключурак підписав наказ про створення нового штабу Карпатської Січі. Його очолює полковник Сергій Єфремов, який теж не міг обійтися без полковника Гузара.

Останнім часом в історичній літературі нерідко з'являються твердження, що між закарпатцями і галичанами існували численні конфлікти. Про це говорили ще в лютому-березні 39-го. Василь Степанович теж не міг про це не сказати. "Шепотіння про якісь конфлікти в "Карпатській Січі" продовжуються, - писав він 22 лютого у своєму щоденнику, - але це не відповідає дійсності. Є правдою, що невеликі непорозуміння між нами - автохтонами й галичанами існують, а то з тієї причини, що галичани в надзвичайно радикальній спосіб

виступали проти Польщі, а ми старасмось трохи їх гальмувати. Галичани хотіли би викликати якийсь інцидент, сподіваючись, що до того вмішається Німеччина і звільнить Галичину. Але це газардна гра, можемо затратити і Карпатську Україну, і з Галичиною нічого не вийде... Маленька Карпатська Україна не звільнить Західної України, не в силі визволити, то чого ж такого небезпечного сусіда зачіпати...". Можна зрозуміти радикальність галичан, коли пригадаємо, скільки мук переініс цей народ в роки панування санаційного режиму. До речі, через деякий час ці невеликі непорозуміння, що виникли між галичанами і закарпатцями, припинилися.

Галичани взяли найактивнішу участь в обороні Карпатської України від угорських гортистів. Не їхні вина в тому, що молода українська держава була потоплена в крові, причому немало її пролили й галичани. А тому диву дасься, коли читася, що галичани першими втекли з поля бою. Так можуть говорити тільки ті, хто не читав Гренджу-Донського, та не тільки його. У щоденнику Василя Степановича, особливо в його другій частині "Під чоботом окупанта", міститься безліч доказів того, що галичани повністю розділили з своїми закарпатськими братами всі старждання і муки. Гренджа-Донський одержував факти від своїх товаришів по табору, які приходили дещо пізніше за нього, а також багато цікавого він почув і від угорських солдатів, які часто любили похизуватися своїми "подвигами". На

перших порах угорці розстрілювали всіх січовиків без вибору, а через деякий час формували окремі групи з галичан і передавали останніх полякам. Так, 21 квітня вони "відправили з концентраційного табору групу галичан до Польщі - близько 60 людей. На границі в Ужгу передали полякам. Поляки цих нещасників ще на очах малярських воєнків почали масакрувати і вели під один беріг, де вже ждали їх польські кулемети". Про це Василь Степанович написав і у вірші:

"Галичан передавали
в руки полякам-бандитам,
Не дійшли вони до Львова,
на кордоні їх убито".

Деякі групи галичан перейшли кордон Румунії, сподіваючись на порятунок, однак негачіно були передані в руки тих самих угорців, які після жакливиx катувань у тячівській тюрмі в свою чергу передавали їх до рук поляків.

Нелегко читати щоденник В.Гренджі-Донського. Читася і очам своїм не вірши, що все, описане в ньому, - правда. Справді Хрестові муки перенесли галицькі січовики. "...Галичан відвели на півтора кілометра далі в ліс, яким проходила фронтова босва лінії за світової війни. Тут їх розін'яли на деревах. Поперш поприв'язували їм руки заржавілим дротом, що знайшли в старій фронтовій лінії, відтак розін'яті руки й ноги поприбивали залізними скобами та великими цвяхами,

що ними прибивають рейки на залізницях. Над розп'ятими, але ще живими героями почали поляки і мадяри знущатись, пліюючи їм у вічі та б'ючи їх рушницями". Після всього цього їх розстріляли. Василь Степанович писав, що розп'яті герої віддавали свої шляхетні душі з словами: "Слава Україні!" і співом "Ще не вмерла Україна".

Відомо, що в січових загонах були і дівчата з Галичини. Їх теж чекала страшна доля. "Котра з галичанок попалася в руки цих злочинців, - писав Гренджа-Донський, - а ще до того не знищила завчасу січової легітимації, чи не спалила уніформи, ті всі після тілесних і душевних мук були ганебно замордовані".

Вже перебуваючи в Братиславі, в червні 1940 р., В.Гренджа-Донський склав список загиблих воїнів, у якому нараховується 116 чоловік. З нього видно, що в боях загинули або були люто закатовані галичани Василь Бойчук, Тимко Проць, Василь Саблюк, Зенон Коссак (Тарнавський), Михайлюк, Моноук, Дужний, Кушнір, Мелешко, Орлович...

Знущання над січовиками не припинялись і після їхньої смерті. "Карпатський соловеїко" навіть повірити не міг в таке. В Нижніх Верецьких розстріляли групу січовиків-галичан, а трупи залишили лежати тижнями. Місцевому населенню було суворо заборонено їх ховати. До цих "трофеїв" мадяри приходили майже щодня, щоб бачити жертви свого "геройства". "При тому знущались

над трунами, сміликувались, до гола роздягнених трунів стрівляли, кидали в них багнетами, хто краще потрапить...". І лише тоді, коли труни почали повністю розкладатись, навколишнім селянам було дозволено зібрати їх і поховати в землю. Славний син свого народу В.Грещжа-Донський вірив, що прийде час помсти:

"Пождіть, пождіть, брати мої,
Прийде ще наше свято.
За ту нужду, за кривду, глум
Ми помстимось завзято".

Нелегкою була і доля тих, хто опинився в концтаборі. Жахливі знущання, часті побої, причіпки жандармів за будь-яку повину... Угорці примушували в'язнів відповідати на запитання угорською мовою. Галичанам це не вдавалось. Василь Степанович писав, що галичанин Василь Федів із села Жаб'є не вмів вимовити правильно "Іт водьок" (я тут), і жандарм так ударив його, що кров'ю залилось око хлопця... В'язень-галичанин був змушений по тричі повторювати правильно цю фразу, і після кожного разу йому завдавали болочих ударів. Дехто з галичан, що були затримані при переході кордону і повернуті назад, навіть не зізнались, що вони галичани. Так, Микола Григорчук і Микола Шторм назвались німцями, і їх у деякій мірі це рятувало. Грещжа-Донський за них дуже

переживав і просив бути обережними, адже вони говорили по-українськи.

В середині 1939 року з Василем Степановичем стався досить дивний випадок. На нашу думку, запис у щоденнику за 12 травня 1939 р. багато що може роз'яснити про позицію відомого закарпатського поета і письменника. "Вліпив в морду одному нашому панкові "рутенові". Десятник став з ним "політикувати" і наш браток в мадярській мові запевняв, що ми - чесні русини, "українці" - то другі...галичани..., а ми - добрі і вірні русини...". Я як це почув, то з другого кінця лечу, мов оса:

-Неправда, ти, свине, українці ми всі! - І бах!"...

Гренджа-Донський таких людей не вважав зрадниками, на його думку, вони були "дураками", які терплять так само, як і всі". Для нього не було сумніву в тому, що закарпатці є частиною великого українського народу. На жаль, багато хто цього не розуміє і заявляє, що в цій проблемі ще слід розібратись. "Унікальне" знання історії рідного краю...

Галичани знаходилися в концтаборі до 7 червня 1939 р. Напередодні в таборі з'явилися представники Німеччини і Польщі. Ув'язненим було запропоновано зробити вибір - піти до Німеччини або повернутися на батьківщину. Галичани від останньої пропозиції категорично відмовились. І в цьому нема нічого дивного. Зрозуміло, що їх могло чекати вдома. 11

червня Гренджа-Донський зробив останній запис, в якому згадувалися галиччани: "Сумно в таборі, сумно. Всі українці, що не з Карпатської України, 7-го червня поїхали з транспортом до Німеччини. Не було того, щоб не плакав. Остались ми самі-закарпатці".

Пізніше, вже проживаючи в Чехо-Словаччині, Василь Степанович не раз згадував своїх бойових побратимів, які під час захисту молодій українській державі ділили з ним і радість, і горе. Через все своє життя він провіс любов і шану до галицьких братів.

КРИВАВА КАЗКА

Криваву казку знаю я
І розкажу її...

(Василь Гренджа-Донський)

У 20-30-х роках ім'я цього поета, названого в народі "карпатським соловейком", було широко відоме на Закарпатті, його твори друкували практично всі газети й журнали, і не тільки в краї. Мова йде про видатного українського письменника і громадського діяча Василя Гренджу-Донського. Однак достатньо було, щоб він очолив редакцію волошинської газети "Нова свобода", як вся його творча спадщина була фактично заборонена. Останнім часом з'явилися окремі публікації про життєвий шлях видатного письменника. Проте для масового читача він поки що залишається мало відомим. Його твори краще знають за кордоном ніж на батьківщині. Перебуваючи у фашистському концтаборі в березні 1939 року, В.Гренджа-Донський написав: "Вірю, що мій народ мене так скоро не забуде". Не маємо права допустити, щоб це трапилось, бо Гренджа-Донський - наша слава і наша совість.

... 15 березня 1939 року редактор урядової газети "Нова свобода" Василь Гренджа-Донський працював допізна, необхідно було підготувати матеріали засідань Соїму Карпатської України. Незважаючи на велике навантаження, встав раненько. Обстановка в Хусті 16

березня була первозною, навіть напівною. Всі кудись бігли, вулиці переповнені народом. Від друзів дізнався, що угорці захоплюють міста, президент Августин Волошин терміново виїхав, а позиція Німеччини щодо вторгнення готистів невідома. Разом з Ю.Брацайком і М.Долівасом, міністрами Карпатської України, дав згоду їхати до Будапешта на переговори з угорським урядом...

Як тільки в'їхали до Тячева, відразу помітили розвішані по місту угорські пранори. Через кількасот метрів машину зупинили. Підійшов чеський солдат і наказав вийти. На протест Брацайка, що вони є представниками суверенної держави, заявив, що ніякої української влади не визнає. Греджу-Донського та його побратимів заарештували. Найгіршим було те, що їх передали в руки угорських терористів, і вже 21 березня повели на перший допит.

Греджа-Донський був добре відомий на Закарпатті як полум'яний борець за незалежність свого народу. Угорці швидко зрозуміли, хто потрапив до їх рук. Перебуваючи в тьківській тюрмі, поет дізнався про звірства, які чинять окупанти на його рідній землі. Не сумніваючись у тому, що і йому не минути катувань, а вранті-рент і розстрілу, вирішив написати і передати рідним останнього листа. Звертаючись до своєї доньки, Греджа-Донський писав: "Найдорожча моя дитино! Не плач за своїм батьком, а носи голову гордо, високо. Твій тато не злодій, не грабіжник, але пострадав за

велику, святу ідею, за визволення нашого народу... Я ціле своє життя присвятив нашому народові, не раз покривдив і вас - свою сім'ю, але вірив, що ви переїняті тією святою ідеєю, що її я. Почавши від маленької дитини, я старався зацегити в тобі любов до свого народу, а велику ненависть до наших ворогів...

Ти вже знаси про Україну, знаси ті наші милозвучні пісні, що вічно житимуть. Добре знаси, за що вмирали наші батьки, за що боролось наше славне Запоріжжя і за що згнів і твоїй батько... Зірочко моя лоба, єдина! Десь перед кількома роками подарував я тобі переплетену мою авторську книжку, а до неї висав тільки чотири рядки:

"Хоч би і чорною була
Твого життя сторінка,
Ніколи, доно, не забудь,
Що ти є українка!"

Врий собі ці рядки в пам'ять і ніколи їх не забудь. Хай твоє серце кипить ненавистю до тих гнобителів нашого народу, що брудною погою вступили на нашу святу землю і чоботом здавили нашу вимріяну волю".

Чорна коса смерті обмнула волюбного письменника. Йому ще доведеться витерпіти страшні муки, коли фізичні знущання будуть чергуватись з моральними образами.

Перебуваючи в тячівській тюрмі, Василь Гренджа-Донський постійно викликався на допити. Один з них: 4

квітня, тривав з 13 до 21 години. Так пройшов місяць. А 15 квітня наказали приготувати речі і вийти з камери. Спочатку промайнула думка, що його звільнять, але через деякий час марні сподівання розсіялись, як солодкий сон. "Пов'язано нас так, що Ревай подав ліву руку, я подав праву, положив на руку Ревая, жандарм сильно зв'язав ланцюгом, відтак на наші руки наложив руку Маркуни, далі Тарканій, і нас чотирьох зв'язано настільки, що нам руки посніли, ще й колодкою замкнено... Так мали перевести нас до Кривої".

Поет ще не знав, що в Кривій був щойно організований концтабір, і що саме там доведеться перенести некеільні муки. Знищання почалося, як тільки вони ступили на територію табору: "Відтак наказали нам сісти, але так, щоб ряди були наче за лінією, нащипованою вздовж і впоперек. Ми мусли сидіти з витягненими ніжми, з підложеними під себе ногами "птуреськи". Повернутись до сусіда або розмовляти було заборонено. Хто нагнувся взад чи вперед і порушив лінію, до того жандарми підійшли і вдарили рушницями, в ліпшому випадку в груди, як не просто у бороду. За 5 днів перебування в Кривій нас так вимучило отаке сидіння і побої, що ми всі виглядали наче мерці".

Наставали такі хвилини, коли ув'язнені бажали собі смерті. Але, мабуть, сама доля бажала їм вижити, щоб вони змогли розповісти нащадкам про пережите. Не

випадково, що Василь Степанович написав сотні віршів, в яких викривалися злочини мадярських гортнетів. 19 квітня Гренджа-Донський був переведений до концтабору Вор'юлонош, який був створений на території фільварку Дежефія поблизу Ниредьгази. Умови тут були надзвичайно важкими. Ув'язнених постійно виводили на допити, весь час доносились крики її зойки, нерідко людей приносили до камери несприятливими. Саме тоді, користуючись шифром, про який знав тільки він і один з його товаришів, ослаблений поет написав:

"Биття, тяжкі побої, муки
приймаєте, мої брати...
Не люди це, але гадюки,
Кати, прокляті кати".

Знищення і муки не приглушили бунтарський дух В.Гренджі-Донського. Цікавий факт наводить у своїх споминах Юліан Химинець. "Одного дня, - пише він, - під час обідньої перерви прийшов до нас мадярський генерал, ставши здалека від нас, і питає: "Чи маєте скаргу?" На це раптом устав письменник Василь Гренджа-Донський, зробив кілька кроків до дверей, а потім почав голосно генералові говорити. Той з незадоволенням слухав його... Виявилось, що письменник виступив в обороні катованих. Він сказав мадярові, що дивно йому, як у державі, котра претендує на культурність в Європі, можуть діятися подібні речі, як катування невинних людей, що лише виконували

директиви свого легального, визнаного всіма державами Європи, уряду, щоб цих людей бити і катувати".

Як і слід було чекати, вже наступного дня Гренджу-Донського викликали на допит: "Боліло тебе тоді, коли ми інших били? - запитали мене.

-Та правда, що боліло, це ж мої брати.

-Так?! - обурився банцит, - то нехай тебе болить тепер!

Відступивши, розігнався, і так мене копнув чоботом у плунок, що я летів до другого кута, перекинувшись кілька разів...".

Перебуваючи в таборі, поет напружено працював. Він писав історію Карпатської України. Без перебільшення можемо вважати його першим її істориком. У травні 1939 року Гренджа-Донський писав: "Тяжко згадати про всі ті села, тих людей і ті муки, які нещасне українське населення теріло. Коли б я був на волі і мав свободу руху, можна б написати цілі томи про муки і страхіття... Але її на те прийде час". Коли такий час настав, В.Гренджа-Донський написав унікальну працю-щоденник "Щастя і горе Карпатської України".

5 липня 1939 р. окружний військовий начальник м.Хуста Голлоді підписав посвідчення, згідно з яким В.Гренджа-Донський - редактор, родженій греко-католик, жонатній, хустський мешканець, ставився під поліцейський нагляд. Пояснювалося це так: "поведінка

названого загрожус порядку внутрішнього спокою і публічній безпеці країни".

На початку серпня Гренджа-Донський нелегально перейшов кордон Словаччини. Ходіння по муках славного закарпатського поета закінчилося. "Я на волі!.. Словаччино, лоба Словаччино, в тобі я почувуюсь, як вільний птах! Ти стала моєю другою Батьківщиною, за що я вдячний тобі на ціле життя!".

У Словаччині Василь Степанович жив до останніх днів свого життя. Але всі ці роки думав про рідний народ з вірою, що колись таки стане він вільним:

"Але я вірю, що колись
Окови він пірве,
На своїй прадідній землі
свобідно заживе".

УЧЕНЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

"Шевченко своїм вогненним пером більше зробив для української справи, як сто генералів...".

(В.Гренджа-Донський)

Століттями Закарпаття було відірване від своєї матері-Вітчизни. Одні господарі змінювалися іншими, але яким би важким не був гніт чужоземців, вільнолюбиві жителі нашого краю не втратили надії, що прийде день, коли і вони стануть вільними, житимуть в одній Українській державі. Незважаючи на відірваність від Великої України, Закарпаття ніколи не припиняло зв'язків з нею. Краяни читали книги українських письменників і поетів, знали твори видатного історика Михайла Грушевського, а з численних газет, що видавалися в краї, одержували різноманітну інформацію про політичне і культурне життя на Україні. Українська культура робила величезний вплив на закарпатську. І особливе місце в цьому посідає творчість Т.Г.Шевченка. Закарпатські просвітителі в краї зробили немало для пропаганди його творів, ідей. Не випадково в бідних верховинських хатинах на стіні висів портрет поста-булгара, а маленькі діточки декламували його вірні.

Злиденне життя верховинців не раз змушувало їх відправлятися на заробітки. Не була винятком і сім'я

Гренджив. Ще в 1922 р. В.Гренджа-Донський у своїй статті "А что хотят они" писав, що "мій отець бідний чоловік, хлібороб, мати боса ходить, не вби знали за м'ясо ай молока не видять, только сухіи хліб й того не доста. Я сам голій, як палець. Больше раз боровся з голодом як ситий був".

Та не одним хлібом живе людина. В сусідні Прикарпаття нерідко йшли не тільки на заробітки. Цілі процесії мандрували туди... просто Богу помолитись. До однієї з них одного разу приєднався Василь Гренджа з Волового. Рушили пішки до славнозвісної Чернечої гори. Так було прийнято. Доліна, Болехів, Гошев... І там, на базарі, Василь віддав останні гроші за книги. Придбав поему Тараса Шевченка "Гайдамаки". Так він вперше познайомився з творами геніального поета. Вже з перших прочитаних поезій Кобзаря відчув Гренджа-Донський силу шевченківського слова. А коли через рік, у 1913 році, купив "Кобзаря", то важко було знайти у Воловому хату, в якій би не прочитали Василю книжку. Шевченко, як пізніше напише Василь Степанович, був "у своїй хаті, наперекір усім офіційним і неофіційним заборонам". До останніх днів свого життя В.Гренджа-Донський з глибокою шанною ставився до свого вчителя. Не один вірш присв'ятив йому, не одну статтю про нього написав.

Ким же був Шевченко для Гренджі-Донського? У першу чергу, він був для нього вчителем. В 1961 році,

будучи загальноновизнаним письменником, на запитання одного із словацьких журналів, які письменники і взагалі діячі культури були нашими вчителями... і які мали найбільший вплив на нашу творчість, Василь Степанович серед п'ятьох назвав Т.Г.Шевченка. До своїх вчителів він відносив і Шандора Петефі, однак неодноразово заявляв, що "нам нема чого його ставити на п'єстел на рівні з Шевченком. Бо Шевченко своїми геніальними творами його набагато більше переважив". На думку В.Гренджі-Донського, Тарас Шевченко "витворив іскру Божу", "іскру національної свідомості...".

Шевченко для Гренджі-Донського - геній, революціонер, пророк... У статті "Тарас Шевченко", яку опублікував журнал "Наша Земля" в 1927 р., він писав: "Шевченко - це найбільший геній народу. Ні перед ним, ні після нього ніхто не зміг так гукнути, мов грім, на пануючих, що обкрадають народ. Серце його проймається гнівом бідного, придушеного народу, якого тримали пани в ярмі, якого катували, садили в тюрми і гнали юрбою на панщину, мов худобу на заріз".

Не раз міркуючи про причини популярності Кобзаря в народі, Гренджа-Донський, в котрій уже раз, доходив висновку, що "такого генія, поета-революціонера могла зродити тільки земля, що сотні літ кишить революцією...". Шевченко всією своєю творчістю закликав до боротьби. Про це написав Василь Степанович у своїй статті "Шевченко на Закарпатті": "...можна сміло сказати, що

ім'я Шевченка на Закарпатті... було бойовим гаслом гноблених мас у боротьбі за своє національне та соціальне визволення".

Шевченко для Гренджі-Донського - будитель українського народу. В "Могилі пророка" є такі рядки:

"Народ бродив колючим терном
У крові по коліна,
Пророк збудився, промовив сгиха:
Повстане Україна!".

Цей вірш написаний в 1925 році, але через 27 років Василь Степанович знову повертається до нього. Він у ньому робить суттєві доповнення, фактично його переробляє. Більш могутньо звучать заключні рядки:

"Пророк збудився у могилі,
Могутнім вітром мовить:
- Хай кожен з вас буде готовий,
Розплати час надходить.
-Хоч би і всі кати бродили
У крові до коліна,
Не стопчуть дух, що прагне волі,
Не зломить України!".

Сила Шевченка в тому, що навіть після своєї смерті, він залишився небезпечним для ворогів українського народу. Бо зі смертю Кобзаря, не вмерли його твори. На світі нема такої сили, яка б відвернула людей від поета. В поезії "Великий наш Тарас", написаній у 1964 р., Гренджа-Донський написав, що

Шевченка "...у борні за Волю святу не пододала жодна темна сила".

Так, Шевченко був популярний і любимий на Закарпатті. "Багато батьків новонародженим синам давали хресне ім'я Тарас", "не було на Закарпатті такого села, щоб раз у рік не відбувалося свято Тараса Шевченка", але, як писав Гренджа-Донський, "помізняються ті, які б думали, що з культурного боку нам, українцям, за Чехословаччини вольніше дихалося. Ні. Навіть безсмертного автора поеми "Іван Гус" Тараса Шевченка не допускали в маси". Навіть заборонялося вживати назви "українець", і "Україна". Людей переконували в тому, що вони "руснаки", "карпатгороси", хто завгодно, тільки не українці. А в яких творах найчастіше вживалися ці слова? У творах Шевченка. Саме тому його забороняли. В 1928 році заборонили і Гренджі-Донському прочитати свій вірш "Могила пророка". Не дозволяли офіційно - шанували поета підпільно. Збиралися в школах, читальнях, інтернатах, селянських хатах.

Частіше нападки на Шевченка робилися з боку членів "Общества имени Духновича". Прочитавши брошуру І.Ланни "Происхождение украинской идеологии новейшего времени", В.Гренджа-Донський у відповідь написав статтю "Із смітинки "Общества им.Духновича", в якій став на захист Шевченка. Якщо Ланн твердив, що Шевченко "мыслил по-русски..." і "не чужою

представлялась ему вся Россия, а родною, называл ее своим отчеством", то Василь Степанович на конкретних прикладах з поезії Шевченка довів, що царська Росія для українського народу, як і для самого Шевченка, була тюрмою. Це не означало, що Шевченко не цінував російську літературу, російський народ і його найкращих представників. Не можна це сказати і про Гренджу-Донського. Серед його улюблених поетів, як відомо, був О.С.Пушкін.

Вороги українського відродження Закарпаття доводили, що Шевченко - виключно український поет і не має ніякого відношення до Закарпаття. Не так думав Гренджа-Донський:

"І дармо ворог скреже в зуби
І хоче розлучити нас, -
Ми не підем до власної загуби,
Бо в нас Кобзар, у нас Тарас!".

Про це писав він у статті "Тарас Шевченко": "Нас, підкарпатських українців, покривали чорні хмари й мало знали ми про Тараса Шевченка. Але пізнавши його, ми також відчули його золоті слова, ми також відчули те, що він є наш, що пам'ять його дорога нам, живе і житиме серед нас.

Бо його пламенні слова також якби нам вичитані з душі. Чи ж не для нас можна найкраще прикласти його слова:

"Де нема святої волі,

Не буде там добра ніколи".

Чи ж не для нас... його огненні слова:

"Не вмирас душа наша,

Не вмирас воля.

І песитній не виоре

На дні моря поле.

Не скує душі живої

І слова живого".

"Наша дума, наша пісня

Не вмере, не загине".

Як український народ поезія Шевченка закликала до боротьби з самодержавством, так і закарпатців - до визволення від колонізаторів. Гренджа-Донський звертається до Шевченка, як до Бога:

"Святній, великний наш Тарасе,

Дай нам завзяття, сили,

Забути кров, руїни.

Пошли з небес серцям байдужим

Любов до України.

О, поможи, святній Пророче,

Великний наш Тарасе,

Прогнати звідси чорні круки

І гайвороння ласе,

Налий із келиха надії

В серця холодні, кволі

І дай нам сильні, пружні м'язи

Добитися до волі".

Шановний читачу, уважно вчитайся в поезію В.Грениджі-Донського і ти побачиш, що багато спільного в ній є з шевченківською. Візьми хоча б Тарасове:

“Поховайте, та вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою злою кров'ю,
Волю окроніте”.

Порівняйте з твором В.Грениджі-Донського “Вставай, народе...”:

“Вставай, народе, зривай кайдани,
Виріж тиранів, катів убивай,
За наші сльози, за наші рани,
За наші муки - згинуть тирани!
Раби, до бою за любнії краї!”.

З вірою в те, що прийде колись воля в Карпати, завершиться вірш Василя Степановича “Кривава казка”:

“Але я вірю, що колись
Окови він пірве,
На своїй прадідній землі
Свобідно заживе”.

Аналогічна думка звучить у поезії “Пождіть, пождіть”:

“Пождіть, пождіть, прийде той день,
Прийде свята хвилинка.
Тиранів ми потрощимо,
Бо правда за плечима.
І щезнуть наші вороги,

Як станем серед поля...
Пождіть, пождіть, брати мої,
Вже недалеко воля!”.

Як Шевченко був поетом-бунтарем, що кликав на боротьбу весь український народ, бо “в єдності - сила народу”, так і вся поезія Василя Гренджі-Донського кликала до бою за “Воленьку святу”. “Карпатський соловейко” - наш поет-бунтар, наш Шевченко.

У березні 1939 року українці Закарпаття вперше за свою історію стали вільними. І, мабуть, не випадково, що, відкриваючи Соїм Карпатської України, її президент Августин Волошин почав саме із слів Шевченка:

“Встане Україна...
світ правди засвітить,
І помозуться на волі
Невольничі діти!..”.

Перший легальний український уряд прийняв розпорядження про святкування дня Тараса Шевченка щорічно, 9 березня. Щиро радіє з приводу цього, Василь Гренджа-Донський писав у щоденнику: “...Дуже гарно. Хочеться погратулювати міністерству за таке мудре розпорядження. Великий пророк Шевченко одержав урядове призначення і в Карпатській Україні.

Неможливо уявити собі Українцу без Шевченка, як і Шевченка без України. Він був, є і буде нашою національною гордістю, бо важко в українській літературі знайти йому рівного. Він радів разом з

народом і терпів теж разом з ним. Належне місце в українській культурі повинен посісти Василь Гренджа-Донський - поет-патріот, поет-мученик, якій все віддав для того, щоб наш народ був вільним.

ПЕРШИЙ ЛІТОПИСЕЦЬ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

“Історик повинен радіти і сумувати зі своїм народом. Він не повинен, керований пристрасстю, викривляти факти, перебільшувати щастя і применшувати в своєму викладі бідування, він повинен бути перш за все правдивим...”

(Микола Карамзін)

15 березня 1939 року редактор “Нової свободи” Василь Гренджа-Донський працював допізна, адже необхідно було підготувати в наступній номер газети матеріали засідань Союму. Незважаючи на велике навантаження, піднявся раненько. Обстановка в Хусті була якоюсь первозною, навіть навічною. Всі кудись бігли, вулиці були переповнені народом. Від друзів дізнався, що угорці захоплюють міста, президент терміново виїхав, а позиція Німеччини щодо вторгнення гортистів невідома. Разом з Ю.Брацайком і М.Долинаєм - міністрами Карпатської України, Василь Степанович дав згоду їхати до Будапешта на переговори з угорським урядом...

Як тільки вони вїхали в Тячів, то зразу в очі кинулись угорські прапори, які були розвішані по місту. Підійшов чеський солдат і наказав вийти з машини. На протест Брацайка, що вони є представниками

суверенного українського уряду, заявив, що “ніякої української влади не визнає”. Гренджа-Донський та його товариші були заарештовані і передані до рук угорських терористів. Почалося ходіння по муках прославленого закарпатського поета. За період з березня по червень його переводили з одної тюрми в іншу, з одного концентраційного табору до іншого. Кожний день приносив сумні звістки про все нові й нові звірства гортистів. Їх оповідали Гренджи-Донському новоприбулі полоненики. І саме тоді Василь Степанович зрозумів, що про всі ці злодіяння повинні знати підрастаючі покоління. Почалася кропітка робота над написанням історії Карпатської України. Писати доводилося в перервах між допитами, сховавшись десь у куточку з ручкою. Він добре усвідомлював, що буде з ним, якщо його записи потраплять до рук табірних властей.

2 квітня Гренджа-Донський написав: “Щодня роблю нотатки, може їй неpotрібно, але якби не записував, то і те забув би, який день сьогодні. А дні ці однаково сірі, сумні”. Це перший і останній запис, де Василь Степанович сумнівався в потрібності задуманої роботи. В 20-х числах квітня, під час перевірки концтабору високим угорським начальством, Гренджа-Донський став на захист ув'язнених, яких нелюдськи катували, за що нещадно був побитий. “Не до записування було мені за ці некеільні чотири дні. Побили й мене. Ще їй сьогодні - п'ятого дня - не можу взяти олівця до рук”.

Добре знаючи, що перед ними відомий письменник, гортисти хотіли використати його талант й ім'я для прославлення Угорщини, а також для оправдання дії угорських військ на окупованій території. 26 квітня Гренджі-Донському запропонували, а точніше - наказали написати історію українського руху на Закарпатті, сподіваючись, що він його дискредитує. Та навіть знаходячись у таборі, коли його життя багато в чому залежало від них, Гренджа-Донський написав правду: "Цілий день писав. Під вечір слідчий перечитав і сердито порвав на шматки.

- Пинен з таким захопленням, що ще й мене хочеш загітувати та переконати, що я українець.

Я заявив, що інакше писати не вмію. Я українець, двадцять років борюся за українство і на все те за чийсь гарні очі пловати не буду".

Примусили писати заново, але через деякий час зрозуміли, що нічого не доб'ються. 29 квітня в своєму щоденнику він написав: "Помилляються, коли думають, що я їм опишу в підлабузницькій спосіб. Український рух - це і крихітка моєї праці, отже опишу з замишуванням до справи".

Травень був найпродуктивнішим для письменника в роботі над написанням його "Історії". До табору привели все нових і нових людей, які розповідали Гренджі-Донському про нові звірства гортистів. "... Роблю записи в куточку в бараку. Вислуховую людей.

Оповідують неімовірні речі, на жаль, правдиві. Все те складаю докупи, опишу разом. Морди, звичайні убивства. Господи, скільки крові протекло по цій нашій прекрасній, але нещасній Карпатській Україні! Люди говорять, я записую: "...нас сльози обливають... годі їх утримувати". Або ще один запис: "...записую коротко, лаконічно. Нема часу, бо опишую страхіття, від яких волосся дибом стас на голові".

Саме тоді, під впливом почутого, Василь Степанович написав сумні рядки:

“Я не в силі описати
ті знущання, ті всі муки,
Що нова орда дала нам
Й терористи, ті звірюки!
Злочини, вбивства дикі,
Варварські, брудні, погані,
ані соту часть із того
описати я не в стані,
описати біль і горе,
змалювати ту руїну,
що зазнала та нещасна
Закарпатська Україна”.

Перечитуючи тепер його записи, важко повірити, що таке було в дійсності, але, на жаль, це було, було... Ось декілька виписок із щоденника Василя Гренджі-Донського:

- На великому копанянському полі під час боїв полонили мадяри січовиків, між ними й одну дівчину. Осмішили її, зірвали з неї одяг, один мадярський солдат всадив до неї багнет у голі груди, а другий вояк пустив до неї кулю... Нижню частину черева здичавілі садисти поколюли палицями...

- До полону потрапили декілька січовиків. Мадярські "культурні" старшини, вихованці 20-го століття, поводяться з ними гірше варварів. Порозрізували нещасним полоненим січовикам черева, намотали кишки на палиці, а вояки биттям заставляли січовиків бігти, щоб ліпше вилазили кишки з черева... Це сталося між Королевом і Верцями.

-Недалеко Кевелева...Полоненого січовика біля телеграфного стовпа зв'язали, рознорозпили його черево і випустили кишки. Опісля кишки скобою пригвоздили до стовпа і страшними ударами приневолити січовика крутитися довкола стовпа, щоб чим ліпше вилазили кишки спричиняли йому нечувані болі. Відтак нещасники проколюли багнетом і він повалився в рів...

...І таких злочинів Гренджою-Донським описано безліч. Хоча всього і неможливо описати, але і так "може собі світ представити, що тут робилося. Десь у темній Африці з чорними людодідами не виробляли того, що ці "культуртрегери" з нашим мирним населенням".

"Наступали такі хвилини, коли не піднімалась рука писати про ті знущання і муки, які пережило населення

Карпатської України. Оце тільки занотував що частину, крадькома, що почув від моїх товаришів недолі в Тячеві, Кривій і тут, у Вар'юлонопі, скриваючи та передаючи їх з рук до рук до безпечне місце”.

Василя Степановича часто відвідували в таборі дружина Маруся і дочка Зірка. Частину записок він передав їм. Деякі в'язні боялися, що їхні розповіді можуть стати відомими табірним властям, і тому відмовлялися розповідати про пережите тюремному літописцю. Незважаючи на те, що В.Гренджа-Донський прізвища людей завжди шифрував і казав, що “не прозрадить, хоч би його сікли на шматки...”. Та, все-таки, страх брав свос...

Незважаючи на те, що нотатки робилися нелегально, табірним властям стало про них відомо. Необхідно було їх обманути: “треба робити так, щоб вони ті записки знайшли в мене. Тоді вони будуть задоволені... тільки ті записки мусять бути фальшиві”. Як пізніше виявилось, така свого роду хитрість була вкрай необхідною, бо наступного дня до бараку, де знаходився Гренджа-Донський, зайшли жандарми. “Надійшов Альмашій з молодим жандармом, той повів мене до канцелярії, а Альмашій зістався, - очевидно перевірити мої речі. Зошити я не ховав, носив їх в кишені і в канцелярії від мене їх відібрали:

-Ми тільки переглянемо і вам звернемо... Справді, сьогодні Альмашій все те мені повернув назад...”.

В кінці травня 1939 року, боячись, що справжні записки знайдуть, він попросив товаришів, щоб вони їх знищили. Життя його побратимів для Василя Степановича було дорожчим. Людей він цінував перш за все. Та побоювання виявились марними, і Грєсїджа-Донський пожалів, що дав такий наказ. В щоденку за 27 травня є такий запис: “Вернувшись до бараку, я був дуже щасливий, що так помилувався: думав, що відкрили записки і всі ті дорогі матеріали, які я збирав в такій небезпеці і працював над ними так багато - тепер пішли навівець... і то я сам наказав їх знищити. Ох, голово ти дурна-нерозумна! Але Юрчук та Дубик почали сміятись:

-Що, записки? Ні, ті не знищимо! Ми вже й самі не знаємо де вони. Вони підуть з нами.

Отак, бачите, можна часом помилитись!”

Таким чином, плідна робота для історії не пропала даром. Записки були врятовані. 26 червня 1939 року Василь Степанович був звільнений, однак кожного дня змушений був відмічатися в поліцейському відділі. На початку серпня він одержав дозвіл переїхати до Ужгорода, а вже 6 серпня нелегально перейшов до Словаччини. Після смерті батька, дочка Зірка вирішила видати 12-томне зібрання його творів. Невеликий тираж (250 примірників) перетворює їх в бібліографічну цінність. Їх видав “Карпатський Союз”, відділ якого знаходився у Вашингтоні. У восьмому томі цього видання можна прочитати щоденник В.Грєсїджі-Донського

“Щастя і горе Карпатської України”. В передмові до нього, упорядники тому її пишуть: “Ми раді, що хоч і з великим спізненням, - бо майже по 50-х роках після цих історичних подій, - маємо можливість сповнити бажання автора й опублікувати його цінні матеріали”. Мрія письменника здійснилася, але вже після його смерті. Тепер, коли відбувається процес переоцінки цінностей, коли історики намагаються дати правдиву оцінку історії Карпатської України, сподівасмося, що поденник Василя Гренджі-Донського, як і інші його твори, буде перевиданий в Україні, де посяде вагоме місце унікального історичного джерела.

ПОВЕРНЕННЯ ВАСИЛЯ ГРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО

“Чим ми є, ми не ганьбимося
Знайте: ось чий ми сини!
Ми українцями зветомся,
А не русинські русини”.

(В.Гренджа-Донський)

План уроку:

Вступ.

1. Батьківщина В.Гренджі-Донського в часи Чехословаччини.
2. Рідний край в поезії “верховинського соловейка”.
3. В.Гренджа-Донський в щасливій й трагічній дні Карпатської України.
 - а).Ходіння по муках В.Гренджі-Донського.
 - б).Міжгірська інтелігенція на сторінках щоденника поета “Щастя і горе Карпатської України”.
4. Учень Великого Кобзаря.
5. Значення літературної спадщини Василя Гренджі-Донського.

Висновки.

Вчитель літератури: Ми вивчали багатьох поетів і письменників, видатних митців українського слова, але більшість з них вихідні із Східної України. Складається враження, що наш край - земля без імені, що місця наші якісь другосортні. Проте, варто зауважити, що Срібна земля, як в давнину називали

наш край, дала не менше, а можливо, й більше талановитих співців народу, посіїв визвольних ідей. Серед них, Зореслав, Духнович, Чендей, Скушів... Почесне місце серед них (і чи не найголовніше) посідає літературна спадщина нашого земляка, видатного поета і письменника Василя Гренджі-Донського, якого в народі з любов'ю називали "верховинським соловейком".

На сьогоднішньому уроці (урок проведений у Синевирській середній школі в березні 1992 р. – М.В.) ми з вами, учні, познайомимось з творчістю нашого славного земляка. Але я висловився не чітко, бо для цього треба було б до 11 класу вивчати тільки Гренджу-Донського, і більше нікого. Адже він написав дуже багато. І зараз за кордоном, завдяки старанням його дочки Зірки, виходить перше, найбільш повне зібрання творів поета і письменника в 12 томах. Правильно буде, коли я скажу, що ми познайомимось тільки з деякими його поезіями. Постарасьмося їх хоч в деякій мірі проаналізувати, а також звернемо увагу на основні віхи життя і діяльності Василя Степановича Гренджі-Донського. Перш ніж познайомити вас з творчим доробком нашого славного земляка, необхідно зупинитися на огляді суспільно-політичного життя нашого краю в 20-30-х роках, тобто в період Чехословацької республіки.

Вчитель історії: В 1919 році наш край згідно з рішенням Паризької мирної конференції був включений

до складу Чехословаччини. Як скаже пізніше карпатський президент Августин Волошин, це був вибір меншого зла порівняно з більшим. У зв'язку з тим, що прилучитися до України було за тих умов неможливо, приєднання до демократичної Чехословацької республіки стало найбільш оптимальним варіантом. Що ж являв собою наш край у ті роки?

Переглядаючи архівні документи тих часів, я нерідко наптовхувався на матеріали, в яких описувалося важке життя верховинців. Так, лісоруб Синевира заробляв від 6 до 12 крон на день. Місцевий священник Феодосій Горват скаржився, що “в нашій околиці вже багато людей обречені на смерть від голоду, нема ніякої допомоги і вони впадають у відчай. Із состраданія к людям я уже 11 год служу без жодної платні..., терпіння привозходить міри”.

Врахуйте, що 100 кг кукурудзи коштувало 100 кч. В листі до одного із своїх друзів Феодосій Горват писав: “В Синевири та Товчці єсть епідемічна хворота “тіфус”, від якої померло 4 особи, а у Синеvir-Полянні єсть епідемічна хворота “Червінка” (віплівачка), померло 3 особи”. 67-річний житель Синевира Гаврило Горват писав: “жию в крайній бідності і не могу собі проітати заробити...”. Зауважимо, що закарпатці, які їхали на сезонні роботи до Бельгії, заробляли по 50 кч на день. А ті, що поїхали до Франції, отримували платню 150 кч, що відповідало 150 франкам. Таким чином,

становище наших земляків легким назвати не можна.

Не випадково Василь Степанович із сумом напише:

“Скільки я страждаю,
Сльози утираю,
Що у тобі все так сумно,
Рідний ти мій краю!”

Вчитель літератури: У Василя Грещі-Донського с-
чимало поезії, в яких поет описує важке життя
закарпатців, і ніби разом з ними тернить муки і
страждання, що їх пережив наш вільнолюбний і
терплячий народ.

Учень зачитує вірш “Русин”.

Ще й на світ він не зродився,
Ще й його не знали,
А вже пута парували,
Окови кували.
Ще його та бідна мати
Під серцем носила.
А вже руки пов'язала
Проклятая сила.
Тільки-тільки що зродився,
Ще і не оділи, -
Вже йому над головою
Кайдани дзвеніли”.

Вчитель літератури: Я думаю, всі розуміють, що
займенник “він” у першому рядочку фактично означає
“русин”. Але давайте, учні, подумасмо, чи можна

твердиги про одного русина, про якусь одну людину, чи може хтось інакше розуміє?

Звичайно, що поет говорить не про когось одного, а про весь український народ. А тепер давайте згадаємо, які образи, слухаючи вірш, нам запам'яталися. По-перше, образ русина, потім образ кайданів, пут, оков. І, по-третє, образ матері. Не завжди корисно рахувати, вираховувати, особливо в поезії, але, все-таки, порахуємо, скільки разів тут зустрічається образ русина. Я нарахував чотири рази. Отже, на першому місці, без сумніву, образ русина. Давайте уважно подивимось на поезію, чи є ще якийсь образ, що часто вживається. Ви бачите, що нерідко використовується образ кайданів. Просто деколи пута, деколи окови, а деколи проклятая сила. Автор прагне показати, що на кожного русина припадає по кайданах. Це, образно кажучи, а попросту, то всі русини, весь закарипатський люд відчуває себе в якомусь ярмі.

Ця поезія, учні, для нас цікава ще з однієї причини. Я назву вам одне тільки слово, а ви уважно подумайте і розшифруйте те, що я хотів висловити. А слово це – Шевченко. Згадаймо “Заповіт”. Чим подібні “Заповіт” Шевченка і “Русин” Гренджі-Донського?

От візьмемо хоча б таку строфу:

“Поховайте та вставайте.

Кайдани порвіте,

І вражою, злою кров'ю

Волю окропіте”.

Тарас Шевченко цими словами звертається до трудового люду. А чи є тут образ кайданів? Пригадайте, а де у Шевченка образ матері?

Учень: Шевченко називав матір'ю Україну, Тарас Григорович завжди про Україну говорить так, ніби про рідну матір:

“Як умру, то поховайте
Мене на могилі
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій”.

Тільки про матір можна так гарно, з ніжністю сказати, як Шевченко каже про Україну – “Україно мила”.

Вчитель літератури: Одним словом, всі ми зрозуміли, що зв'язок між поезією Шевченка і поезією Гренджі-Донського, безперечно є.

Вчитель історії: Одного разу, за часів чехословацького режиму, Василь Степанович виступав на концерті, присвяченому дням Кобзаря. Він підготував вірш “Пам'яті пророка”, але так з ним і не виступив. Місцева влада побачила в цьому кримінал. Пізніше, вже проживаючи в Братиславі, він неодноразово згадував цей випадок. Але якби там не було, дні Шевченка на Закарпатті святкувалися щорічно, а уряд Карпатської України визнав як святкові шевченківські дні. Це є ще

одним доказом, що молода Карпато-Українська держава вважала Великого Кобзаря і своїм поетом.

Вчитель літератури: Отже, Греджа-Донський, безперечно, вважає себе учнем Тараса Шевченка. Він не тільки вчився у Шевченка, а так само, напевно, переживав і страждав за своїй рідний край. Про це свідчить наступна поезія Василя Степановича “Скільки”:

Учень:

“Скільки я страждаю,
Сльози утираю,
Що у тобі все так сумно,
Бідній ти мій краю.
Горе, мого горе!
Серце мого коле,
Не раз плачу та її думаю:
Доле ж наша доле”.

Пригадуєте, учні, колись ми з вами говорили, які є види лірики: громадянська, інтимна, пейзажна, історична, філософська. Тож на вашу думку, яка це лірика?

Учні: Ця поезія відноситься до громадянської лірики.

Вчитель літератури: Звичайно, що громадянська. І загалом про Греджу-Донського в першу чергу необхідно говорити як про громадського поета. І необхідно додати, що саме громадянська лірика веде у найбільш складні часи в житті суспільства. Так, перед відміною кріпосного права на весь голос звучав Шевченко. Аналогічне

становище склалося в нашому краї, коли президент Августин Волошин проголосив 14 березня 1939 р. незалежність Карпатської України.

Вчитель історії: 15 березня 1939 р. Василь Гренджа-Донський, редактор урядової газети "Нова свобода" працював допізна. Необхідно було підготувати матеріали засідань Сейму Карпатської України. Вранці 16 березня обстановка в Хусті була складною, навіть панічною. Всі кудись бігли, в місті почалася метушня. Гренджа-Донський разом з міністрами Карпатської України Ю.Брацайком і М.Доллином вирішили їхати до Будапешта, щоб з'ясувати позицію угорського уряду. При під'їзді до Тячева їх заарештували. Почалося тривале "ходіння по муках" "верховинського соловейка". Тюрма за тюрмою, табір за табором. Вже 18 березня Василя Степановича викликали на перший допит. Мадяри добре знали, хто перед ним стоїть. Гренджа-Донський був занадто відомим на Закарпатті. Мені довелося зустрітися з Миколою Івановичем Шимонсю, який в той час був командантом Колочавської Січі. Ось, що він мені розповів: "Я з Василем Степановичем знаходився в концтаборі Вор'полош. Якимось він мені сказав: - Миколо, ти б мені не дав ще одні штани, бо доб'ють ня. - Я дам вам своїй піджак, ви його заб'єте в штани і ударів не відчуете. Так і зробили. Потім Гренджі-Донському не дуже було в пригоді.

Одного разу до табору прибуло високе угорське начальство. Приїшов генерал. Грещжа-Донський заявив йому рішучий протест у зв'язку з масовим біттям в'язнів. Наступного дня Василя Степановича безжалісно побили. І таке траплялося не раз. Одного разу змарнілий поет, користуючись кодом, написав:

“Биття, тяжкі побої, муки
Приїмасте, мої брати...
Не люди це, але гадюки,
Кати, прокляті кати”.

У травні 1939 року Грещжа-Донський написав: “Тяжко згадати про всі ті села, тих людей, і ті муки, які нещасне українське населення терпіло. Коли б я був на волі і мав свободу руху, можна б написати цілі томи...” Коли такій час настав, В.Грещжа-Донський написав унікальну працю-щоденник “Щастя і горе Карпатської України”. Перебуваючи в таборі, Грещжа-Донський багато довідався про долю, яка спіткала його земляків: Степана Фігуру, Якова Завальницького, Федора Тациця... Він сильно переживав їх смерть. 5 липня Грещжа-Донський був звільнений, а через деякий час йому вдалося успішно перейти кордон Словаччини. Там Василь Степанович перебував до останніх днів свого життя. Але всі ці роки думав про рідний народ, не розлучався з вірою, що колись стане він вільним:

“Але я вірю, що колись
Окови він пірве,

На своїй прадідній землі
Свобідно заживе”.

Вчитель літератури: І від цього ще голосніше зазвучала поезія Василя Гренджі-Донського. Тут вже не тільки співчуття рідному народові, не тільки біль і плач над його долею, тут уже відчайдушний крик поета про неможливість дальшого такого життя, а заодно і заклик зривати кайдани.

Учень:

"Ударив з неба грім вогнем.
Невільним стало ясно:
Нам без царя жить, без тиорем,
На волі, в згоді, красно.
Недоле клята, схаменись!
Ми в тобі й нині гинем,
Кайдани з рук нам не знялись,
Док їх самі не скинем”.

Учень:

"Вставай народе, зривай кайдани,
Виріж тиранів, катів убивай,
За наші сльози, за наші рани,
За наші муки - згнуть тирани!
Родину бідну жалем морили,
З костей по полю була би гора,
Стріляли, били, кривцю розлили...
Країну рідну на хрест прибили...
Раби, вставайте, вставайте - пора!”

Вчитель літератури: Отже, прослухали ми з вами тільки чотири поезії, але вже у нас виробилось певне враження, певне ставлення до поезії Гренджі-Донського, і в першу чергу він постає перед нами як громадський поет. І, напевно, якщо ви колись через багато років почувсте вірш "Русин", або якусь іншу поезію Гренджі-Донського, то ні в якому разі не спутаєте з іншим поетом. Але кожний поет, учні, не є якимсь обмеженим. І якщо він проявився як громадський, може, навіть революційний, то це не означає, що він пише, скажімо, суто громадську лірику. Хоча я б ніколи так строго лірику не ділив: це пейзажна, а це громадська і т.д. А чому б я не ділив, ми постарасмося розібратись після того, як переслухасмо наступний вірш поета:

Учень:

"Там, де ті високі гори,
Глибокі долини,
Де зелені бережечки
Попід полонини,
Там, де вітрик холодненький,
Вода студененька, -
Там то наша крайночка,
Усім нам миленька".
"Ви дівчата - голубчата,
Хлопчики – соколи,
Не забудьте рідне слово,
Ніколи, ніколи!

Не забудьте рідну пісню,
Що вас мати вчила,
Доки з уст вам не забере
Студена могила".

Вчитель літератури: Особливістю поезії Гренджі-Донського є наявний в ній елемент казки. Для казки характерною ознакою є боротьба добра і зла, яка завжди закінчується перемогою добра. Для прикладу "Кривава казка (учні декламують цей твір поета).

Вчитель літератури: Отже, ви уважно прослухали цей твір, який Гренджа-Донський назвав "Кривавою казкою". А тепер давайте подумасмо, чи така це казка, які вам розповідали в дитинстві, чи може є якась різниця? По-перше, це така казка, яка читається у віршах. По-друге, чи дуже багато тут фантастичного? Не дуже. А якщо добре подумати, то їй зовсім немає. Можливо, це не казка? Але, все-таки, чому автор називає цей твір казкою, та ще й кривавою? Ми говорили, що казка, як правило, це боротьба між добром і злом. Зло зустрічаємо майже протягом всього твору, але поезія закінчується на оптимістичних нотах, тобто автор вірить у перемогу добра.

Наступний вірш, як і попередній, досить песимістичний. В ньому відчувається сум, переживання автора над важкою долею рідної землі. І, здається, ніби нема вже надії на кращу долю, проте... Проте, давайте

краще послухасмо поезію, яка називається "Багата в нас земля".

Учень:

"Багата в нас земля,
Багато в нас вина, -
Самі ми жебраки,
Та й долі в нас нема".

Вчитель літератури: Незважаючи на весь песимізм цього твору, завершення вірша оптимістичне:

"Вже чути дивний глас,
Вже каже нам гора:
Прокляте ярмо
Пора зломить, пора".

Вчитель історії: Надію на краще майбутнє ми зустрічасмо не тільки в Гренджі-Донського. Яскраво про це пише західноукраїнський поет Богдан Лепкий:

"Воскресне, встане Україна!
Тільки не тратьте, браття, віри,
Тільки не будьте маловіри,
Тільки не будьте, як бур'ян,
Хто ступить - той йому і пан,
А стійте твердо, як скала,
Най розіб'ється об вас хула,
І вража лють її шкчемна лєсть -
Се наш закон, се - наша месть".

Присутні виконують національний Гімн України "Ще не вмерла Україна". Незалежність України була

найвищою метою Гренджі-Донського. Він про це вірив завжди. Тоді, у 39-му, Карпатська Україна не вистояла. Срібна земля стогнала під чоботом окупанта. З болем у серці писав Олександр Олесь:

"О боже, щастя в нас було,
О боже, в нас була держава,
Невже ми втратили її,
Невже у нас не стало сили,
Що крихту рідної землі
В своїх руках ми не лишили.
Спокутуймо ж ганьбу свою,
З'єднаймось всі в єдину лаву
Знайдім в вогні, в бою, в диму
Свою загублену державу!"

Більше 50 років українській народ Закарпаття виборював свою довгоочікувану незалежність. Правда перемогла. Ми – незалежні!

Вчитель літератури: Отже, учні, з прослуханих поезій ми бачимо, що Гренджа-Донський - це поет суму, поет страждання, поет трагічного. Але чи міг мигтець, якщо він справжній поет, писати щось інше, веселе, розважальне, чарівне, чи міг він писати таку поезію, яка б просвічувала барвами щастя. Звичайно, що цього робити він не міг. Бо коли в народі доля трагічна, коли народ стогне від знемагання в ярмі, то і доля поета трагічна, і поезія його ніби стогне. А деколи цей стогін переходить в рішучий протест проти несправедливості, і

звучить віра в те, що прийде час, прийде, як каже Гренджа-Донський, "свята хвилинка", і восторжествує справедливість, і буде мир і злагода між людьми. головне, щоб на нани Карпати світило "сонце свободи". Про це він говорить в поезії "Тобі, рідний краю":

Тобі, рідний краю, і честь і любов.
Хай вітер гуде пісню волі,
За тисячу років і сльози, і кров
Пролив твоїй народ у неволі.
Криваво стояв у тяжкій боротьбі
За волю, за рідну державу,
Був вірним до смерті, країно, тобі
За правду, за честь і за славу,
За волю народу, що з мертвих воскрес,
Життя ми готові віддати,
Щоб сонце свободи світило з небес
На нани зелені Карпати".

Вчитель літератури: І щоб віддячити тим людям, котрі винесли стільки страждань і просто відчуті той дух, дух тих часів, давайте заспіваємо ще одну пісню, яку в ті часи співала вся Україна, а особливо любили її співати січові стрільці. Всі присутні виконують пісню "Червона каліна".

ПРЕЗИДЕНТ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ В ОЦІНЦІ ВАСИЛЯ ГРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО

Майже всі соратники Августина Волошина - будівничі Карпато-Української держави, яким вдалося вижити за часів гортистеської окупації Закарпаття і уникнути сталінських таборів, видали за кордоном свої спомини про нього. Особливо цінний матеріал міститься в щоденнику і спогадах славетного закарпатського поета, письменника і громадського діяча Василя Гренджі-Донського. Наш земляк на протязі десятиліть йшов нога в ногу з Августином Волошином, був живим свідком тих подій, що відбувалися в краї у міжвоєнний період. Перу Василя Степановича належать кілька спеціальних статей про багатогранну діяльність і життєвий шлях майбутнього карпатського президента. Зокрема, такі як: "Августин Волошин і вдячність п.начальника шкільного реферату", "Короткий життєпис державного секретаря о.Августина Волошина", "Отець д-р. Августин Волошин". В них В.Гренджа-Донський вказував на чільне місце Августина Волошина в нашій історії і культурі, про його величезний внесок у розвиток освіти і науки краю.

В 1938 р. Гренджа-Донський писав, що "... як чехи мають свого Масарика, так і ми, підкарпатські українці, маємо свого Августина Волошина. Це наша гордість і наша слава. Волошин – наша новітня історія...". В "Короткому життєписі державного секретаря о.Августина

Волошина" Гренджа-Донський пише про дитячі роки і формування національної свідомості майбутнього президента. "Батько нашого національного відродження о.Августин Волошин побачив світ в наших зелених горах на Верховині, в селі Келечині, окр.Волівська, де його батько був священником. Свою національну свідомість набув уже в хаті своїх батьків, де говорилося по-українськи. Верховина наша говорить чистісінькою українською літературною мовою її донині і це на молодого хлопця мало вплив. По-мадярськи дуже мало знав, так, що коли прийшов до Ужгородської гімназії, з мадярською мовою мав труднощі і лише з поправкою перейшов".

Юнак тягнувся до знань. "З гімназії іде молодий талановитий студент на теологію в Ужгороді, а опісля в Будапешті її закінчує, придбавши також фах професора фізики. Зразу стає професором ужгородської учительської семінарії". В той же час А.Волошин активно включається в громадську роботу.

Величезний внесок зробив А.Волошин як видавець книг, газет і журналів. Його праці, що були широко відомі в народі, посіяли в людях зерно освіти, науки, яке зросло в часі. "Найбільшою заслугою о.Волошина є те, що в ті часи найбільшої мадяризації пише і видає книги, шкільні підручники і редагує майже єдину на той час газету "Наука"... Працює в товаристві ім. святого Василя Великого, а коли мадярська влада закрила це товариство,

організовує разом з іншими друкарню і книгарню "УНІО". Ці слова Гренджі-Донського є відповіддю деяким нашим історикам, які намагаються зробити з А.Волошина "служу кількох господарів", що переходив від одних до інших заради своєї кар'єри. Та чи зробив він взагалі собі кар'єру? "Августин Волошин - найбільший наш муж наших новітніх часів, не зробив жодної кар'єри, хоч його широке знання, досвід і здібності та великі заслуги просто предестинували його на найвищі достоїнства". А скільки зробив корисного Августин Волошин для формування кадрів нашої інтелігенції? Саме вона в 30-х роках була ініціатором величезних державних перетворень, яким, на жаль, не судилось здійснитися. Про це теж не міг не сказати В.Гренджа-Донський: "Як директор семінарії, виховує сотні, тисячки найсвідомішої нашої інтелігенції, народних працівників..."

Задовго до 1938 року Августин Волошин починає активно займатися політичною діяльністю. Особливо в цьому відношенні слід виділити його участь в подіях 1918-1919 років, коли після розпаду Австро-Угорської монархії вирішувалася доля нашого краю. Історики по-різному трактують ці події, зображуючи Волошина-політика як авантюриста, який миттю з орієнтації на Угорщину перевернувся до новоутвореної Чехословаччини. А як оцінював його участь в тих подіях В.Гренджа-Донський? В "Короткому життєписі..." Василь

Степанович відзначав, що "найбільшу роль відіграв о.Августин Волошин під час перевороту, коли треба рішати про долю народу. Організовує і веде Народну Раду, а коли була небезпека, що розшматують нашу країну, то збирає сточленну делегацію з трьох народних рад і 8-го травня 1919 року під синьо-жовтими прапорами веде до Праги. Що наше Підкарпаття захвало на свою цілісність, це заслуга о.Волошина". На думку Гренджі-Донського майбутній президент "свою геніальністю тричі врятував наш народ від національної загибелі. По-перше, тоді як під час малярського панування розпочав на широку скалю свою політичну культуру і літературну діяльність, по-друге, тоді, як під час перевороту відірвав нашу країну від Мадярщини... Втретє врятував цей великий муж нашу країну темер, коли зрадники Бровдій і Фенцик хотіли знов накинути на нас малярське ярмо... Дійсно, Боже Провидіння дало нам оцього нашого великана. Не даром дав йому наш народ почесне ім'я "Батько нашого національного відродження". Така оцінка ролі Августина Волошина багато в чому суб'єктивна, адже не можна всі ці важливі в житті нашого народу події трактувати виключно на фоні окремої людини, однак заперечувати особистий внесок Волошина буде теж несправедливо.

Августин Волошин був пазвичайно чуйною людиною, яка вміла углядіти майбутні таланти. саме він, в деякій мірі, дав дорогу в життя і молодому

письменнику Гренджі-Донському. "Верховинський соловейко" не раз на це вказував. Вже будучи широко відомим письменником, Василь Степанович у своїй доповіді-статті "Українська культура на Закарпатті на початку цього сторіччя і за першої Чехословаччини" у 1968 р. говорив, що, якщо до першої його книги передмову написав галицький поет Василь Пачовський, то до другої - Августин Волошин. В 1939 р. прем'єр-міністр запропонував В.Гренджі-Донському посаду головного редактора урядової газети "Нова свобода". Він не помилився в кандидатурі.

Волошин – людина добра, незлопам'ятна, милосердна. Разом з своєю дружиною Іринею, він у 1933 р. передав свій власний будинок на вулиці Раковці під сиротинець. Вартість його представляла 300 000 чеських крон. Як інакше можна назвати цей вчинок, як не милосердям. А тому, Гренджі-Донському було нестерпно боляче, коли Вака, родич Волошина, називав за це ненормальним. "Та найбільше обурили мене слова Ваки під час похорону пані Волошиної, - пише Гренджа-Донський, - Вака тоді назвав Волошина ненормальним, а також ненормальною і всю Волошинівську рідню". Цікаво, що Волошин про це знав, але не звертав ніякої уваги. Він не змінив свого прихильного ставлення до Ваки.

Та перейдемо до кінця 30-х років, коли на Закарпатті відбувалися вирішальної ваги події. В.Гренджу-Донського можна по-праву вважати літописцем тих подій, хоча це

слово і не зовсім підходить через їх короткочасність. 27 жовтня 1938 р. "Нова свобода" опублікувала повідомлення "Величава маніфестація народу", в якій, зокрема, говорилося: "Вчора пополудні надійшла радісна вістка про те, що влада Бровдія відступила і на її місце покликана народна українська влада".

- Якраз прилетів до мене кур'єр з Праги і приніс вістку,- сказав Федір Ревай.

- Перм'єр-міністром іменовано директора Августина Волошина.

З цією вісткою зараз вдерлися ми до великої залі, де відбувалась проба і Федір Ревай гукнув грімко:

- Масмо свій уряд! Головою уряду директор Волошин!"

Так переказав про це В.Грецька-Донський у своєму щоденнику.

Як оцінив народ призначення прем'єр-міністром Августина Волошина? Наведу кілька місць з щоденника письменника: "...Люди з великої радості по вулицям обнімались, підкидували шапки вгору і плакали з великої втіхи. Я ще в житті не бачив такого захоплення, такого ентузіазму...". Або: "...Вістка про нову владу прийшла о третій годині і зразу рознеслася не тільки в столиці, але й по цілому Підкарпатті. За десять хвилини знав Хуст, Рахів, Ясіня, Волове. По вулицях люди стискали собі руки, цілувалися, здоровили один

одного, в багатьох очах блищали сльози радості, що маємо свою широку українську владу".

Августин Волошин не випадково був призначений прем'єр-міністром, а потім обраний президентом. Не було на той час більш авторитетної і любимої в народі особи. Численні його виступи на мітингах супроводжувалися бурхливими оваціями. "Коли я законферував, - пише Гренджа-Донський, - що до мікрофону приступас батько нашого відродження о.Августин Волошин, то оваціям і оплескам не було кінця". Таке відбувалося завжди, як тільки на трибуну піднімався карпатський прем'єр. Важка поща випала на його долю. Нелегкий був час. В тих складних умовах треба було просуватися вперед до повної незалежності. Були помилки, сумніви, надії..., яким не судилось здійснитися.

Уже в перший день свого прем'єрства, виступаючи перед народом, Августин Волошин сказав: "Перед владою важке і відповідальне завдання закласти тривалу основу під будову нашої держави і подбати, щоб кожний син нашого народу мав працю. Я вірю, що нам Бог допоможе в нашій праці, а вас прошу підтримувати нас і надалі так віддано, як дотепер". Перші дні прем'єрства переконали Волошина, що нелегко буде домагатися незалежності. Насторожувала позиція чехословацького уряду, який після надання Закарпаттю прав автономії, ніяк не хотів відмовитися від свого старшинства над нашим. Як йому здавалося, на готовім

до самоуправління народом. Може саме тому, в січні 1939 р. на Закарпатті з'явився у ранзі третього міністра генерал Прхала. Цей акт втручання у внутрішні справи Карпатської України гнівно засудив А.Волошин. "В моєму житті, - передавав Гренджа-Донський його слова, - багато прикростей мені заподіяно, але такої перфідії, як тепер з іменуванням міністра-чеха, я ще не пережив". У розмові з щойно прибулим генералом Прхалою, А.Волошин прямо заявив, що "він є чужинцем для нашого народу і не тільки що не є членом нашої нації, але її мови нашої не знає й місцевих обставин, отже не може бути міністром...".

Робилися численні утиски на прем'єра і з боку угорсько-фашистського уряду Міклоша Горті. Цікавий у даному відношенні епізод, який свідчить про відкритість Волошина і його цілеспрямованість, наводить у своєму щоденнику Гренджа-Донський: "...До прем'єр-міністра Волошина зараз підійшов малярський полковник Невницький. Прийшов намовляти прем'єра, щоби піддався мадярам, бо і так "немає смислу тепер йти проти Мадярщини...". Прем'єр Волошин надзвичайно обурився на таку малярську безличність і полковникові Невницькому відповів так:

- Іди і скажи тим, що тебе послали, що ми із глибини душі їх ненавидимо. Ми малярів добре знаємо і нічого спільного не хочемо з ними мати. Коли б ми прилучилися до вас, то нашу сіль і наше дерево ви

візьмете задармо, а тепер будемо вам продавати за гроші...".

Однак, не варто робити висновок про агресивність Волошина по відношенню до угорського уряду. Ще в перші дні свого прем'єрства він заявив, що "ми хочемо з нашими сусідами мадярами жити у згоді, ми готові їм віддати те, що їм належить, але наші етнічні границі не пустимо і захоронемо народну єдність".

Наближався відповідальний час в житті молодій держави - вибори до Союму - першого парламенту Карпатської України. Вони принесли 92,4 % голосів УНО, яке очолював Ф.Ревай. Карпатський прем'єр відчув, що міцно стоїть на ногах. Волошин був першим, що на сторінках преси подякував населенню за велике довір'я: "З утіхою, з певимовною радістю бачу, що ти, солодкій мій народе, вже виробив у собі свідомість, що ти не є вже тим пониженим рабом, тим нещасним рутеном, як колись тебе з презирством називали чужі пани... Твоя щира поведінка при виборах доказує твою політичну зрілість, але й солідарність і національну свідомість...".

А. Волошин весь час відчував підтримку народу. Коли 13-14 березня проходили бої між січовиками і чеським військом, захисники січової гостиниці на чолі з полковником Гузаром тільки на наказ А.Волошина зложили зброю, і тільки в його руки. 15 березня назавжди увійде в історію волелюбних країн, бо цього дня Закарпаття вперше за свою багатовікову історію

стало вільним. Цього дня почав свою роботу Соїм Карпатської України, якому доля визначила стати історичним. Роботу Соїму з стенографічною точністю описав Василь Гренджа-Донський: "Прем'єр Волошин, після великих овацій відкривас засідання Соїму словами:

- Світлій Соїме! З глибини душі відчуваю важність тих слів, якими ославив я вас, як першу законно вибрану політичну репрезентацію нашого народу.

...Боже провидіння дозволило мені відкрити Першій Соїм Карпатської України словами Тараса Шевченка:

"Встане Україна, світ правди засвітить

І помоляться на волі невольничі діти...".

А.Волошин з надією говорив: "...Ми розбудуємо Карпатську Україну з признанням повних прав і національним меншостям, щоб усі громадяни Карпатської України почувалися щасливими". На одному з засідань Соїму, вже будучи президентом, Волошин сказав: "Прону Всевишнього, щоб скріпив нашу віру й позволив нам розбудувати нашу Землю для щастя й добра українського народу та цілого населення Карпатської України".

На жаль, цим благородним і справедливим задумам не суджено було збутися. Малярська солдатня чоботом вже топтала нашу землю. Тисячі молодих хлопців з різних куточків України йшли під танки, щоб не пропустити ворога. Починалася трагедія Карпатської України. Намагаючись якимось чином врятувати

становище, Волошин їде в Берлін. Він наївно продовжує вірити Гітлеру, не розуміючи, що фашистському диктатору самотійність не до душі. 16 березня В.Гренджа-Донський записав у щоденнику: "...Принесла пані Обручарська молоко плачучи і сказала, що української влади вже нема в Хусті, прем'єр Волошин вніхав кудись вночі". А через деякий час "на помешканні пана Президента Волошина заваргуриувалися мадярські старшини. Тероризуючи безустанно сестер пана Президента, не поводитись як люди цивілізовані".

По-різному склалися долі двох видатних наших земляків. Василь Гренджа-Донський, пройшовши крізь пекло фашистських тюрм і таборів, опинився в Словаччині, де і жив до самої смерті. Августин Волошин, заарештований в 1945 р. людоловами із НКВС, закінчив своє життя в Бутирській тюрмі. До останніх днів В.Гренджа-Донський зберігав у своєму серці любов і пошану до президента Карпатської України. Він був глибоко переконаний, що "такий муж заслужив, щоб іменем його назвали найкращі площі й вулиці, щоб йому ставили пам'ятники. Це все ми зробимо, як прийде на це час".

На наших очах відбувається, хоч і запізнілий у часі, але закономірний процес повернення нам Августина Волошина і Василя Гренджі-Донського. Ми не тільки повернемо собі їх спадщину, ми тим самим повертаємо

собі нашу історію і нашу культуру. І нехай нам
допомагає Бог у цій справедливій справі.

ЗМІСТ

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ: СТОРИНКИ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ.....	3
Вступ.....	4
Розділ I. Митрополит Андрей Шептицький (Історіографічні аспекти)	7
Розділ II. Життєвий шлях і громадсько-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького.....	20
Розділ III. Культурно-освітня, виховна та наукова діяльність митрополита Андрея Шептицького.....	45
Розділ IV. Екуменічні ідеї митрополита Андрея Шептицького та діяльність по їх реалізації..	92
Розділ V. Релігійна ситуація на Закарпатті та позиція митрополита Андрея Шептицького.....	151
Висновки	179
Список використаних джерел і літератури	182
КАРПАТСЬКА УКРАЇНА В ПОРТРЕТАХ	191
Августин Волошин (1874-1945)	192
Юліан Ревай (1899-1979).....	203
Федір Ревай (1893-1940).....	210
Михайло Брацайко (1883-1969).....	217
Степан Ключурак (1895-1980).....	225
Михайло Колодзіпський (1902-1939).....	229
Олег Ольжич (1907-1944).....	235

Іван Рогач (1919-1942).....	241
Вікенгій Шаңдор (р.п. 1907).....	249
Омельш Невшцький (1878-1939).....	258
Федір Тащинець (1911-1939).....	262
Степан Фігура і Яків Завальницький	275
Йосип Дудикевич.....	280
Микола Шимош.....	285
Степан Марікош.....	302
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА І КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ ГРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО.....	310
Життєвий і творчий шлях Василя Гренджі-Донського.....	311
Василь Гренджа-Донський в історіографії	322
Василь Гренджа-Донський – редактор журналу “Наша Земля” (1927-1928).....	332
Сторінки історії Закарпатської “Просвіти” в публіцистиці Василя Гренджі-Донського	337
Василь Гренджа-Донський у епогедах друзів	346
Якої України хотів Василь Гренджа-Донський?.....	351
Олександр Духнович в публіцистиці В.Гренджі- Донського.....	355
Щоденник “Щастя і горе Карпатської України” Василя Гренджі-Донського – історичне джерело.....	359
Галичани на Закарпатті. Василь Гренджа-Донський розповідає.....	363
Кривава казка	372
Учень Тараса Шевченка	379
Перший літописець Карпатської України.....	389

Повернення Василя Гренджі-Донського.....	397
Президент Карпатської України в оцінці Василя Гренджі-Донського.....	412